

T.C.

BARTIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAMİDÜDDİN HAN BAHADIR'IN TASNİFİYLE AHKÂM-I
ÂLEMGİRÎ ADLI ESERİN İNCELENMESİ

FARZANA KARIMI

DANIŞMAN

DOÇ. DR. ÜMMÜHAN ARK

BARTIN-2025

T.C.

**BARTIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**HAMİDÜDDİN HAN BAHADIR'IN TASNİFİYLE AHKÂM-I ÂLEMGİRÎ ADLI
ESERİN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Farzana KARIMI

JÜRİ ÜYELERİ

Danışman : Doç. Dr. Ümmühan ARK
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Yasir BEYATLI
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Remzi AKYEL

BARTIN-2025

KABUL VE ONAY

Farzana KARIMI tarafından hazırlanan “HAMİDÜDDİN HAN BAHADIR’IN TASNİFİYLE AHKÂM-I ÂLEMGİRÎ ADLI ESERİN İNCELENMESİ” başlıklı bu çalışma, 23.01.2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç Dr. Ümmühan ARK

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Yasir BEYATLI

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Remzi AKYEL

Bu tezin kabulü Lisansüstü Eğitimi Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun 23/01/2025 tarih ve 20...../.....-..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mustafa Sabri GÖK
Enstitü Müdürü

BEYANNAME

Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Doç. Dr. Ümmühan Ark danışmanlığında hazırlamış olduğum “HAMİDÜDDİN HAN BAHADIR’IN TASNİFİYLE AHKÂM-I ÂLEMGİRÎ ADLI ESERİN İNCELENMESİ” başlıklı yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

23.01.2025

Farzana KARIMI

ÖN SÖZ

“من لا يشكر الناس لا يشكر الله” hadisi gereği, çalışmamın sonuçlanmasını lütfeden Allah’a çalışmamda emeği geçen herkese teşekkür etmenin bir borç olduğuna inanıyorum. Bu tezin yazım sürecinde bana her türlü desteği sunan, yolumu aydınlatan ve her zaman yanımda olan kişi ve kurumlara minnettarım. Öncelikle değerli rehberliğiyle bu çalışmanın her aşamasında bana yön gösteren, sabır ve özenle bana destek olan danışman hocam Ümmühan ARK’a en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Onun bilgi ve tecrübesi, bu tezin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca maddi ve manevi desteğiyle her zaman yanımda olan, bana güvenen ve destekleyen aileme şükranlarımı sunarım. Özellikle de hiçbir zaman dualarımı esirgemeyen, bana sonsuz sevgi ve güven veren sevgili anne ve babama teşekkür ederim. Yine bu süreçte çalışmama katkı sağlayan bana moral veren ve her aşamada yanımda olan tüm hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkür ederim. Allah'ın rızasını kazanma ve ilminden nasiplenme konusunda emeklerini esirgemeyen herkese minnettarım.

Farzana KARIMI

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

HAMİDÜDDİN HAN BAHADIR'IN TASNİFİYLE AHKÂM-I ÂLEMGİRÎ ADLI ESERİN İNCELENMESİ

Farzana KARIMI

Bartın Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ümmühan ARK

Bartın-2025, sayfa: 86

Babürlü Devleti'nin dördüncü hükümdarı olan Padişah-ı Gazi Âlemgîr Ebu'l-Muzaffer Muhammed Muhyiddin Evrengzîb (1658/1707), 3 Kasım 1618'de, günümüzde Bombay'a (Mumbai) bağlı Panch Mahal bölgesindeki Dohad kasabasında doğmuştur. Şah Cihan ve ünlü eşi Mümtaz Mahal'in üçüncü oğlu olan Evrengzîb Babür Devleti'nin "altın çağı" olarak tanımlanabilecek bir dönemi yaşatmıştır. Ancak sonradan onun dönemine yönelik olumsuz ifadeler ve çeşitli eleştiriler ortaya çıkmıştır. Babürlü Devleti'nin çöküşüne neden olduğu iddiasıyla suçlanmasına kadar varan bu eleştiriler özellikle 20. yüzyılda, çoğunlukla Avrupa'da yayımlanan eserlerde yer bulmuştur. Bu çalışmada, Evrengzîb dönemi, yargı sistemi, yargı sisteminde temel kaynak olan *el-Fetâva el-Âlemgîriyye* ve doğrudan dönemin olaylarını aktaran klasik bir metin niteliğinde olan Hamîdüddin Han Bahadır Nimçe'nin yazdığı *Ahkâm-ı Âlemgîri* eserlerine dayanarak incelenecektir. Eser, Evrengzîb'in şehzadelik döneminden başlayarak yaklaşık yarım asır süren hükümdarlığı boyunca gerçekleşen önemli olayları içermektedir. Ayrıca, halkının büyük bir kısmı gayrimüslim olan ülkesini İslam hukuku çerçevesinde nasıl yönettiği ele alınacak, onun bir Müslüman hükümdar olarak icraatları analiz edilecektir. Bu bağlamda Evrengzîb'in yönetim biçimi ve

Babürlü toplumunda bıraktığı izler değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahkâm-ı Âlemgîrî, Babürlü Devleti, Evrengzîb Âlemgîr, İslam Hukuku, Hindistan.

Bilim Alanı Kodu: 60403

ABSTRACT

M.A. Thesis

A STUDY OF THE AHKÂM-I ALAMGÎRÎ WORK COMPILED BY HAMÎDUDDIN KHAN BAHADIR

Farzana KARIMI

Bartın University

Graduate School

Department of Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Ümmühan ARK

Bartın-2025, pp: 86

The fourth ruler of the Mughal Empire, Sultan of the Conqueror, Abu'l-Muzaffar Muhammed Muhyiddin Aurangzeb (d. 1118/1707), was born on November 3, 1618, in the town of Dohad in the Panch Mahal region, now part of modern-day Bombay (Mumbai). He was the third son of Shah Jahan and his famous wife Mumtaz Mahal. Aurangzeb ruled during what is often described as the "golden age" of the Mughal Empire. Still, over time, his reign has been criticized, with some accusing him of contributing to the empire's decline, particularly in 20th-century European scholarship. This study will examine the reign of Aurangzeb, focusing on the judicial system, the primary source for this system, *el-Fetâva el-Âlemgîriyye*, and a classical text that directly addresses the events of the period, *Ahkâm-i Alamgîrî*, written by Hamîduddin Han Bahadur Nimcha. This work covers important events from Aurangzeb's time as a prince to his nearly half-century rule. Additionally, the analysis will explore how he governed a country where most of the population was non-Muslim, implementing Islamic law. The study will assess his policies and the impact of his rule on Mughal society from an objective perspective.

Keywords: Ahkâm-ı Âlemgîrî, Baburid State, Evrengzîb Alamgir, Islamic Law, India.

Scientific Field Code: 60403

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	ii
BEYANNAME	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi ve İlgili Çalışmalar	4
1.3.1. el-Ahkâmü's-Sultaniyye	5
1.3.2. Me'âsir-i Âlemgîrî	5
1.3.3. Me'âsirü'l-ümerâ'	6
1.3.4. Müntehâbü'l-Lübâb	7
1.3.5. Âlemgîrnâme	7
1.3.6. Vâkı'ât-ı Âlemgîrî	8
1.3.7. Ruka'ât-ı 'Âlemgîrî	9
1.3.8. Travels in the Mughal Empire	9
1.3.9. Storia do Mogor	10
1.3.10. The Central Structure of the Mughal Empire	11
1.3.11. Judicial System of the Mughal Empire	12
1.3.12. History of Aurangzib	12
1.3.13. Çağdaş Dönemde Yapılan Türkçe Çalışmalar	13
1.3.14. Çağdaş Dönemde Yapılan Diğer Çalışmalar	14
2. ÂLEMĞİR ŞAH'IN HAYATI, İSHALATLARI	16
2.1. Evrengzîb'in Hayatı Hakkında	16
2.2. Evrengzîb'in Eğitimi	17
2.3. Evrengzîb'in Edebîyat ve Sanata Olan İlgisi	18
2.4. Evrengzîb'in Kişisel Özellikleri ve Yönetim Anlayışı	19
2.5. Evrengzîb'in Tahta Çıkışı	20
2.6. Evrengzîb'in Islahat Çalışmaları	22
2.6.1. Eğitimle ilgili Çalışmaları	22

2.6.2.	İmar Çalışmaları.....	23
2.6.3.	Ülkeyi Birleştirme Başarısı.....	24
3.	EVRENGZİB DÖNEMİNDE YARGI VE ADALET SİSTEMİ	26
3.1.	Evrengzîb Hükümdarlığından Öncesi.....	28
3.2.	Evrengzîb Dönemi	29
3.2.1.	Evrengzîb'in Hukuki Reformları	31
3.2.2.	Mahkemelerin İdari Yapısı	35
3.2.3.	Divan-ı Mezâlim	37
3.2.4.	Baş Kadı (Kâdı'l-kudât)	38
3.2.5.	Eyalet Baş Kadısı	39
3.2.5.1.	İlçe Kadısı	40
3.2.5.2.	İdari Diğer Görevlileri	41
3.2.5.3.	Kadı-i pergene.....	42
3.2.5.4.	Pançayet.....	43
3.2.5.5.	Mir 'Adl.....	44
3.2.5.6.	Kadı-i Asker.....	44
3.2.5.7.	Muhtesip	45
3.2.6.	Temyiz Süreci.....	46
4.	ÂHKÂM-I ÂLEMGİRÎ'NİN İNCELENMESİ	48
4.1.	el-Fetâva'l- 'Âlemgîriyye (Evrengzîb Âlemgîr Döneminden) Öncesinde Hindistan Alt Kitasında Kullanılan Fıkıh Kitapları.....	49
4.1.1.	el-Hidâye	49
4.1.2.	Fetâvâ-yı Kâdîhân (el-Fetâvâ'l-Hâniyye).....	50
4.1.3.	el-Mebsût	50
4.1.4.	Zahirü'r-Rivâye Eserleri.....	50
4.1.5.	el-Fetâva'l-Gıyâsiyye	51
4.1.6.	Fetâva-i Karahânî (Fıkıh-ı Firuz Şahî)	51
4.1.7.	Fetâvâ-yı Tatarhâniyye	51
4.1.8.	Fetâva-i Hamadiyye	51
4.1.9.	Fetâva-i İbrahim Şahî.....	52
4.1.10.	Fetâva-i Emîniyye (Emîniyye)	52
4.1.11.	Fetâva-i Bâbüri (Mübeyyen).....	52
4.2.	el-Fetâva'l- 'Âlemgîriyye	53
4.3.	Ahkâm-ı Âlemgîrî.....	55
4.3.1.	Ahkâm-ı Âlemgîrî'nin Nüshaları.....	55

4.3.2.	Ahkâm-ı Âlemgîrî'nin Müellifi Hamîdüddin Han Bahadır.....	57
4.3.3.	Ahkâm-ı Âlemgîrî'nin Muhtevası.....	59
4.3.3.1.	Tarihi ve Siyasal Bağlam.....	60
4.3.3.2.	Hukuki ve İdari Konular	62
4.3.3.3.	Aile ve Saray İlişkileri.....	69
4.3.3.4.	Ekonomi ve Mali Politikalar	71
4.3.3.5.	Sosyal ve Kültürel Konular	73
4.3.3.6.	Askeri ve Dış Politika	73
4.3.3.7.	Din ve Mezhep Politikaları.....	74
5.	SONUÇ.....	77
	KAYNAKLAR.....	80

KISALTMALAR

b.y.	: Basım yeri yok
Bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Edt.	: Editör
H.	: Hicri Yılı
Hz.	: Hazret
nşr	Neşreden
Ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
Sav.	: Sallahu Aleyhi ve Sellem
t.y.	: Tarihi yok
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trans.	: Translate
v.	: Vefat tarihi
VOL.	: Volume (cilt)

1. GİRİŞ

Bu kısımda ‘Hamîdüddin Han Bahadır’ın Tasnifiyle Ahkâm-ı Âlemgîrî Adlı Eserin İncelenmesi’ isimli çalışmanın konusu, amacı, önemi, yöntemi ve kaynakları konusunda bilgi verilecektir.

1.1. Araştırmanın Konusu

Evrengzîb Âlemgîr’in yönetimi ve *Ahkâm-ı Âlemgîrî* eseri üzerine yapılan bu araştırma, onun İslam hukukunu uygulama biçimini, siyaset ve adalet anlayışını, Evrengzîb’in hükümdarlığı boyunca uyguladığı politikaları, dinler arası ilişkileri ve siyasi reformları dikkate alarak tespit etmeyi konu edinmektedir. Bu çalışma aynı zamanda Evrengzîb’in şahsiyetine, dini-ahlaki değerlere bağlılığına ve yönetim prensiplerine dair kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Nitekim *Ahkâm-ı Âlemgîrî*, Evrengzîb’in saltanatı sırasında kaleme alınmış önemli bir eserdir. Kitap, dönemin yargı ve yönetim sistemine dair bir rehber niteliği taşımaktadır. Farsça orijinal metin ve Urduca çeviriler üzerinden yapılan incelemelerde eserin; Evrengzîb’in şehzadelik dönemi, oğulları ve torunlarıyla ilişkileri, devlet adamları ve askeri fermanları, Şia ve Hindu politikaları şeklinde dört ana bölüme ayrıldığı görülmektedir. Bu bölümler Evrengzîb’in İslam hukuku temelinde nasıl bir yönetim anlayışı benimsediğine dair fikir vermesi açısından son derece önemlidir. Evrengzîb’in dönemin dini, siyasi, iktisadi problemleri karşısında hangi çözümleri nasıl ürettiği ve İslam hukuku açısından uygulamaların değerlendirilmesi ele alınan başlıca konulardır. Ancak bundan önce Hindistan alt kıtasındaki dini, siyasi, hukuki, kültürel yapıları tanımaya ve Evrengzîb’in katkıları bu doğrultuda tespit edilmeye çalışılmıştır. Yine özellikle kendisinden önceki yargı ve adalet sistemi, kadıların ve müftülerin adalet sistemindeki rolleri, mahkemelerdeki işlemler ve hükümdarın karar alma süreçleri ile dönemin yargı ve yürütme rollerinin ayrılığına dayalı olarak işleyen karar alma mekanizmaları incelenmiştir. Zira Evrengzîb’in yönetim anlayışını ve özgünlüğünü gösteren en uygun zeminin onun siyasal, toplumsal ve ilmi alanlardaki reformları gösterecektir. Tebaası olan Hindu tapınaklarına yönelik politikaları ve diğer gayrimüslim gruplarla ilişkileri, tarihsel bağlamda kendi gerçekliği içinde değerlendirilmiş; bu politikaların yalnızca dini değil, siyasi ve ekonomik gerekçelere de dayandığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Evrengzîb’in dini hoşgörüsü ve vakıflara olan desteği, onun yönetimindeki farklı din ve kültürlere yönelik yaklaşımını yansıtmaktadır. Evrengzîb

dönemi, İslam hukukuna dayalı eserlerin en önemlilerinden birisi sayılan *el-Fetâva'l-Hindiyye* adıyla da bilinen *el-Fetâva'l-Âlemgîriyye*'nin yazılmasıyla da dikkat çeker. Bu eser Hanefî mezhebinin uygulamaları üzerine bir rehber niteliğindedir ve Evrengzîb'in İslam fikhına yaptığı katkıları göstermesi açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla *el-Fetâva'l-Âlemgîriyye* de çalışmada yer verilen kaynaklar arasındadır.

Ondan sonraki dönemde -Babürlü İmparatorluğu'nun çöküş sürecinde- daha sonra detaylı olarak yer verileceği gibi Evrengzîb'in haleflerinin zayıf yönetimi ve İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin etkisi gibi faktörler, geleneksel İslam hukukunun yerini sömürge yargı sistemine bırakmasına yol açmıştır. Evrengzîb Âlemgîr, Babür İmparatorluğu'nun son güçlü hükümdarı olarak Hindistan'ın siyasi ve dini yapısını şekillendirmiştir. Adalet anlayışı, dini hoşgörüsü ve reformları, Batılı tarihçiler tarafından eleştirilse de dönemin koşulları ve tarihsel bağlamı göz önünde bulundurulduğunda, yeniden değerlendirilmeyi hak etmektedir. Bu sebeple onun kendisine sorulan sorulara doğrudan cevap verip hükümler koyduğu konuları içeren *Ahkâm-ı Âlemgîrî* eseri çerçevesinde ele alınması uygun görülmüştür. Zira *el-Fetâva'l-Âlemgîriyye* ile ilgili bir çok çalışma mevcut olsa da *Ahkâm-ı Âlemgîrî*'ye dair doğrudan bir çalışmaya rastlanmamıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Babür İmparatorluğu'nun son parlak dönemi olarak kabul edilen Evrengzîb ve yönetimi yalnızca tarihsel yönden değil, aynı zamanda günümüz hukuk ve yönetim anlayışları açısından da önemli bir referans noktasıdır. Bu çalışma, Babürlü hükümdarı Evrengzîb Âlemgîr'in siyaset anlayışını ve yönetim tarzını *Ahkâm-ı Âlemgîrî* adlı eserdeki cevapları, hükümleri, tutum ve davranışlarından yola çıkarak İslam hukuku üzerinden bir okuma yapmayı hedeflemektedir. Zira Evrengzîb'in saltanatı, Müslüman ve gayrimüslim tebaa üzerindeki etkileri açısından oldukça önemlidir. Ayrıca bu dönem yalnızca Hindistan'daki İslam hukuku uygulamaları açısından değil sosyal, politik ve ekonomik bağlamda da karakteristik bir dönemi temsil etmektedir. Bu nedenle, Evrengzîb'in yönetimi üzerine yapılan bu araştırma, hem tarihsel hem de hukukî açıdan konuya değerli bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Evrengzîb'in İslam hukukunu uygulamadaki yaklaşımı, Hindistan'daki Müslüman nüfusun yanı sıra, Hindular ve diğer dini topluluklar üzerinde de önemli etkiler yaratmıştır. Bu

bağlamda, araştırma, Evrengzîb'in adalet anlayışının yalnızca teolojik değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasi boyutları üzerinde de duracaktır. İslam hukuku, özellikle kadılar ve müftüler aracılığıyla toplumun her seviyesinde uygulanmış ve bir hukuk sisteminin temeli olarak kabul edilmiştir. Evrengzîb'in saltanatı sırasında İslam fikhinin uygulanması, yerel halkla ilişkilerde bir düzen sağlayan ve toplumsal adaleti temellendiren bir unsur olmuştur. Bununla birlikte, bu hukuk anlayışının gayrimüslimlere nasıl yansıdığı ve dini hoşgörü ile adalet arasında denge kurup kuramadığı, çalışmanın bir diğer önemli odak noktasıdır. Evrengzîb'in adalet anlayışının sadece bireysel kararlarla sınırlı olmadığını, aynı zamanda devlet yönetiminde ve halkla olan ilişkilerde de nasıl derin bir etki yarattığını ortaya koymaktır. Onun yönetimindeki sosyal adalet anlayışı, dini hoşgörü ve toplumsal reformlar, dönemin siyasi bağlamı ve sosyal yapısıyla yakından ilişkilidir. Bu nedenle, Evrengzîb'in Hindu tapınaklarına karşı uyguladığı politikalar, sosyal yapıyı şekillendiren reformları, ekonomik gelişmelerle bağlantılı kararları ve gayrimüslimlere yönelik genel tavrı ele alınacaktır.

Araştırma, aynı zamanda mevcut tarih yazımında Evrengzîb hakkındaki bazı tartışmalara ışık tutmaya da çalışmaktadır. Batılı tarihçilerin Evrengzîb'i "sert" ve "diktatör" olarak tasvir etmeleri bu anlamda tarihsel gerçekliği yansıtmaktan uzak ve anokranik bir tutum olarak okunabilir. Bu nedenle araştırma, Evrengzîb'in yönetim tarzını yalnızca Batılı kaynaklardan ve tek bir yönden değil, Türkçe, Urduca, Farsça, Arapça ve İngilizce kaynaklardan, tarihsel, dini ve kültürel bağlamından koparılmaksızın somut verilere dayalı bir analiz sunmayı hedeflemektedir.

İnanıyoruz ki çalışmamız Müslüman bir devlet adamı olan Evrengzîb'in adalet anlayışının ve yönetim pratiğinin daha derinlemesine anlaşılmasına olanak tanıyacak ve sonraki çalışmalar için bir temel oluşturacaktır. Özellikle İslam hukukunun uygulanış biçimi ve bu uygulamaların farklı dini topluluklar üzerindeki etkisi, hukuk tarihi ve siyaset bilimi gibi disiplinlerde yapılacak yeni araştırmalar için önemli bir referans kaynağı olacaktır. Bu anlamda araştırmamız, Evrengzîb Âlemgîr'in yalnızca tarihin bir şahsiyeti olarak incelenmesi ile kalmayıp onun uygulamalarının bugünkü hukuk bağlamında nasıl yorumlanabileceğine de işaret edecektir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi ve İlgili Çalışmalar

Tezimizin hazırlanma sürecinde, nitel araştırma yöntemleri kapsamında kütüphane araştırması, kaynak taraması ve web tabanlı araştırmalar gibi çeşitli veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler titizlikle değerlendirilerek çalışmanın temellerini oluşturmuştur. Çalışma üç ana bölümden oluşmuştur. *Birinci bölümde*; Evrengzîb Âlemgîr'in hayatı, tahta çıkış süreci, siyasi ve ilmî faaliyetleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Aynı zamanda, dönemin tarihçileri tarafından öne sürülen önyargılar ve Evrengzîb'in hükümdarlık dönemindeki önemli icraatları da incelenmiştir. *İkinci bölümde*; Evrengzîb Âlemgîr'in yönetim anlayışı ve hukuki sistemi tarihsel bir perspektiften ele alınarak, dönemin sosyo-politik bağlamı içinde bu anlayışın nasıl şekillendiği ve nasıl işlediği üzerine genel bilgiler sunulmuştur. *Üçüncü bölüm ise*, Evrengzîb Âlemgîr'in hükümet anlayışının İslam hukuk kaynakları çerçevesinde teorik temelini oluşturan *el-Fetâva'l-Âlemgîriyye* adlı eseri ve bu eserin pratiğe dayalı bir uygulaması olarak görülebilecek *Ahkâm-ı Âlemgîrî* eseri üzerinde durulacaktır. *Ahkâm-ı Âlemgîrî* Evrengzîb'in hukuk anlayışı ve uygulamaları İslam siyaset düşüncesi, hukukun üstünlüğü, dini çoğulculuk gibi bir çok açıdan incelenmeye çalışılmıştır. Zira bu uygulamalar Evrengzîb Âlemgîr'in yönetimindeki adalet, hukuk ve dini prensiplerin nasıl birbirini tamamladığını anlamamıza olanak tanımaktadır.

Evrengzîb Âlemgîr'in adalet sistemini incelerken, tarihi açıdan oldukça zengin bir literatür ile karşılaştık. Bu literatürde, dönemin İslam hukuku uygulamalarını ve *Ahkâm-ı Âlemgîrî* eserinin içindeki konuları detaylı şekilde içeren ana kaynaklar eserler bulunmaktadır. Bu eserler, bizim birincil kaynaklarımızı oluşturacaktır. Evrengzîb Âlemgîr dönemindeki resmi dilin Farsça olması nedeniyle bu kaynaklar genellikle Farsçadır. Bunun dışında, Avrupalı gezginlerin yazdığı sefernameler, dönemin adalet sistemiyle ilgili şahit oldukları olayları aktaran önemli ikincil kaynaklardır. Çalışmamızda bu kaynakları şu şekilde sınıflandıracamız: *Evrengzîb Dönemi Öncesinde Yazılmış Kaynaklar*, *Evrengzîb Döneminde Yazılmış Yerel Kaynaklar* (Evrengzîb döneminde yazılmış birincil kaynaklar, özellikle yönetim ve İslam hukuku uygulamalarına dair bilgiler sunmaktadır); *Evrengzîb Döneminde Yazılmış Seyahatnameler* (Dönemi gözlemleyen gezginlerin sefernameleri, dönemin adalet sistemi ve toplum yapısı hakkında farklı bir perspektif sağlamaktadır); *Çağdaş Dönemde Yazılmış Akademik Çalışmalar* (Bu eserler, tarihsel verilerin analiziyle Evrengzîb döneminin

daha kapsamlı bir değerlendirmesini yapmaktadır). Aşağıda bu kaynakların en önemlilerini kısaca tanıtaçağım.

1.3.1. el-Ahkâmü's-Sultaniyye

İslam hukuku ve siyaset düşüncesine ilaveten yönetim ilkeleri hakkında yazılmış bu klasik eser, Abbasi dönemi âlimlerinden Ebu'l-Hasan el-Maverdi (ö. 450/1058) tarafından kaleme alınmıştır. Eserde, devlet yönetimi, hukuk düzeni, kamu kurumları, halifelik makamı, kadılık (hâkimlik) sistemi ve adalet mekanizmaları gibi konular hukuki bir perspektifle ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu eser, hem teorik hem de pratik bir yönetim rehberi olarak İslam devletlerinde kullanılmış ve İslam siyaset teorisinin temel kaynaklarından biri olarak kabul edilmiştir. İslam hukuku otoriteleri tarafından Evrengzîb'in yönetim anlayışında, el-Ahkâmü's-Sultaniyye'de yer alan teorik ilkelerin etkili olduğu değerlendirilmektedir. Özellikle şeriat uygulamaları ve devlet görevlilerinin sorumlulukları gibi konularda bu eserin etkisi gözlemlenebilir. Bu bağlamda el-Ahkâmü's-Sultaniyye, Evrengzîb'in adalet sistemini anlamak için önemli bir başvuru kaynağıdır.

1.3.2. Me'âsir-i Âlemgîrî

Muhammed Müstaid Han Saki el-Hindi (v. 1136 h./1723 m.) tarafından Farsça olarak yazılmış olan *Me'âsir-i Âlemgîrî* (مآثر عالمگیری), Evrengzîb'in hayatını, hükümdarlığını ve yönetim tarzını konu alır. Yazar Evrengzîb'in hükümdarlığı sırasında sarayda görev yapmış ve olaylara birinci elden tanıklık etmiştir. Eser, özellikle Evrengzîb'in dinî politikaları, şeriata dayalı yönetim anlayışı, İslam hukuku uygulamaları ve gayrimüslimlere yönelik tutumu gibi konularda ayrıntılı bilgiler sunar. Bunun yanı sıra, sanat, edebiyat, mimari ve kişisel yaşamına dair bilgileri de içerir. *Me'âsir-i Âlemgîrî*, birincil bir kaynak olması nedeniyle büyük öneme sahiptir. Ancak yazarın Evrengzîb'e yakınlığı dolayısıyla eserin, hükümdarı olumlu bir şekilde tasvir etme eğiliminde olduğu unutulmamalıdır. Buna rağmen, dönemin adalet sistemi, idari reformları ve Hindistan'da İslam hukukunun uygulanışı konularında o döneme dair bilgiler sunar.

1.3.3. Me'âsirü'l-ümerâ'

Me'âsirü'l-ümerâ' (مآثر الامراء), Babür hükümdarlığının Ekber Şah döneminden Evrengzîb dönemine kadar olan süreçteki Babür emirlerinin biyografilerini ve bu emirlere dair olayları içeren güvenilir bir tarih eseridir. Bu eser, yaklaşık 150 yılı aşkın bir süre boyunca Babür emirlerine dair bilgilerin yer aldığı önemli bir tarihi kaynak olarak kabul edilir. Eser, Samsâmüddevele Şah Nevâz Han (v. 1171 h./1758 m.) tarafından Evrengâbâd'da (Maharaştra) kaleme alınmış, ardından oğlu Abdülhay Han (v. 1196 h./1782 m.) tarafından yeniden düzenlenmiştir. Eser, Babür hükümdarlığının Celaleddin Ekber Şah (v. 1605) döneminden Muhammed Şah'ın (v. 1748) hükümdarlığının son yıllarına kadar yaşamış ünlü emirlerin geniş biyografilerini içerir. Bu dönem yaklaşık olarak 963/1556 ile 1155/1742 yıllarını kapsar. Eserde, özellikle Babürler döneminin önde gelen emirleri ve Dekken bölgesinin ileri gelen şahsiyetlerine yer verilmiştir. Şahnevaz Han, 1741'de Nizâmülmülk Âsafcâh Mîr Kamerüddîn Çîn Kılıç Han (ö. 1161/1748) tarafından Berar eyaletindeki divanlık görevinden azledildikten sonra dokuz yıl boyunca inzivaya çekilmiş ve bu dönemde *Me'âsirü'l-ümerâ'* eserinin yazımına başlamıştır. Yaklaşık beş yıl süren çalışmalar sonucunda, eserin büyük bir bölümü 1160/1747 yılında tamamlanmıştır. Eserin iki ayrı düzenlenmiş hali bulunmaktadır.

- Mir Gûlam Ali Azad Bilgramî'nin Düzenlemesi; Şah Nevâz Han, 11 Mayıs 1758'de Fransızlarla yapılan bir çatışmada öldürüldüğünde, evinde bulunan eserinin asıl taslağı da kaybolmuştur. Eserin tamamlanmadan önceki bu taslağı, Şahnevaz Han'ın dostu ve ünlü bir yazar olan Mir Gûlam Ali Azad Bilgramî tarafından yaklaşık bir yıllık çabanın ardından bulunmuştur. Bilgramî, eksik bölümleri toparlayarak esere bir önsöz ve Şahnevaz Han'ın biyografisini eklemiştir. Ayrıca kendi eseri *Serv-i Azad*'dan dört biyografiyi de ekleyerek eseri tamamlamıştır. Bilgramî'nin düzenlemesiyle eserdeki biyografi sayısı 261'den 265'e çıkmıştır.
- Mir Abdülhay Han'ın Düzenlemesi: Şah Nevâz Han'ın oğlu Mir Abdülhay Han, 1182/1769 yılında eserin daha fazla bölümünü içeren bir taslak bulmuş ve on iki yıllık bir çalışma ile eseri 1194/1780 yılında tamamlamıştır. Babasının eserine 340 biyografi daha eklemiş ve bunları alfabetik sıraya göre düzenlemiştir. Bu düzenlemede, Mir Gûlam Ali Azad Bilgramî'nin önsözü, Şahnevaz Han'ın biyografisi ve kapsamlı bir indeks de yer almıştır. Mir Abdülhay Han (v. 1196

h./1782 m.), 30 farklı tarihî kitabından yararlanarak eseri zenginleştirmiştir. Eserin son düzenlenen nüshasına toplam 530 tercüme bulunmaktadır ve Babür emirlerinin hayatları ve o döneme ait olaylar detaylı şekilde anlatılmaktadır.

1.3.4. Müntehâbü'l-Lübâb

Müntehâbü'l-Lübâb, 17. yüzyıl Hindistan'ında Babür hükümdarlığı döneminin önemli bir tarihî eseridir. Bu eser, Babürlü tarihçisi ve devlet adamı Mirza Muhammed Hâşim Han Nizâmülmülkî, diğer adıyla Hâfi Han (ö. 1135/1722'den sonra) tarafından kaleme alınmıştır. *Müntehâbü'l-Lübâb*, Babür hükümdarlığının kuruluşundan başlayarak Evrengzîb Âlemgîr dönemine kadar olan tarihî olayları kapsamlı bir şekilde ele alır ve dönemin siyasi, sosyal, kültürel ve idarî hayatına dair önemli bilgiler sunar. Eserde, özellikle Şah Cihan (1628-1658) ve Evrengzîb (1658-1707) dönemine odaklanılmıştır. Babür sarayındaki siyasi çekişmeler, taht mücadeleleri, savaşlar, diplomatik ilişkiler ve Evrengzîb'in tahta çıkış süreci detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Ayrıca, Evrengzîb'in yönetim anlayışı, şeriat uygulamaları ve İslam hukuku üzerindeki etkileri eserde önemli bir yer tutmaktadır. Gayrimüslimlerin durumu, vergilendirme politikaları ve adalet sistemi hakkında da geniş bilgiler verilmiştir. Bunun yanı sıra, eser, dönemin kültürel ve sanatsal zenginliklerini de kayıt altına almıştır. Mimari, edebiyat, müzik ve diğer sanatsal alanlardaki gelişmeler *Müntehâbü'l-Lübâb*'de yer bulmaktadır. Mirza Muhammed Hâşim Han, olaylara birinci elden şahit olan bir tarihçi olarak yazdığı bu eserde, dönemin olaylarını dönemin hükümdarlarına duyduğu bağlılıkla yorumlamıştır. Ancak, *Müntehâbü'l-Lübâb*, özellikle Evrengzîb döneminin tarihini anlamak için birincil kaynaklar arasında yer alır. Evrengzîb'in yönetim tarzını, şeriat uygulamalarını ve Hindistan'ın Babür hükümdarları altındaki durumunu analiz etmek isteyen araştırmacılar için önemli bir referans kaynağıdır.

1.3.5. Âlemgîrnâme

Âlemgîrnâme, Babür hükümdarı Evrengzîb Âlemgîr dönemini konu alan önemli tarihî eserlerden biridir. Bu eser, dönemin tanınmış tarihçisi Mirza Muhammed Kazim Şirazî tarafından Farsça olarak kaleme alınmıştır. Evrengzîb'in ilk 10 yıllık hükümdarlık dönemini (1658-1668) kapsamlı bir şekilde ele alan eser, Babür sarayındaki siyasi olayları, savaşları ve dönemin idarî yapılarını detaylı bir şekilde anlatmasıyla önemli bir tarihî kaynak olarak kabul edilir. Evrengzîb'in tahta çıkış sürecinden itibaren yaşanan önemli olayları kronolojik

olarak ele alan eser, özellikle kardeşleri Dârâ Şükûh ve Şah Şüca ile olan taht mücadelelerini, hükümdarlığının erken döneminde kazandığı zaferleri ve siyasî kararları detaylandırır. Evrengzîb'in adalet ve yönetim anlayışı, şeriata dayalı uygulamaları, vergi düzenlemeleri ve İslam hukuku çerçevesinde aldığı kararlar da eserde önemli bir yer tutar. Hükümdarın dinî reformları ve gayrimüslimlere yönelik politikaları da dikkatlice ele alınmıştır. Eserde ayrıca Babür ordusunun düzeni, gerçekleştirilen seferler ve zaferler hakkında ayrıntılı bilgiler sunulurken, saray yönetimi, eyalet idaresi ve merkezi otoritenin güçlendirilmesine yönelik alınan önlemler gibi idarî politikalar da işlenmiştir. Evrengzîb'in sanat ve müzik gibi alanlara mesafeli duruşu nedeniyle bu konular sınırlı şekilde ele alınsa da, dönemin toplumsal yapısı ve kültürel atmosferine dair ipuçları bulunmaktadır. Âlemgîrnâme, birincil kaynak niteliği taşıyan önemli bir tarihî eserdir. Mirza Muhammed Kazim Şirazi'nin saray tarihçisi olması, eserin yazımında döneme dair birinci elden bilgilere dayandığını göstermektedir. Eser, Babür hükümdarlığının siyasi yapısını, adalet sistemini ve İslam hukuku uygulamalarını anlamak için vazgeçilmez bir başvuru kaynağıdır. Evrengzîb'in ilk dönem hükümdarlığının siyasi, sosyal ve idarî yapısını detaylı bir şekilde aktaran Âlemgîrnâme, hem tarihçiler hem de dönemin İslam hukuku uygulamalarını inceleyen araştırmacılar için önemli bir referans niteliği taşımaktadır.

1.3.6. Vâkı'ât-ı Âlemgîrî

Vâkı'ât-ı Âlemgîrî adlı eser, Babür hükümdarı Evrengzîb Âlemgîr dönemine ışık tutan önemli tarihî bir kaynaktır. Eserin yazarı Âkıl Han Râzî, Evrengzîb'in sarayında görev yapmış ve dönemin olaylarına birinci elden tanıklık etmiş bir tarihçidir. Kitap, Farsça dilinde kaleme alınmış olup, Evrengzîb'in hayatı ve hükümdarlık dönemine dair önemli bilgiler sunmaktadır. *Vâkı'ât-ı Âlemgîrî*, Evrengzîb'in doğumundan başlayarak, hükümdar olmadan önceki dönemde yaşadığı olayları ve babası Şah Cihan'ın 1096 yılında tahttan indirilmesi sürecini detaylı bir şekilde ele alır. Ayrıca, Evrengzîb'in tahta çıkışından sonraki ilk yedi yıllık hükümdarlık dönemi de eserde kapsamlı bir şekilde işlenmiştir. Yazar, sarayda bulunduğu ve olayları doğrudan gözlemlediği için eser tarihî gerçeklere yakın bir içerik sunar. Ancak, yazarın hükümdara olan bağlılığı nedeniyle bazı değerlendirmelerin taraflı olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu eser, Babür sarayındaki siyasi entrikalar, taht mücadeleleri, dönemin yönetim anlayışı ve Evrengzîb'in dinî ve sosyal politikaları hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. *Vâkı'ât-ı Âlemgîrî*, Evrengzîb Âlemgîr'in dönemi üzerine çalışan araştırmacılar için birincil kaynak niteliği taşımaktadır. Babür tarihinin

önemli bir dönemini belgeleyen bu eser, hem siyasi hem de sosyal tarih açısından değerli bir başvuru kaynağıdır.

1.3.7. Ruka 'ât-ı 'Âlemgîrî

Ruka 'ât-ı 'Âlemgîrî, Babür hükümdarı Evrengzîb 'Âlemgîr tarafından dönemin çeşitli devlet görevlilerine yazılan mektuplardan oluşan bir eserdir. Bu eser, Babür dönemi nesir üslubunun en güzel örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Metnin dili, ünlü tarihçi ve yazar Ebû'l-Fazl'ın eserlerinin üslubuna benzemekle birlikte, karmaşık metaforlar ve uzun cümlelerden uzak, sade ve akıcı bir anlatıma sahiptir. Evrengzîb'in yazdığı mektupların birden fazla derlemesi bulunmaktadır ve bu derlemeler, tarihî açıdan büyük bir öneme sahiptir. Bu mektuplar, dönemin siyasî, idarî ve sosyal yapısına dair birinci elden bilgiler sunar. Evrengzîb'in kullandığı dil ve üslup, mektupların sanatsal değerini artırmakta ve Babür dönemi yazın geleneğini anlamak için değerli bir kaynak oluşturmaktadır. *Ruka 'ât-ı 'Âlemgîrî* hem tarihçiler hem de edebiyat araştırmacıları için Babür döneminin siyasî ve kültürel hayatını anlamaya yönelik vazgeçilmez bir eserdir. Evrengzîb'in şahsiyeti, yönetim anlayışı ve dönemin atmosferi hakkında derinlemesine bir bakış sunar.

1.3.8. Travels in the Mughal Empire

Evrengzîb döneminde yazılmış seyahatnamelerden *birisi Travels in the Mughal Empire*, 17. yüzyılda Babür hükümdarı Evrengzîb 'Âlemgîr döneminde Hindistan'da yaşayan Fransız doktor ve gezgin François Bernier tarafından yazılmış önemli bir eserdir. Yaklaşık 12 yıl (1658-1669) Hindistan'da kalan Bernier, bu süreçte Babür sarayı, toplumsal yapı, ekonomi politikaları ve kültürel yaşam üzerine detaylı gözlemler yapmıştır. Eser, Evrengzîb'in tahta çıkış sürecinden başlayarak saraydaki siyasi entrikaları, taht mücadelelerini ve dönemin yönetim anlayışını ayrıntılı bir şekilde ele alır.

Bernier, Hindistan'ın adalet sistemi ve idarî yapısı hakkında da önemli bilgiler sunar. Evrengzîb'in şeriatı dayalı yönetim anlayışı, mahkemelerin işleyişi ve vergilendirme politikaları üzerine gözlemlerini aktarır. Aynı zamanda, Müslüman ve gayrimüslim halkın bu sistem karşısındaki konumunu değerlendirir. Hindistan'daki kast sistemine, halkın yaşam koşullarına ve tarıma dayalı ekonominin zayıf yönlerine dair eleştiriler de eserinde dikkat çeker. Bernier, Hindistan'ın dini çeşitliliğini, farklı inanç gruplarının yaşam tarzlarını ve

Evrengzîb'in İslam hukuku çerçevesinde aldığı kararları detaylı bir şekilde tasvir etmiştir. Hindu tapınaklarına yönelik politikalarını eleştirel bir bakış açısıyla ele almış ve Babür yönetiminin dini tutumuna dair görüşlerini açıkça ifade etmiştir.

Eser, bir Avrupalının gözüyle Babür İmparatorluğu'nu değerlendiren nadir kaynaklardan birisidir ve bu bağlamda Hindistan'ın toplumsal ve siyasal yapısına dair Avrupa'daki algının şekillenmesinde etkili olmuştur. Bernier, Hindistan'daki düzeni Avrupa ile karşılaştırarak, Hint toplumunu durağan bir yapıya sahip ve yeniliklere kapalı olmasıyla eleştirmiştir. Ancak bu gözlemlerin Avrupalı bir perspektifle yapıldığını belirtmek gerekir. "*Travels in the Mughal Empire*", tarihçiler ve araştırmacılar için Evrengzîb dönemine dair birincil kaynaklardan biri olarak büyük bir öneme sahiptir. Hem Babür hükümdarının yönetim anlayışını hem de dönemin toplumsal ve ekonomik yapısını anlamada önemli bir referans niteliği taşımaktadır.

1.3.9. Storia do Mogor

Storia do Mogor (Mogol Tarihi), 17. yüzyılda Hindistan'da yaşamış İtalyan bir gezgin ve yazar olan Niccolao Manucci tarafından kaleme alınmış önemli bir tarihî eserdir. Manucci, yaklaşık elli yıl boyunca Hindistan'da yaşamış, Babür sarayında ve Hindistan'daki toplumsal yaşamda tanıklık ettiği olayları bu eserinde detaylı bir şekilde anlatmıştır. Eser, Babür hükümdarı Evrengzîb Âlemgîr dönemine özel bir önem atfederek, hükümdarın tahta çıkışı, kardeşleriyle olan taht mücadeleleri ve yönetim tarzına dair geniş bilgiler sunar. Bunun yanı sıra, Hindistan'daki günlük yaşam, kültürel ve dini gelenekler, sosyal sınıflar ve Babür ordusunun düzenine dair gözlemleriyle dönemin toplumsal yapısını da yansıtır. Manucci'nin eseri, Hindistan'da İslam ve Hindu geleneklerinin bir arada yaşandığı çok kültürlü yapıya dair ayrıntılı bir perspektif sunar. Evrengzîb döneminde meydana gelen önemli olayları kendi gözlemlerine dayanarak anlatan Manucci, dönemin Babür sarayı entrikalarından halkın yaşam tarzına kadar geniş bir yelpazede bilgi aktarmıştır. Eser, dönemin Hindistan'ını anlamak için birincil kaynak niteliği taşır. Ancak, Manucci'nin bazı anlatılarında abartıya veya kişisel yorumlara yer verdiği de görülür. "*Storia do Mogor*", yalnızca Babür hükümdarlarının politikalarını değil, aynı zamanda Avrupa ve Hindistan arasındaki kültürel etkileşimleri anlamak için de önemlidir. Hindistan tarihine dair birinci elden bir kaynak olarak değerlendirilmesinin yanı sıra, Batı'daki Hindistan algısını şekillendiren eserlerden biri olmuştur. Manucci'nin İtalyanca yazdığı bu eser, ölümünden

sonra yayımlanmış ve farklı dillere tercüme edilerek geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Araştırmacılar için Evrengzîb döneminin iç yüzünü ve Babürler dönemi Hindistan'ının sosyal, kültürel ve siyasi yapısını anlamada vazgeçilmez bir referans kaynağıdır.

1.3.10. The Central Structure of the Mughal Empire

The Central Structure of the Mughal Empire, İbn Hasan tarafından yazılmış ve Babür İmparatorluğu'nun merkezi yönetim yapısını ayrıntılı bir şekilde ele alan önemli bir eserdir. Kitap, Ekber ve onun halefleri Cihangîr ile Şah Cihan'ın hükümdarlık dönemlerini kapsamaktadır. 1560 yılında Akbar'ın yönetimi devralmasından, 1657 yılında Şah Cihan'ın tahtan çekilmesine kadar olan dönemi incelemektedir. Eser, Babür İmparatorluğu'nun idari işleyişini ve merkezi hükümetin organizasyonunu derinlemesine açıklamaktadır. İbn Hasan, çalışmasını büyük ölçüde orijinal kaynaklara dayandırmıştır. Dönemin Farsça yazmaları, kronikleri, siyasi teoriler, biyografiler, resmi yazışmalar ve Avrupalı seyyahların gözlemleri, eserin temel kaynakları arasında yer almaktadır. Bu çalışma, bazı kaynakları modern tarih yazımında ilk kez kullanmasıyla dikkat çekmektedir. Örneğin, Şah Cihan dönemi hakkında önemli bilgiler içeren *Çâhâr Çemen* eseri, bu kitapta detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Eser dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde hükümdarın devletteki rolü ve devlet işlerinin yürütülmesi ele alınmıştır. Ekber'in yönetim anlayışının temelleri ve devlet yapısındaki reformlar bu bölümde açıklanmaktadır. İkinci bölümde, Ekber döneminde vezirlik ve bakanlıkların yeniden düzenlenmesi, bakanlıkların yetki ve sorumlulukları ile bölümlerin işleyişi incelenmiştir. Üçüncü bölümde, Babür İmparatorluğu'ndaki yargı ve adalet sistemi, İslam hukuku çerçevesinde değerlendirilmiştir. Son bölümde ise İbn Hasan, Babür idarî yapısının genel bir değerlendirmesini sunmuş ve Ekber'in politikalarının, Hindular ve Müslümanlar arasında nasıl barış sağladığını tartışmıştır. Sir Denison Ross, bu kitabı, Babür dönemi tarihçiliğinin temel eserlerinden biri olan *Âyîn-i Ekberî* ile birlikte okunması gereken bir çalışma olarak değerlendirmiştir. Eser, yalnızca Babür tarihinin idari mekanizmasını anlamak için değil aynı zamanda Ekber ve haleflerinin yönetim felsefesini analiz etmek isteyen araştırmacılar için önemli bir referanstır.

1.3.11. Judicial System of the Mughal Empire

Çağdaş dönemde yazılmış akademik çalışmalardan ilki olan *Judicial System of the Mughal Empire*, 1978 yılında Muhammed Basheer Ahmad tarafından yazılmış bir tarihî eserdir. Bu kitap, Babür İmparatorluğu'nun yargı sistemi ve hukuki yapısını ayrıntılı bir şekilde ele alır. Babür hükümdarlarının adalet mekanizmasını nasıl organize ettiği, şeriat hukuku ve örfi hukukun uygulamaları, kadılık kurumunun işleyişi, mahkemelerin yapısı ve görevleri bu çalışmada detaylı bir şekilde incelenmiştir. Kitap, Babürler dönemindeki adalet sisteminin teorik ve pratik yönlerini analiz eder. Şeriat hukuku temelinde çalışan mahkemeler, gayrimüslimlerin hukuki statüsü ve toplumun farklı kesimlerinin adalete erişimi gibi konulara odaklanır. Eser, özellikle Ekber, Cihangîr, Şah Cihan ve Evrengzîb gibi önemli hükümdarların yargı politikalarını değerlendirmekte ve bu hükümdarların hukuki düzenlemelerini tarihsel bir perspektifle ele almaktadır. *Judicial System of the Mughal Empire*, hem birincil hem de ikincil kaynaklardan faydalanarak yazılmıştır. Yazar, dönemin Farsça belgelerini, tarihçilerin eserlerini ve modern akademik çalışmaları bir araya getirerek kapsamlı bir inceleme sunmuştur. Eser, Babür İmparatorluğu'nun sosyal ve politik yapısını anlamak açısından önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu kitap, İslam hukukunun Hindistan'daki tarihine ilgi duyan akademisyenler ve araştırmacılar için vazgeçilmez bir kaynaktır.

1.3.12. History of Aurangzib

Jadunath Sarkar, Evrengzîb Âlemgîr üzerine yaptığı çalışmalarıyla Babür dönemi tarihine ışık tutmuş önemli bir tarihçidir. En kapsamlı eseri olan *History of Aurangzib*, beş ciltten oluşur ve Evrengzîb'in hayatını, tahta çıkışını, siyasi faaliyetlerini, askeri seferlerini ve yönetim tarzını detaylı bir şekilde ele alır. Bu eser, Şah Cihan döneminden başlayarak, Evrengzîb'in haleflerinin yönetimine kadar geniş bir tarihsel perspektif sunar. *Aurangzib the Man and the Ruler* adlı çalışması, Evrengzîb'in kişiliği, adalet anlayışı ve yönetim anlayışını derinlemesine inceler. Hükümdarın dini politikaları ve Babür İmparatorluğu üzerindeki etkileri de bu eserde değerlendirilir. Sarkar'ın Evrengzîb dönemindeki idari reformları ele aldığı *Mughal Administration* ise Babür İmparatorluğu'nun devlet yapısını ve hukuki sistemini anlamak için önemli bir kaynaktır. Babür İmparatorluğu'nun çöküş sürecine odaklanan *Fall of the Mughal Empire*, dört ciltten oluşur ve Evrengzîb'in ölümünden sonra hükümdarlığının zayıflama nedenlerini ele alır. Sarkar, bu eserinde Evrengzîb'in

politikalarının Babür İmparatorluğu üzerindeki uzun vadeli etkilerini analiz eder. Tüm bu eserler, Sarkar'ın titiz arşiv çalışmaları ve eleştirel yaklaşımıyla dikkat çeker. Ancak tarihçinin, Evrengzîb'i eleştiren Batılı bir perspektifi yansıttığı ve zaman zaman taraflı olduğu yönünde eleştiriler de almıştır. Yine de bu çalışmalar, Babürlü tarihine dair temel kaynaklar arasında kabul edilir.

Ahkâm-ı Âlemgîrî üzerine ilk akademik çalışmayı Jadunath Sarkar gerçekleştirmiştir. Sarkar, bu eseri Farsça orijinalinden İngilizceye *Anecdotes of Aurangzeb* adıyla çevirmiştir. Ancak bu çevirinin, eserin asıl metninden önemli ölçüde değişiklikler görülmüştür. Onun çevirisinde, Evrengzîb'in yönetim anlayışı ve dini politikalarına dair eleştiriler ön plandadır. Sarkar'ın bu çalışması, daha sonraki araştırmalarda sıkça referans alınmış ve yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak bu durum *Ahkâm-ı Âlemgîrî*'nin tam anlamıyla objektif bir değerlendirilmesini zorlaştırmıştır.

1.3.13. Çağdaş Dönemde Yapılan Türkçe Çalışmalar

Tezimizin konusu olan "*Ahkâm-ı Âlemgîrî*"yi doğrudan ele alan Türkçe bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak dolaylı olarak çalışmamızı ilgilendiren konularla ilgili çok sayıda kitap, tez ve makale mevcuttur. Tez çalışması esnasında faydalanılan kaynaklardan bazıları aşağıda zikredilmiştir. Bunlardan özellikle Ahmet Aydın'a ait Babürlü dönemine yoğunlaşan çalışmalar önemlidir. "*Babürlü Medreseleri*" Derin Tarih Babürlüler Özel Sayısı, S. 20 (2022); "*Bâbürlüler Döneminde Fıkıh Eğitimi ve Medreselerde Okutulan Fıkıh Kitapları*" Türk İslâm Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S. 7 (Haziran 2018); "*Bâbürlüler Dönemi Bir Fetva Klasığı: el-Fetâva'l-Hindiyeye.*" *Bilimname*, c. 52, S. 2 (2024): 225-272; "*Bâbürlü Yargı Sistemi Üzerine Notlar.*" *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (Aralık 2024): 207-236; "*Delhi - Âlimlerin Güvenli Limanı.*" Derin Tarih Delhi Türk Sultanlığı Özel Sayısı, S. 19 (2021): 37-38.

Diğer yandan Aliosman Dağlı'nın *Babürlüler Yükseliş Dönemi Başvuru Kaynaklarından Fetâvâ-yi Hindiyeye'nin İncelenmesi*, (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2023) ve Hami Demir'in *Bâbürlü Hükümdari Evrengzîb (Âlemgîr Şah): Hayatı Ve Siyaseti (1658-1707)*, (Marmara Üniversitesi, 2023) isimli doktora tezleri de özellikle zikredilmelidir. Ayrıca Derin Tarih Babürlüler Özel Sayısı, (2022) sayısında konuyla ilgili yazılmış birçok makale mevcuttur. Yine Zaferu'l-İslam. "*Hindistan'da Sultanlıklar Döneminde Fıkıh İlminin*

Gelişmesi.” (Çev. Halil Altuntaş. Diyanet İlmî Dergi, c. 32, S. 1 (1996)) ile Mirza Muhammed Zahirüddin Babür. *Mübeyyen Der Fıkh*. (Haz. Tanju Oral Seyhan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2004) çalışmalarını bunlar arasında saymak mümkündür.

Türkiye’de Babürler dönemine dair yapılan çalışmaların genel olarak siyasi tarihe odaklandığı ve fıkhi-hukuki alanın ihmal edildiği görülmektedir. Bu alanda yapılan istisnai çalışmaların da *el-Fetâva-i Hindiyye* üzerinden değerlendirmeler yapmıştır. Bu anlamda *"Ahkâm-ı Âlemgîri"* üzerine yoğunlaşan ve bir hukuki-siyasi vesika olarak onu ele alan doğrudan bir çalışmaya rastlamadık. Bu anlamda çalışmamızın önemli bir boşluğu dolduracağını ve bir çok çalışmaya öncülük edeceğini düşünmekteyiz. Şunu da ifade etmek gerekir ki çalışmamız Urduca, İngilizce, Farsça, Arapça birincil kaynaklardan faydalanmak suretiyle oluşturulmuştur.

1.3.14. Çağdaş Dönemde Yapılan Diğer Çalışmalar

Çalışmamızın konusuna dolaylı olarak temas eden diğer yabancı araştırmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar, İslami hukuk, siyasal ideoloji ve Babür dönemi hukuk metinlerinin tarihi gelişimi ve fıkhi uygulamaları gibi çeşitli alanlarda yoğunlaşmaktadır. İslami hukukun gelişimi bağlamında, Begüm Asma Siddiqua’nın *“Development of the Law of Evidence in Pakistan and Bangladesh with Special Reference to Witness Testimony.”* (Pakistan ve Bangladeş’te Delil Hukukunun Gelişimi ve Tanık İfadesi) (1994) adlı doktora tezi, İslami delil hukukunun modern yansımalarını incelemektedir. Sohaib Baig, *“Indian Hanafis in an Ocean of Hadith: Islamic Legal Authority between South Asia and the Arabian Peninsula.”*(Hindistanlı Hanefiler: Hadis ve İslami Hukuk Otoritesi Arasında Güney Asya ve Arap Yarımadası’nda) adlı çalışmasında, Hanefi mezhebinin Güney Asya’da hadis ile olan ilişkisini değerlendirmiştir. Alan M. Guenther ise *“Hanafi Fiqh Mughal India: The Fatava-i Alamgiri.”* *India’s Islamic Traditions-711-1750.* (Hindistan’da Hanefi Fıkhı: Fetâvâ’l-Âlemgîriyye) adlı makalesinde, Fetâvâ’l-Âlemgîriyye’nin tarihsel ve hukuki etkilerini ele almıştır.

Hanefi fıkhi ve fetva çalışmalarında Moona Wadoodi’nin *“The Juristic Expression of the Rules of Marriage as Presented in the Fatava Alamgiri (17th Century India).”* (Fetâvâ’l-Âlemgîriyye’de Evlilik Hükümlerinin Fıkhi İfadesi) adlı doktora tezi, 17. yüzyıl Hindistan’ında İslami hukuk uygulamalarını detaylı bir şekilde ele almıştır. Muhammadullah

Khalili'nin “*Delhi Sultanlığı Döneminde Hindistan'da Hanefî Fıkhu (1206-1526)*” çalışması ise, Delhi Sultanlığı'ndaki Hanefî fikhının uygulanışını tartışır. Ayrıca Muhammed el-Haseni'nin “*Fetâvâ'l-Hindiyye-el-Âlemgîriyye*” adlı makalesi ve Refik Melih el-Hindî'nin “*Dirâsetün an Kitâbi'l-Fetâvâ el-Hindiyye*”(Fetâvâ el-Hindiyye Kitabına Dair Bir İnceleme) isimli doktora tezi ise Fetâvâ'l-Âlemgîriyye'nin kapsamını ve önemini irdemiştir. Bu çalışmalar, Babür dönemi hukuk ve siyasal yaklaşımlarını anlamak açısından kıymetli birer kaynaktır. Özellikle Fetâvâ'l-Âlemgîriyye gibi önemli metinlerin incelenmesi, hem hukuki hem de tarihi bağlamda zengin bir perspektif sunmaktadır.

2. ÂLEMGİR ŞAH'IN HAYATI, ISHALATLARI

Çalışmamızın bu ilk bölümünde Âlemgîr Şah'ın hayatı hakkında kısaca bilgi verilecek ve yaptığı ıslahat çalışmaları değerlendirecektir.

2.1. Evrengzîb'in Hayatı Hakkında

Evrengzîb (Âlemgîr Şah I.)'in hayatına geçmeden Babürlü Devletinin kuruluşundan önce Müslümanların Hindistan topraklarına girişi ile ilgili kısa bir bilgi verilecektir. İlk olarak 1526'da Lûdî¹ Hânedanlığı döneminde Babür, Hindistan'a saldırarak Babür hükümdarlığının temellerini attı ve Hindistan'da Babür hâkimiyeti kuruldu. Babür Hükümdarlığından toplam yirmi bir hükümdar Hindistan'da hüküm sürdü. Timuroğlu Babür tarafından kurulan bu devlet, dört yıl sonra, 1530'da Babür'ün vefatıyla sarsıldı. Ardından oğlu Hümayun on yıl boyunca tahtta kaldı. Ancak Hümayun, Sûrîler² hanedanının sultanı Şîr Şah Sûri³ tarafından Hindistan'dan sürüldü. On beş yıllık sürgünden sonra, İran şahının yardımıyla tekrar güç bulup, Suri hânedanını mağlup ederek Hindistan'da hâkimiyet kurdu.⁴ Sonrasında Ekber, Cihangîr ve Şah Cihan, Müslüman Hindistan'ının siyasi tarihinde yeni ve güçlü bir dönemin başlangıcını yaptı. Bu güç ve saltanat Ebu'l-Muzaffer Muhyiddin Evrengzîb'e geçti.

Evrengzîb Âlemgîr'in doğumu hakkında Sultan Nûrüddîn Cihangîr şöyle yazar: “*Allah, (15 Zilkade 1027) Asef Han'ın kızı (Mümtaz Mahal)'den Şah Cihan'a bir oğul nasip etti.*”⁵ Müellif Mevlana Seyyid Muhammed Miyan Diyûbendî ise şöyle demiştir: “Evrengzîb'in doğumu gibi ölümü de memleketi dışında gerçekleşmiştir. Cihangîr, Ahmednagar'ın komutanı Malik Ambarı mağlup edip Agra'ya dönerken Gucerât sınırında Hindistan'ın en büyük hükümdarı dünyaya geldi.”⁶ Hindistan'da İslami yönetimin hükümdarı, elli yıl boyunca hükümdarlığı yöneten, ülkenin farklı bölgelerini birleştirip şekillendiren İslamî

¹ Lûdî Hânedanlığı, 1451-1526 yılları arasında Dehlî Sultanlığı'nda hüküm süren bir Afgan hânedanı. Bk. İqtidar Husam Sıddıqı, “Lûdîler,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/217-218.

² Sûrîler, Kuzey Hindistan'da hüküm süren Afgan asıllı bir İslâm hânedanıdır (1540-1564). Bk. Bk. Azmi Özcan, “Sûrîler,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/541-542.

³ Şîr Şah Sûr Ferîdüddin b. Miyan Hasan, Sûrîler'in kurucusu ve ilk hükümdarıdır (1540-1545). Bk. Azmi Özcan, “Şîr Şah,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/179.

⁴ Nûrüddîn Cihangîr, *Tüzük-i Cihangîri*, çev. Mevlânâ Seyyid Ahmed Ali Rampûri, katkı: İdâre-i Edebiyât-i Urdu, (Lahor: Sang-e-Meel Publications, 1967), 296.

⁵ Seyyid Muhammed Miyan, *Ulemâ-i Hind kâ Şândâr Mâzî*, (Dehlî, Hindistan: M. Brothers, 1857), 1/277.

⁶ İntizâmullâh Şehâbî, *Târîh-i Milleti Selâtin-i Hind*, (Nedvetü'l-Musannifin, Delhi: 1957), 2/111.

ahkâm ve öğretilerin uygulanmasında çaba harcayan hükümdar 1118 (21 Şubat 1707) tarihinde Dekken'de⁷ vefat etmiştir.⁸ Ancak onun hükümetin yönetimindeki başarısına rağmen, ondan sonra yerine gelen halefler genellikle yetersiz kalmış, bu da Babürlü Devleti'nin zayıflamasına ve nihayetinde 1857'de Bahadır Şah Zafer'in yönetimi altında sona ermesine neden olmuştur.

2.2. Evrengzîb'in Eğitimi

Hindistanlı âlim Fazl-ı İmâm Hayrâbâdî'ye⁹ göre, Molla Ebü'l-Vaiz Hargâmî'den Evrengzîb'in temel eğitimini üstlendi.¹⁰ İlmî ve edebî bilgileri ise Molla Seyyid Muhammed Kannevcî'dan aldı.¹¹ Seyyid Sabahüddîn Abdurrahman bu konuda şöyle demiştir: “Hükümdar Evrengzîb'in eğitimi yetkin ve alanında uzman hocaların gözetiminde gerçekleşti. Bilgi ve hikmetle dolu ilim ehli kişiler şunlardır: Molla Abdüllatîf Sultânî, Mîr Muhammed Hâşim Gîlânî, Sa'dullah Han, Molla Mohan Behari, Seyyid Muhammed Kannevcî, Şeyh Ahmed Molla Cîven, Şeyh Abdülkavî Burhânî ve Dânişmend Han.”¹²

Evrengzîb, ilk eğitimlerini tamamladıktan sonra vaktini kütüphanede geçirmeye başladı. Okumaya ve dini ilimlere olan ilgisi sayesinde bir çok ilimde derin bilgi sahibi oldu. *Meâsir-i Âlemgîrî*'de bu konuyla ilgili şöyle yazmaktadır: “Padişahın büyük başarılarından biri, dini ilimlerde, yani fıkıh, tefsir ve hadis alanlarında ulaştığı derinliktir. Âlemgîr, İmam Gazali'nin eserlerine, Şeyh Şerefuddîn Muniri'nin manzumelerine ve Şeyh Şemseddin ile Şeyh Kutbüddin Muhyiddîn Şirazi'nin risalelerine özel bir ilgi duyardı ve bu eserleri sık sık okurdu.”¹³

Seyyid Sabahattin Abdurrahman, Evrengzîb'in ilmi başarıları hakkında şu bilgiyi verir: “Evrengzîb, Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş bir kişiydi. Bu durum oldukça dikkat çekicidir. Çünkü o, Kur'an'ı 43 yaşında iken ezberlemeye başlamıştır”.¹⁴ *Meâsir-i Âlemgîrî*'de de şöyle

⁷ Güney Hindistan'da bir bölgedir. Bk. Khaliq Ahmad Nizami, “Dekken,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/112-113.

⁸ Mevlâna Abdülhay el-Hasenî - Ebu Yahya İmam Han, *Nüzhetü'l-Havâtur Behçetü'l-Mesâmi ve'n-Nevâzır*, çev. (Lahor: Makbul Akademi, 1965), 6/737; Müstaid Han, *Me'âsir-i Âlemgîrî*, (çev.) Muhammed Fida Ali Talib, (Haydarabad Dekken: Camia Osmaniye Sarkar-ı Âli, 1932), 377.

⁹ *Urdu Encyclopedia of Islam*, “Fazl-ı İmâm” maddesi, 15/372.

¹⁰ İntizâmullâh Şehâbî, *Târîh-i Milleti Selâtin-i Hind*, 2/111.

¹¹ Müstaid Han, *Me'âsir-i Âlemgîrî*, s. 145.

¹² Seyyid Sabahüddîn Abdurrahmân, *Bezm-i-Timuriyye*, (Azamgarh, Hindistan: Matba Ma'arif, 1973), 3/2.

¹³ Müstaid Han, *Me'âsir-i Âlemgîrî*, 388.

¹⁴ Seyyid Sabahüddîn Abdurrahmân, *Bezm-i-Timuriyye*, 3/7.

yazmaktadır: “Onun en büyük ve önemli faziletlerinden birisi, Kur'an-ı Kerim’i ezberlemesidir. Başlangıçtan itibaren, Şah-ı Alem'in birçok sureyi ezberlediği bilirse de, Kur'an-ı Kerim'in tamamını ezberleyip bitirmesi, tahttan sonra gerçekleştirdiği bir işti.”¹⁵ Evrengzîb, hadis ilmine özel bir ilgi duyardı. Hükümdarlık döneminden önce, *Erbaîn* adlı bir kitap yazarak Hz. Peygamber'in kırk hadisini derlemiştir. Aynı şekilde hükümet yıllarında başka bir kitap daha yazdı ve ardından her iki kitabı da Farsça'ya çevirdi ve her birine açıklamalar ekledi.¹⁶

Âlemgîr, tasavvufa ve tarikat yoluna ilişkin de derin bir eğitim almıştı. Bu eğitim sürecinde özellikle İmam Rabbani'nin öğretilerinden etkilenmişti. Evrengzîb Âlemgîr aynı zamanda İmam Rabbani'nin oğlu ve halefi Muhammed Masum'un irşadından faydalanarak manevi gelişimine devam etti.¹⁷ Son olarak Evrengzîb Âlemgîr'in görevlendirmesiyle İslam hukuk ve siyaseti alanında *el-Fetâva'l-Âlemgîriyye* adıyla müelliflerin derlediği geniş çaplı bir eser oluşturulmuş ayrıca kendisi de eserin okunup tashih edilmesi noktasında bizzat görev almıştır. Daha sonra bu konuyla ilgili detaylı bilgilere çalışmada yer verilecektir.

2.3. Evrengzîb'in Edebîyat ve Sanata Olan İlgisi

Evrengzîb, ilmi yönüyle olduğu kadar edebi ve sanata düşkün kişiliği ile de mümtaz bir isimdir. Şu eserin müellifi Seyyid Sabahattin Abdurrahman, Âlemgîr'in edebî yetenekleri hakkında şu şekilde yazmaktadır: “Onun yazma yeteneği, özellikle Farsça nesir yazmada parladı. Babür ve Cihangîr gibi, onun kalemi de olağanüstü bir güce sahipti. Eğer hükümdarlık yerine bir kitap yazmayı tercih etseydi, şüphesiz bir mucizevi yazar ve büyüleyici bir edebiyatçı olurdu.”¹⁸ Yine Meşhur tarihçi, edebiyatçı Seyyid Necip Eşref Nedvî, Âlemgîr'in mektuplarının geniş yelpazesi ve edebi başarısı hakkında şunları belirtir: “Âlemgîr'in mektupları... renkli bir çiçekler bahçesi gibi en güzel örnekleri sunar. Bu koleksiyonda bulunmayan ne vardır ki? Gerçekçilikle birlikte mükemmel bir edebiyat da her birine yerleştirilmiştir.”¹⁹

¹⁵ Müstaid Han, *Me'âsir-i Âlemgîrî*, 388.

¹⁶ İntizâmullâh Şehâbî, *Târîh-i Milleti Selâtin-i Hind*, C. 2, s. 126; Şeyh Muhammed İkrâm, *Rûd-ı Kevser* (Dehlî: Edebî Dünyâ Urdu Bazar, t.y.), 477.; Ali et-Tantâvî, *Ricâlu mine't-Târîh*, (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2011), 268.

¹⁷ Müftî Gulâm Sarver Lahorî, *Hâzinat-ul-Asfiye*, (Kanpur, Hindistan: Munşî Neval Kışor, 1894), s. 640.

¹⁸ Seyyid Sabahüddîn Abdurrahmân, *Bezm-i-Timuriyye*, 3/42.

¹⁹ Evrengzîb Âlemgîr, *Ruk'ât-i Âlemgîrî*, ed. Seyyid Necib Eşref Nedvî (Azamgarh: Matba Ma'ârif, t.y.), *Mukaddime-i Ruka'ât-i-Âlemgîr*, 1.

O, özellikle hat sanatı konusunda oldukça yetenekliydi. Bu yeteneği, dini saadet elde etme ve dünya işlerini kazanma için de kullanıyordu. Boş zamanlarında Kur'an-ı Kerimi istinsah ederdi ve bu alışkanlık, ömrünün sonuna kadar devam etti. *Meâsir-i Âlemgîrî*'de onun bu yönüyle ilgili şu ifadeye yer verilmektedir: “Şah-ı Alem, Nesih hattını çok güzel yazardı ve bu konuda özel bir yeteneğe sahipti. İki Kur'an-ı Kerim'i istinsah etmiş, o dönemde bunlar için yaklaşık yedi bin rupi harcayarak cilt ve süslemeler yapmıştır. Bu iki yazma, Medine-i Münevvere'deki Peygamber Efendimiz'in huzurunda bulunan Mescid-i Nebevi'ye birer hediye olarak sunulmuştur.”²⁰

2.4. Evrengzîb'in Kişisel Özellikleri ve Yönetim Anlayışı

Çeşitli biyografi yazarları ve tarihçiler, Âlemgîr'in kişisel özelliklerini ve yönetim anlayışını tasvir ederek ona saygılarını sunmuşlardır. Bu övgülerin özeti şu şekilde ifade edilebilir: Âlemgîr, dini yükümlülüklerle son derece bağlıydı. Hanefî mezhebine bağlı bir sünni olarak, farz ibadetlerini titizlikle yerine getirirdi. Zikir, cemaatle namaz, Ramazan orucu ve zekât konusunda hassas davranırdı. Ayrıca hac görevini yerine getirme konusunda büyük bir arzuya sahipti.²¹ Müziği²², haram giysileri, altın ve gümüş kapları kullanmaktan kaçınır, halka geniş bir hoşgörülle muamele eder ve saygılı davranmaya özen gösterirdi.²³ “Bunlara ek olarak Âlemgîr din âlimlerine büyük bir saygı gösteren aynı zamanda cesur bir kişi olarak tanınırdı. Âlemgîr'in cesaretini ve korkusuzluğunu ilk kez 14 yaşında gösterdiği anlatılır. Ahkâm-ı Âlemgîrî'de yer verilen ilk mektuba göre o, kontrolden çıkmış bir filin karşısında açık alanda dimdik durarak büyük bir kahramanlık örneği sergilemişti.”²⁴

Ahkâm-ı Âlemgîrî'de akıllı bir yönetici ve ileri görüşlü, zeki bir hükümdar olarak karşımıza çıkan Evrengzîb'in *Ruka 'ât-ı Âlemgîrî* adlı eserinde kişiliğinin başka bir yönü görülmektedir. Eserde o, bir öğretmen ve sorumluluk sahibi bir baba olarak karşımıza çıkar ve oğullarına bilgece nasihatler eden bir figürdür. *Ruka 'ât-ı Âlemgîrî*'de Evrengzîb, oğluna yazdığı bir mektupta, kulun günahları ve Yüce Allah'ın affi ve kereminden bahsettikten sonra şu ifadeyi

²⁰ Müstaid Han, *Me'âsir-i Âlemgîrî*, 532.

²¹ Hükümdar ani bir biçimde tahta geçmesi sebebiyle Hac yapamamış ve kendisince bunu telafi edebilecek sadaka ve hayır işleri ile meşgul olmuştur.

²² Kendisi bazı kültürel enstrüman çalabilmesine rağmen Müslümanlara Hindulara benzememesi için yasaklamıştır.

²³ Mevlânâ Kamer-ül-Zaman Allahâbâdî, *Ekvâl-i Selef*, (Allahâbâd, Hindistan: Mektebe Dârü'l-Ma'ârif, 1996), 2/233; Muhammed Denderolvî, *Mümin Kavim Apni Târîh ke Â'ine meyn* (Dehlî, Hindistan: Nizâmî Kitap Depo, Palanpûr, Gucerât, 1998), 84. ; Ali et-Tantâvî, *Ricâlu mine't-Târîh*, 264

²⁴ İntizâmullâh Şehâbî, *Târîh-i Milleti Selâtin-i Hind*, 2/12.

kullanır: (*Dünyada günah işlemeyen kimdir? Söyle!*). Bu ifade Ömer Hayyam'ın meşhur rubailerinden alınan bir mısradır. Ancak Evrengzîb, rubainin diğer mısrasını (*Günah işlemeyen nasıl yaşanabilir? Söyle!*) yazmamıştır. Çünkü bu mısradaki şairane mizah (*günah işlemeyen hayat sürülebilir mi?*) mektubun ciddiyetiyle bağdaşmamaktadır. Evrengzîb'in ahlaki ve edebi duyarlılığı, bu mısrayı kullanmaktan kaçınarak şiir seçimi ve kullanımı konusunda hassas olunması gerektiğini göstermiştir. Aksi halde edebi iktibasların yanlış anlama ve anlaşılmaya sebebiyet vererek kişileri uygun olmayan durumlara düşürebildiğine tanıklık etmesinden söz eder. Bu mektupların bazılarında Evrengzîb'in Fars ve Arap edebiyatına ne derece hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bazen yazılarında duruma uygun olarak Sâdî Şirazî, Celaleddin Rûmî ve diğer seçkin Fars şairlerinin şiirlerinden alıntılar yaparken ve bazen de Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinden ve hadislerden iktibaslarda bulunmuştur. Ayrıca yer verdiği hadislerin sıhhatine dair değerlendirmeleri onun hadis usûlüne hakimiyeti konusunda bilgi verir. Örneğin, bir mektubunda meşhur bir hadisi (*إِنَّمَا* *الأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ*²⁵ Ameller niyetlere bağlıdır) zikrettikten sonra hadis hakkında şu bilgiyi ilave eder: “Bu hadis sadece sahih olmakla kalmaz, aynı zamanda tevâtür derecesine ulaşmıştır.”²⁶

2.5. Evrengzîb'in Tahta Çıkışı

Evrengzîb'in babası ve dönemin hükümdarı Şah Cihan (1067/1657) yılında ağır hastalanmış ve büyük oğlu Dârâ Şükûh'u veliht olarak tayin etmişti. O dönemde Şah Cihan'ın diğer büyük oğlu ve Evrengzîb'in abisi olan Şücâ Bengal'in, Murâd Bahş Gucerât'ın, ve Evrengzîb Dekken'in valisiydi. Şah Cihan, ömrü boyunca Dârâ Şükûh'a destek vererek diğer oğullarına zarar vermiş ve Dara da her fırsatta kardeşlerine karşı komplo kurarak onları zayıflatmaya çalıştı. Kardeşler arasındaki fikri çatışmalar da taht mücadelelerinin yolunu açtı. Dârâ Şükûh, Ekber'in düşünce tarzını benimsemişti, bu nedenle Hindular ve Rajputlar arasında çok popülerdi. Öte yandan, Evrengzîb, derin inançlı bir sünni Müslüman olarak, İslam âlimleri ve halkı için bir umut kaynağıydı. Şücâ, Şii mezhebini benimseyerek İranlı aristokratların desteğini kazanmıştı. Murâd Bahş ise kılıç ve şaraba olan ilgisi nedeniyle askerler ve subaylar arasında popülerdi. Tüm bu sebeplere ilaveten²⁷ eğer Dârâ Şükûh, Şah

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. 'İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dârû Tavki'n-Necât, 1422/2001), “el-İmân”, 88 (No. 6959).

²⁶ Han, Hamîdüddin. *Ahkâm-ı Âlemgîri*. Urdu çev. Mevlevî Halid Hasan Kadir. Lahor: İdare-i Sekâfeti İslamiyye, 1993, 7.

²⁷ Şevket Ali Fehmî, *Hindustân Par Moğol Hükümet* (Dehlî, Hindistan: Dîn Dünyâ Yayıncılık Şirketi, t.y.), 188.

Cihan'ın hastalık haberini gizlemeseydi, kardeşlerinin elçilerini tutuklamasaydı ve onlara karşı ordu göndermeseydi, olaylar bu hale gelmeyebilirdi. Dara, kardeşlerine karşı ordu göndermiş ve Şücâ Bengal'den yola çıkmıştı, Evrengzîb de küçük kardeşi Murâd ile birlikte harekete geçmişti. Dara'nın ordusu Ajmer'de duraklamıştı ama orada büyük bir yenilgi aldı. Sonrasında Dara bizzat meydanda savaşa katıldı. Dara'yı destekleyen Racpûtlar, Evrengzîb de kararlılıkla savaşıyordu. Sonunda Dara, ağır bir yenilgi alarak kaçtı ve Evrengzîb Agra bölgesi üzerinde kontrol sağladı.²⁸

Yazar Kadı Şevket Fehmî, Evrengzîb'in taht'a çıkışını şöyle anlatmaktadır: "Evrengzîb'in taht'a çıkışı ne bir kalede ne de bir sarayda gerçekleşti. Aksine, oldukça sade bir şekilde Dehlî yakınlarındaki 'Bağ-i Eizzâ'²⁹ yani savaş alanında (1068/1658) tahta çıkmıştır."³⁰ Bu durum, Evrengzîb'in tahta geçişinin ihtişamdı uzak, oldukça sade bir ortamda gerçekleştiğini ve bunun geleneksel ihtişamlı törenlerden farklı bir biçimde olduğunu vurgulamaktadır. Evrengzîb, hükümetin kontrolünü ele aldıktan sonra, kendi adıyla hutbe okutmuş ve sade yazısı olan yeni bir para basmıştır. Şah Cihan'ın Cihangîr'in portresi ve burç sembollerini içeren paralarını toplatmasının ardından, Evrengzîb de kendi dindar kimliğine uygun bir düzenleme yaptı. Paraların bir yüzünde Farsça bir beyit, "Bu para, Evrengzîb Âlemgîr adına cihanda parlayan dolunay gibi basıldı" ifadesi bulunurken diğer yüzünde ise darphâne şehri ve saltanat yılı yer alıyordu. Bu sade tasarım, Evrengzîb sonrası dönemde de devam etti ve halefleri kendi beyitlerini paralarına ekledi.³¹ Bu uygulama, ülke yasalarında bir değişiklik olacağını ve şeriat kurallarının sıkı bir şekilde uygulanacağını gösteren önemli bir işaretti. Ayrıca bu durum, yeni bir Hindistan'ın doğmakta olduğunu da habercisiydi.³²

Evrengzîb'in siyasi ve devlet hizmetleri hayatı boyunca yoğun mücadele ve faaliyetlerle doluydu. Hükümdar olmadan önce 1645-1647 yılları arasında iki yıl boyunca Gucerât'ın valisi olarak görev yaptı. Sonrasında, liderliğinde Babür hâkimiyetinin kurulduğu Belh'teki askeri sefere gönderildi. 1648-1652 yılları arasında ise Multan ve Sind'in valisi olarak

²⁸ Hamîdüddin Han, *Ahkâm-ı Âlemgîrî*, çev. Halid Hasan Kadri (Lahor: İdara-i Sekâfeti İslamiyye, 1993), 27-33. ; Muhammed Zekâullah, *Evrengzîb Âlemgîr (Moğol Tâc-dâr Hâlât aur Vâkı'ât ke Â'ine meyn)* (Lahor: İlm u' İrfân Yayıncıları, 2014), 35-45.

²⁹ Bağ-i Eizzâ Farsça ve Arabça terkibi bir kelime olup değerli ve aziz bahçesi anlamındadır.

³⁰ Ali et-Tantâvî, *Ricâlu mine't-Târîh*, 264.

³¹ R. B. Whitehead, "Some Notable Coins of Mughal Emperors of India, Part II", *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, (1926): 6/361-416.

³² Stanley Lane-Poole, *The Coins of the Moghul Emperors of Hindustan in the British Museum* (Londra: Order of the Trustees, 1892), 138-161.

Kandahar'a iki kez saldırarak kendi egemenliğini sağladı. 1652'de, zorlu bir görev olan Dekkan valiliğine atandı ve burada 24 yıl boyunca hem bölgedeki seferlere katıldı hem de babası Şah Cihan hayattayken tahta geçmek isteyen kardeşleriyle mücadele etti. Evrengzîb, Srinagar, Bihâr, Asam, Tibet, Arakan, Çitagong, Bîcâpûr ve Gûlkünde'yi fethederek Afganistan sınırındaki direnişçi Afganlar gibi zorlu gruplara da boyun eğdirdi.³³

Kadı Şevket Fehmi'ye göre, Evrengzîb'e karşı birçok isyan ve komplo girişimi oldu, ancak bu girişimler sabun köpüğü gibi dağıldı. Onun önünde Racpût lideri Cesvent Sing eğildi, ünlü savaşı Sîvâcî bile sarayında boy gösterdi. Satnamiler'in³⁴ isyanı kısa sürede bastırıldı. Racpûtlar, Udaipur Rana'sı önderliğinde ona karşı bir ittifak kurdular ancak yenilgiye uğradılar. Evrengzîb'in oğluyla bile ittifak kurmaya çalıştılar ama sonuç alınamadı. Bu anlamda Evrengzîb, ülke için sert bir kaya gibiydi; onunla çatışan herkes bu sert kaya karşısında paramparça oldu.³⁵

2.6. Evrengzîb'in Islahat Çalışmaları

Evrengzîb'in kendi döneminde yaptığı bir çok yenilik ve icraatları bulunmaktadır. Bunlardan eğitim ve imar ile ilgili olan çalışmalarına yer verilecek ayrıca tek bir hükümdar, tek bir ordu, tek bir para birimi ve tek bir bayrak altında ülkeyi birleştirme başarısı üzerinde durulacaktır.

2.6.1. Eğitimle ilgili Çalışmaları

Evrengzîb Âlemgîr, ilim ve sanata duyduğu özel ilgi sebebiyle kendi topraklarında da bu alanların yayılması ve teşvik edilmesini sağlamak için her türlü çabayı göstermiştir. Dini ilimlerin öğretilmesi, hadis ve Kur'an bilgisiyle halkın aydınlatılması amacıyla birçok önemli adım atmıştır. Bu bağlamda, dinin yeniden canlandırılması ve öğrenilmesi için büyük hizmetler sunmuştur. Özellikle Evrengzîb'in dini eğitim kurumlarının kurulmasındaki katkıları dikkat çekicidir. O, büyük şehirlerin yanı sıra küçük kasaba ve köylerde de dini okullar açmıştır. Ayrıca bu okullarda görev yapan öğretmenlere maaşlar bağlamış ve eğitim

³³ Seyyid Sabahüddîn Abdurrehman, *Mughal Padişahûn ke 'Ahad Mein Hindustan Se Muhabbat o Şefekat ke Cezbât* (Azamgarh: Darül Müsennifin Şibli Akademisi, 1988), 156.

³⁴ Satnamiler, Hindistan'da, özellikle de Madhya Pradesh eyaletinde ortaya çıkan dini bir gruptur. Satnamiler Hinduizm, Sihizm ve yerel kabile geleneklerinin unsurlarını birleştiren senkretik bir inanç sistemini takip eder.

³⁵ Seyyid Ebu Zafer Nedvî, *Muhteser Târih-i-Hind* (Azamgarh: Darül Müsennifin Şibli Akademisi, 1936), 164.

veren alimler ile devlet okullarına bağılı öğretmenlere özel olarak büyük topraklar vererek maddi endişelerden kurtulmalarına yardımcı olmuştur.³⁶

Evrengzîb, ilim tahsilini dönemin ünlü âlimleri olan Mevlana Abdullatif, Mevlana Haşim Gîlânî ve Şeyh Muhyiddin bin Abdullah Bihârî gibi isimlerden aldı. Evrengzîb, hadis ilmi alanında da bilgiye sahipti. Hükümdarlık döneminden önce, Hz. Peygamber'in kırk hadisini içeren *el-Erbain* adlı bir eser yazdı. Hükümdarlık döneminde ise benzer bir eser daha kaleme aldı ve her iki eserin Farsçaya çevirisini yaparak detaylı açıklamalar ekledi. Evrengzîb haftada üç gün Seyyid Muhammed Hüseyini Kanûci, Allâme Muhammed Şefi Yazdi ve Şeyh Nizâmeddin Burhânpûri ile *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, *Kimyâ-i Saâdet* ve *el-Fetâva'l-Hindiyye* adlı eserleri müzakere ederdi. Fıkıh ilmine derin bir bağılılığı ve bu alandaki ayrıntılara tam hâkimiyeti vardı. Fıkıha olan sevgisinin en açık göstergesi ise onun döneminde, emriyle derlenen *el-Fetâva'l-Hindiyye (el-Fetâva'l-Âlemgîriyye)* adlı büyük fıkıh kitabıdır. Edebiyat ve şiir alanında da bilgi sahibiydi. Evrengzîb'in Hindistan alt kıtasında İslami hükümlerin yayılmasında önemli katkıları olmuştur.

2.6.2. İmar Çalışmaları

Evrengzîb'in tahta çıkış dönemindeki ahlaki ve toplumsal durumla ilgili olarak Dr. W. W. Hunter³⁷, Gerek Evrengzîb'in büyük dedesi Celaledin Ekber Şah'ın oğlu hükümdar Cihangîr'in gerekse torunu Evrengzîb'in babası Şah Cihan'ın, ateizm ve şüphecilik arasında geçen üç nesil boyunca artan ahlaksızlık ve kötü davranışların karşısında duramayışından bahseder. Akabinde Hindistan alt kıtasında başlayan ahlaksızlık dalgası putperestlik ile birlikte yayılarak, büyücüler, falcılar ve mucize iddia eden kişilerle başkent Dehlî'nin dolup taşığını ifade eder.³⁸

Yine o dönemle ilgili olarak Evrengzîb'in, hükümeti elinde tutmaya başladıktan sonra tüm dikkatini bu bozulmaları ortadan kaldırmaya verdiği ve esrar ekimi ile içki içmeyi yasakladığı aynı şekilde kumar ve fuhşun engellenmesi konusunda büyük çabalar harcadığı hatta bu işi meslek edinen kadınlarına ya evlenmeleri ya da ülkeden ayrılmaları talimatı

³⁶ Şevket Ali Fehmî, *Hindustân Par Muğal Hükümet*, 229.

³⁷ İskoçyalı bir tarihçi, istatistikçi, derleyici ve Hindistan kamu hizmeti üyesiydi.

³⁸ William Wilson Hunter, *Rulers of India* (Oxford: The Clarendon Press, 1908), 205.

verdiği ifade edilir.³⁹ Benzer bir biçimde Evrengzîb ile birlikte Hindistan'da İslami dönem başlamış, İslam karşıtı etkiler ortadan kaldırılarak Şia etkisi zayıflatılmaya çalışılmış ve İran'ın İran takvimi ile Nevruz kutlamaları gibi Mecusilikle ilgili uygulamalarının etkilerinin ortadan kaldırılmasına yönelik adımlar atılmıştır.⁴⁰

Bir başka kaynağa göre ise “Evrengzîb, şariat görevlisi olan mühtesip dairesini kurdu. Böylece halkı yasaklardan ve haramlardan menetmek için hükümetin yasadışı gelirlerini durdurdu, sarhoşluk ve kumar yasaklarını koydu.⁴¹ Şariat mahkemeleri kurdu, onlara yüksek yetkiler vererek şariat kanunlarının ve anayasasının uygulanmasını sağlamak için fihhi meselelerin düzenlenmesine öncülük etti”⁴² sözleriyle tasvir etmiştir. Ayrıca Evrengzîb halkın refahı konusunda da önemli işler başarmıştır. Mesela yollar üzerinde dinlenme yerleri, hanlar, eski yolların onarımı, nehirler üzerinde köprüler, büyük nehirlerde tekneler, yollarda nöbet yerleri, fakir ve engelli insanlar için fakir evleri ve hastaneler yaptırmış, camiler ve tapınaklar için arazi vakfetmiş, Hindu geleneğinde, ölen kocasıyla birlikte karısının da ateşe verilmesi anlamına gelen sati geleneğini⁴³ yasaklanmasını sağlamış, dul kalan kadınların hürriyetini kaybetmesi ve tecrid hayatı yaşamaya zorlanması demek olan hicra adetine son vermiş,⁴⁴ tahıllardan elde edilen ürünlerin vergisini yine halk yararına kullanmıştır.⁴⁵ Sonuç olarak ekin vergisi, geçiş yolları vergisi gibi tüm gelirleri de halkı için sarf etmiştir.⁴⁶

2.6.3. Ülkeyi Birleştirme Başarısı

Bir tarihçiye göre: “Evrengzîb, Hindistan'ı bir birleşik ülke yani bir merkezi devlet haline getirmişti ve ilk kez Hindistan'dan Chittagong'a, Kaşmirden Karnatakaya kadar tek bir hükümdar, tek bir ordu, tek bir para birimi ve tek bir bayrak altında birleşmiş bir ülke vardı. Yani Hindistan'ı merkezi devlet yapma başarısı Evrengzîb'e aittir.”⁴⁷ Mısırlı yazar ve alim Dr. Seyyid Hüseyin el-'Afani şöyle yazmaktadır: “İslam devleti, kuzeyde Himalayalar'ın

³⁹ Şeyh Muhammed İkrâm, *Rûd-ı Kevser*, 457.

⁴⁰ Şeyh Muhammed İkrâm, *Rûd-ı Kevser*, 458.

⁴¹ Ali Muhammed Han, *Mir'ât-i Ahmedî*, cilt 1 (Mumbai: Matba Fathul Karim, 1889), 263.

⁴² *Urdu Dâiretü'l-Ma'ârifü'l-İslâmiyye* (Lahor: Pencap Üniversitesi, 1978), 8/202.

⁴³ Sati ritüeli, Hindular arasında kadının, ölen eşinin cesediyle birlikte diri diri yakma geleneğidir. Bk. H. Hilal, Şahin, Hindistan'da Dul Olmak “Sati Uğruna Diri Diri Yakılan Kadınlar”, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, Sonbahar 2017, Y. 9, C. 9, Kadın Özel Sayısı, 61-73.

⁴⁴ Mevlana Firuzeddin, *Firûz-ul-Lugât* (Lahor: Ferozsons Limited, 2005), 825.

⁴⁵ Ebulhasan Ali Nedvî, *Tarih-i Davet ve Azimet* (Leknevi: Meclis-i Tahqiqat ve Neşriyat-i İslam, 1979), 5/43.

⁴⁶ *Seyyid Muhammed Miyân, Ulema-i Hind kâ Şândâr Mâzî*, 334.

⁴⁷ Mevlana Sabahüddin Abdurrehman, *Salâtin-i Dehlî ke 'Ahd-i Hindistân se Muhabbat ve Şeftengi ke Cezbât* (Lekhno: Urdu Akademisi, 1983), 290.

eteklerinden, güneyde deniz kıyılarına kadar genişlemiştir.”⁴⁸ Bu konuda, Hintli âlim, İslâm davetçisi ve edip Mevlana Seyyid Ebü'l-Hasan Ali Miyân Nedvî şöyle yazmaktadır: “Elli yıl süren hükümdarlığı boyunca bir gün bile yönetmekten geri durmadı, ara vermedi ve son anlarına kadar mücadelecî bir şekilde hükümdarlığı sürdürdü.”⁴⁹ Dr. Seyyid Hüseyin el-‘Afânî şöyle yazmaktadır: “Büyük fetihlerle birlikte, her zaman bir kartal gözü gibi dikkatle devletin tüm işlerini ve halkın meselelerini gözetirdi.”⁵⁰

⁴⁸ Seyyid Muhammed Miyân, *Hindustan Şahân-ı Mughaliye ke Ahd-i Hindistân* (Dehlî: Mektebe-i Burhân, 1978), 171.

⁴⁹ Seyyid bin Hüseyin el-‘Afânî, *Tartîb al-Afvâh bi Zikr Man Yudallihim Allâh* (Dâr Mu’âz bin Cebel, 2006), 219.

⁵⁰ Seyyid Ebu'l-Hasan Ali el-Hasanî'ul-Nedvî, *el-Muslimûn fi'l-Hind* (Londra: Dâr İbn Kesîr, 2010), 51.

3. EVRENGZİB DÖNEMİNDE YARGI VE ADALET SİSTEMİ

Evrengzîb dönemi ve öncesinde Hindistan alt kıtasında mevcut olan yargı sistemine geçmeden önce bölgenin siyasi tarihi hakkında kısaca bilgi verilecektir. Çünkü bölgedeki hâkim siyasi güç ve otoriteye bağlı olarak adalet sistemi değişiklik göstermiştir. Bu bölgeye Müslümanların ilk adım atması, altıncı Emevi Halifesi el-Velid bin Abdülmelik'in hükümdarlığı döneminde olmuştur. 712 yılında Muhammed bin Kasım komutanlığında (bugünkü Hindistan-Pakistan arasında yer alan Sind Nehri ve çevresine tekabül eden) Sind bölgesi fethedilmiştir. Fetih ile beraber Müslümanların Hindistan'a göç etmeye başlamasına zemin hazırlamıştır. Ancak Hindistan'daki bazı yerel prenslikler ile Müslüman Medine Devleti arasındaki ilişkiler Hz. Ömer dönemine kadar uzanmaktadır. Sarandip (Hindistan'da Sind Nehri yakınlarına kadar uzanan) bölgesinden bir heyet, Halife Ömer'in hükümdarlığının ilk yıllarında kendisini ziyaret etmiştir. Hindistan kıyıları, Malabar gibi ticari merkezlerle Müslüman tüccarları cezbetmiş, Hulefâ-yi Râşidîn döneminde Hicri 15. yılda Belûcistan ve Sind bölgelerine seferler düzenlemiştir. Mekrân bölgesi ise, Hicri 21. yılda Müslümanlar tarafından fethedilmiştir.⁵¹

Hindistan bölgesi Gurlular⁵² ve Kutubşâhîler (Kulî hânedanı)⁵³ gibi yerel hânedanlıklar tarafından sürekli hâkimiyet mücadelelerine konu olmuştur. Gazneli Mahmud on birinci yüzyılda Kuzey Hindistan'da Penacap'ın büyük bir kısmını fethetmiş, ardından Gûrî hânedanı kurucusu Şihabuddin Muhammed Gûrî, Pencap'ı ele geçirerek onu halifelüğün bir parçası haline getirmiştir.⁵⁴ Gûrî hânedanlığı Sultan Mahmud'un hükümdarlığını kabul edip biat etmiş bir özerk yönetim olarak varlığını sürdürmüştür. Akabinde Dehlî bölgesi, 1192 yılında Müslüman kuvvetler tarafından fethedilmiş ancak 1206 yılında Kulî hânedanının kurucusu Kutbuddin Aybek tarafından burada Dehlî Sultanlığı kurulmuştur. Kulî hânedanlığı gücü ele geçirerek bölgede hâkimiyet kurmuşsa da Gaznelilere biat etmemiştir.

⁵¹ Kâdî Attâr, Mübârekpûrî, *Hindustan mae Arabun ki Hakoomataen* (Urdu) (Karaçi: Mekteb-i'Ârifin, 1967).

⁵² Gurlular, Horasan (Afganistan) ve Kuzey Hindistan'da 1000-1215 yılları arasında hüküm süren bir İslâm hânedanı. Bk. İqtidar Husain Sıddıqî, "Gurlular," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/207-211.

⁵³ Kutubşâhîler (Kulî hânedanı) kurucusu Sultan Kulî olup, 1512-1687 yılları arasında Hindistanın Doğu Dekken bölgesinde hüküm süren bir Türk hânedanıdır. Bk. Enver Konukçu, "Kutubşâhîler," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/500.

⁵⁴ Ebû Amr Minhâcuddîn Osmân b. Sirâciddîn Muhammed, el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, trans. & ed., H. M. Elliot & John Dowson (Lahor: Sang-e-Meel yayınevleri, 2006), 41-47.

Kulî hânedanı 1290 yılına kadar sürmüş, ardından Halacîler⁵⁵, Tuğluklular⁵⁶, Seyyidler⁵⁷ ve Lûdîler⁵⁸ sırasıyla iktidara gelmiştir. Bu durum 1526'da bölgedeki son hânedanlık olan Lûdî Hânedanlığı'nın, Babür Hükümdarlığı'nın kurucusu Zahîrüddîn Muhammed Bâbür tarafından mağlup edilmesi ile değişmiş ve Hindistan'daki Müslüman hâkimiyeti zirveye ulaşmıştır.⁵⁹

Böylece bölgede Babür Hükümdarlığı dönemi başlamış ve Babür soyundan gelen altı hükümdar, 1526-1707 yılları arasında Hindistan'da kesintisiz olarak hüküm sürmüştür. Ancak bölgedeki bir diğer hânedanlık olan Suri Hânedanı'nın 1539-1555 yılları arasındaki kısa iktidarı ile Babür yönetiminde bir kesinti olmuştur. Bu dönemde ikinci Babür hükümdarı Hümayun, Suri hânedanlığına bağlı Afgan direnişini kırarak tahtını yeniden kazanmış ve böylece Müslüman hükümdarlar Babür hükümdarlığına muhalefetini sona erdirmiş ve bağlılıklarını bildirmiştir.⁶⁰

1707 yılına gelindiğinde ise Evrengzîb'in ölümüyle birlikte Bâbürlü Devleti gerileme sürecine girmiştir. Bu çalışmada, hükümdarlığın en güçlü dönemi olarak kabul edilen Evrengzîb (1658-1707) dönemindeki yargı sistemi incelenecektir. Ekber Şah ve Evrengzîb, dini yaklaşımları ve siyasi modelleri bakımından belirgin biçimde birbirinden farklılık göstermektedir. Ekber Şah Hindulara daha yakın bir politika benimseyerek İslam ve Hinduizm arasında bir sentez (tarikât/mezhep) yaratmaya çalışmış, bu yaklaşımı Hindu tebaası tarafından olumlu karşılanmıştır. Buna karşılık Evrengzîb, dinler arasındaki bu sentezi reddetmiş ve İslam hukukuna daha bağlı bir yönetim anlayışını benimsemiştir. Dolayısıyla Müslümanlar arasında bu tavrı sebebiyle destek bulmuştur.

⁵⁵ Halaç Türkleri tarafından kurulan ve 1202-1531 yılları arasında Leknevî, Dehli ve Mâlva'da hüküm süren üç İslâm hânedanı. Bk. Enver Konukçu, "Halacîler," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/227-228.

⁵⁶ Kurucusu Gıyâseddin Tuğluk olan, Dehli'de hüküm süren Türk-İslâm hânedanı (1320-1414). Bk. S. Haluk Kortel, "Tuğluklular" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/333-336.

⁵⁷ Dehli'de hüküm süren bir İslâm hânedanı (1414-1451). Bk. S. Haluk Kortel, "Seyyidler" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/77-78.

⁵⁸ 1451-1526 yılları arasında Dehli Sultanlığı'nda hüküm süren bir Afgan hânedanı. Bk. Sıddıquî - *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 217-218.

⁵⁹ I. H. Kureşî, *The Administration of the Sultanate of Dehli*, Karaçi: Pakistan Historical Society, 1958, 38. ; S. A. K. Husainî, *Administration Under the Mughals*, Daka, The Paradise Library, 1952, 22-30.

⁶⁰ C. Paul Mitchell, *Sir Thomas Roe and the Mughal Empire*, Karaçi: Mehran Printers, 2000, 3-4.

3.1. Evrengzîb Hükümdarlığından Öncesi

Hindistan alt kıtasında İslami bir devlet olmasına rağmen, Babür hükümdarları arasında devlet yönetimi ve yargı sistemi açısından iki farklı yaklaşım öne çıkmaktadır: Birincisi, siyasi çıkarları doğrultusunda tüm inançları birleştirmeyi amaçlayan Din-i İlahi'yi benimseyen Ekber Şah, diğeri ise hakimiyetindeki tüm ırk ve halkı İslam şeriatıyla adil bir şekilde yönetmeye çalışan Evrengzîb'tır. Ekber Şah ve Evrengzîb'in yargı sistemleri açısından büyük oranda benzerlik taşıdığını söylemek mümkün olmakla birlikte, Babür hükümdarları arasında sadece Evrengzîb, dinî esaslara dayalı bir yönetim anlayışı sergilemiştir. Ekber Şah'ın da içinde olduğu diğerk hükümdarlar ise, sembolik olarak dinî inançlarına bağlı görünmelerine rağmen, yönetim anlayışlarında dini kimliklerini öne çıkarmamış ve hatta Müslüman toplulukların uğradığı haksızlıkları yönetimde kalma pahasına görmezden gelmiştir. Esasen Evrengzîb döneminin hemen öncesinde yönetimde olan Şah Cihan döneminde Müslümanların uğradığı haksızlık ve zulümler zirveye ulaşmış ve Müslüman halk kendi ülkelerinde bir çok mağduriyete uğramıştır. Bu durumu ifade etmek için halk defaatle hükümdara ve dönemin önemli ismi İmam Rabbani'nin oğlu ve halefi Muhammed Masum'a gitmiş ve şikayetlerini iletmiştir. Ancak halkın bu şikayetleri karşısında Şah Cihan etkili bir tavır göstermemiş aksine bu duruma kayıtsız kalmıştır. Evrengzîb'in kendi döneminde uyguladığı dini ve siyasi yönetim anlayışında bu şikayetlerin giderilmesi oldukça belirleyici olmuş ve Müslüman tebaasını memnun etme ve haklarını gözetme konusunda hassas davranmıştır.

Evrengzîb öncesi dönemin Müslüman hükümdarları, yönetimi fermanlarla yürütmüş, Sultan hem yasama hem yürütme hem de yargı yetkilerini elinde bulundurmuştur. Ekber Şah, Hinduları kazanmak amacıyla Müslümanlar arasında sığır kesimini yasaklamış, Gayri Müslim olan Hindulardan cizye vergisini kaldırmış ve birçok Hindu'yu önemli görevlere atamıştır. *Ekbernâme* isimli eserin yazarı ve döneminin veziri Ebü'l-Fazl el-Allâmî'nin etkisi altında olan Ekber Şah, Hindu davalarının Hindu yargıçlar tarafından görülmesini istemiştir.⁶¹ Ekber Şah'ın inşa ettiği bu yönetim tarzının yeni bir din olmaktan ziyade, kültürel bir uyum sağlama çabası olduğu düşünülmektedir. Ekber Şah, Hindu halkın vermesi gereken toprak vergisini düzenleyerek uğradıkları zulümlere karşı durmuş ve çiftçilerin yükünü hafifletmiştir. Genel olarak mahkemelere kendi felsefesine uygun ve dinler arası

⁶¹ S. A. Q. Husaini, *Administration Under the Mughals*, Daka: The Paradise Kütüphanesi, 1952, 209.

sentezi benimseyen yargıçlar atamıştır. Ancak buna rağmen yargının kendi anlayışından bağımsız çalışmasına izin vermiştir. Ayrıca, Ebü'l-Fazl el-Allâmî'nin desteğiyle, ulemâ arasında dini ihtilaflar çıktığında nihai kararı verme yetkisini kendi elinde tutmuştur.⁶²

Ekber Şah'dan sonra tahta geçen Cihangîr Şah ise, adaleti sağlamak için halkın şikâyetlerini doğrudan iletebilmesi için “Zencîr-i Adâlet” adlı bir zincir sistemi kurdurdu. Zincir, Agra Kalesi'nden Yamuna Nehri kıyısına uzanıyordu ve halk, çekerek şikâyetlerini hükümdara iletebiliyordu. Bu uygulama, Pers kökenli bir yöntemdi.⁶³ İngiliz elçi Sir Thomas Roe'nin⁶⁴ gözlemlerine göre, Cihangîr haftada bir gün davalara bizzat bakarak hem ceza hem de hukuk davalarında adil bir yönetim sergilemiştir. Azınlıkların haklarını da korumaya özen gösteren Cihangîr, Gucerât'taki Ücceyn tapınaklarının korunması ve hac ziyaretçilerinden vergi alınmaması için emirler vermiştir.⁶⁵ Sonuç olarak Ekber Şah ve Cihangîr'in dönemlerinin, Müslüman halkın bazı memnuniyetsizliklerine rağmen genel olarak adalet, hoşgörü ve tüm tebaa için eşitlik temelli bir yönetim anlayışını benimsediğini söylemek mümkündür.

3.2. Evrengzîb Dönemi

Evrenzib dönemine gelindiğinde göze çarpan en önemli icraatının, mahkemelerin bağımsızlığı olduğu farkedilir. Öyleki hükümdar dahil dışarıdan gelecek ve adaleti yanılacak tüm müdahalelere karşı yargı sistemi kapalı hale getirildi. Evrengzîb ile taht mücadelesine girişen abisi Dârâ Şükûh'un yanında yer alan ve Evrengzîbe karşı olumsuz bir düşünceye sahip olan Avrupalı hekim, gezgin, yazar Manucci⁶⁶ de bunu doğrulamaktadır. Kendi hatıratında Manucci, Evrengzîb'in bizzat bir davada sanığa idam cezası verilmesini istediği halde mahkemenin bu talebi reddettiğini belirtmiştir.⁶⁷

⁶² Ebü'l-Fazl El-Allâmî, *Ekbernamah*, trans. & ed. H. Beveridge (Calcutta: Biblioteca Indica, n.d., reprinted New Dehli, 1993), 387.

⁶³ William Foster, *Early Travels in India* (London: Oxford University Press, 1921), 131.

⁶⁴ Sir Thomas Roe, Elizabeth ve Jakoben dönemlerinde yaşamış bir İngiliz diplomatı. Seyahatleri Orta Amerika'dan Hindistan'a kadar uzanan Roe, büyükelçi olarak İngiltere'yi Babür İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ve Kutsal Roma İmparatorluğu'nda temsil etti. Ayrıca, 1614-1644 yılları arasında farklı dönemlerde Avam Kamarası'nda milletvekilliği yapmış.

⁶⁵ Nûriddîn, Cihangîr, *Tuzuk-i Cihangîri*, çev. ve der. A. Rogers ve H. Beveridge (London, 1625), 1/13.

⁶⁶ Niccolao Manucci (1638–1717), Babür İmparatorluğu'nu birinci elden gözlemlemiş, Venedikli bir yazar, kendi kendini yetiştirmiş bir hekim ve gezgindir. Eserleri, Babür yönetimi altındaki Hindistan'daki siyasi olaylar, halk inançları ve gelenekler hakkında önemli bilgiler sunar. Manucci'nin çalışmaları, dönemi anlamak için en değerli yabancı kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir.

⁶⁷ Manucci, N., *Storia do Mogor*, ed. & trans. W. Irvin, R. A. S., London, 1907-08, 6/119.

Evrengzîb, yargı sistemiyle ilgili diğer konularda da son derece tarafsız bir yaklaşım sergilemiştir. Örneğin, kardeşi Dârâ Şükûh'un mürtedlikle suçlandığı bir davada, tarafsızlık göstermek amacıyla seçkin hukukçulardan oluşan bir heyet tayin etmiştir. Dârâ Şükûh, Hindu felsefesine dair birçok eseri çevirmiş, dinler arasında Ekber Şah dedesi gibi sentezi savunarak heterodoks bir lider olarak görülmüş ve İslam'ın tek başına mevcudiyetini benimsememiştir. Evrengzîb, Dârâ Şükûh'un mürtedlikle suçlandığı bu davada babasının tarafsız kalmasını istemiş ve öz babası Şah Cihan'ı hapsederek kendisine karşı durmasını ve oğlu Dârâ Şükûh'a destek çıkmasını yani bu davaya dışarıdan yapılacak bir müdahaleyi engellemiştir. Mahkeme, Dârâ Şükûh'un dini görüşlerini mürtedlik olarak nitelendirmiş (bu esnada 1658'de Evrengzîb tahta geçmiş) davanın tahkikine yaklaşık bir yıl devam etmiş ve Eylül 1659'da idam edilmesine karar vermiştir.⁶⁸ Evrengzîb bu siyasi niteliğe sahip davaya müdahale etmemiştir.

Son olarak Evrengzîb, Burhânpûrlu Şeyh Nizâm'ın (ö. 1090/1679)⁶⁹ gözetiminde bir grup âlim tarafından hazırlanan ve "el-Fetâva'l-Âlemgîriyye" veya "el-Fetâva'l-Hindiyye" olarak bilinen ünlü İslam hukuk kitabının derlenmesini emretmiştir. Bazı seçilmiş bölümlerini N. B. E. Baillie⁷⁰ tarafından *Digest of Moohummudan Law* (Muhammedin Hukukunun Derlemesi) olarak İngilizceye çevrilmiştir. Diğer dillere yapılmış tam veya kısmî tercümeleleri de vardır.⁷¹ Bu eser, dönemin büyük hukuk külliyesi olarak kabul edilmiştir. Eser yalnızca Evrengzîb dönemindeki kadılar tarafından değil, aynı zamanda Babürlü hânedanlığının sonuna kadar diğer hükümdarlar tarafından da kullanılmıştır. *el-Fetâva'l-Âlemgîriyye*, Dehlî sultanlığı döneminde kullanılan Medeni Kanunu olan ve Fîrûz Şah

⁶⁸ Han, Hâfi, *Muntakhab-ul-Lubab*, trans. & ed., H. M. Elliot and John Dowson, *Bibliothica Indica* (Calcutta: 1874; reprinted, Lahore: Sang-e-Meel Publications, 2006), 47-48.

⁶⁹ Şeyh Nizâmeddîn Burhânpûri, "Molla Nizâm" olarak tanınırdı. Hem nakli hem de akli ilimlerde derin bilgi sahibiydi. Burhânpûr'da doğmuş, ilk eğitimini Kadî Nâsirüddîn Burhânpûri'den almış. İlmî otoritesi ahlaki duruşu ve zekâsıyla kısa sürede döneminin en önde gelen âlimlerinden biri olarak kabul edilmiş ve "Kudve-i Ulemâ-i Kiram" unvanını kazanmış. Şeyh Nizâmeddîn, Hicrî 1092 yılında vefat etmiş ve doğduğu şehir Burhânpûr'da defnedilmiştir. İlmî çalışmaları ve bıraktığı miras, İslam dünyasında derin bir etki bırakmıştır.

⁷⁰ Neil Benjamin Edmonstone (1765–1841), Doğu Hindistan Şirketi'nde önemli bir memur ve yöneticiydi. 1765'te doğan Edmonstone, Hindistan'a 1783'te gitmiş ve Kalkûta'da çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1794'te Farsça tercümanı olarak atanmış, ardından Lord Wellesley'in özel sekreteri olmuştur. Tipu Sultan'a karşı savaş ve Marathalar'a karşı planlar geliştirmede önemli bir rol oynamıştır. 1801'de Hindistan hükümetinin gizli, siyasi ve dış işleri bakanlığında sekreter olmuş ve Lord Minto'nun hükümetinde de etkili olmuştur. 1812'de Kalkûta'da Yüksek Konsey üyesi olarak görev yaptıktan sonra İngiltere'ye dönmüş, 1820'de Doğu Hindistan Şirketi'nin müdürü olmuştur. 1841'de ölmüştür. Ayrıca, Hintli bir ailesi de bulunuyordu ve bilime olan ilgisiyle tanınmıştır.

⁷¹ Diğer tercümeleleri ile ilgili olarak bk. Ahmet, Özel, "el-Âlemgîriyye," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/365-366.

Tuğluk zamanında hazırlanan *Fıkh-ı Fîrûz Şâhi*'nin (790/1388) yerini aldı.⁷² Bu hukuk kitabı, Hindistan'da İslam hukuku çerçevesinde yargı sisteminin temelini oluşturmuştur. Bu yasalar, İslam hukukunun hükümet tarafından desteklenen ilk derlemesidir. İmparator, adaletin doğru bir şekilde uygulanabilmesi için Mahukma-e-Adalat adı verilen özel bir adalet birimi oluşturmuştur. Saltanat döneminde olduğu gibi, bu dönemde de hükümdarlık genelinde mahkemelerin belirli bir hiyerarşi ve sınıflandırma sistemi bulunmaktadır.⁷³ Babür döneminin yargı sisteminin kaynakları; Kur'an, sünnet, icma, kıyas, *el-Fetâva'l-Âlemgîriyye*, hükümdar Cihangîr tarafından çıkarılan on iki emir⁷⁴ ile ayrıca önceki dönemlerin meşhur müracaat kaynağı olan Fetâva'dan önce mevcut olan *el-Hidaye* ve *Fıkh-ı Fîruz Şâhi* gibi eserlerdir. Bunlar Babür dönemi kanunlarının ve yasal işlemlerinin temel külliyatı olmuştur.⁷⁵ Üçüncü bölümde bu konuyu detaylıca ele alacağız.

3.2.1. Evrengzîb'in Hukuki Reformları

Evrengzîb, Babür hükümdarlığı döneminde adalet yönetiminde köklü reformlar yaparak hukûkî ve yargısal süreçlerin düzenli ve şeffaf bir şekilde işlemlerini sağladı. Bu reformlar, hem hukuk sistemini güçlendirdi hem de modern Hindistan ve Pakistan hukukuna katkıda bulundu. Evrengzîb'in hukuka dair reformlarını yedi madde altında toplamak mümkündür. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1. **Mahkemenin Sanığı Polis Gözetiminde Tutuklama Sistemi:** Evrengzîb, mahkemelerin şüpheli sanıkları soruşturma süresince gözetim altında tutulabilmesini sağladı. Bu sistemde yerel polis yetkilileri (kût-vâl⁷⁶), bir şüpheliyi gözaltında tutmak

⁷² Muhammad Basheer, Ahmad, *The Administration of Justice in Medieval India* (Aligarh: The Aligarh Historical Research Institute, 1941), 41-42.

⁷³ Md. Abdul Halim, *The Legal System of Bangladesh* (Dhaka: The CCB Book Center, 2008), 45-48.

⁷⁴ On iki emri ihtiva eden bir fermanla damga resmi ve liman vergisi gibi her çeşit vergiyi kaldırdı. Eşkiya ve hırsızlara karşı yol emniyetinin sağlanmasını, tüccarların rahatça seyahat edebilmeleri için yol boyunca hanlar ve mescidler yapılmasını istedi, Evlere el koyma ve suçluların burun ve kulaklarını kesme yasağı, başkasının mülkiyetini rızası olmadan alma yasağı, hastanelerin inşaat etmesi ve hastalara bakacak hekimlerin atanması, İçki yapım ve satımını, rızaları olmadan halktan vergi alınmasını, pazar ve perşembe günleri hayvan kesilmesini yasakladı ve genel af ilân etti. Smith, Vincent A., and A. V. Williams Jackson, *History of India, in Nine Volumes: Volume 5 – The Mohammedan Period as Described by its Own Historians*. Chapter 13 – From the Memoirs of the Emperor Jahangir (2008), C. 5, 294-300. Bk. Enver Konukçu, "Cihangir," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/538-539.

⁷⁵ A. K. M. Shamsul Huda, *he Constitution of Bangladesh* (Chittagong: Rita Court, 1997), 1. baskı, 2/756.

⁷⁶ Kût-vâl, Hintçe köt-vâlâ birleşik isminden gelmekte olup köt "kale", vâlâ "bekçi, muhafız, kumandan" demektir. Hindistan'da hüküm süren İslâm devletlerinde şehir veya kasabalardaki asayişten sorumlu yarı askerî memur. ; şehirdeki güvenliği sağlamak, yasaları uygulamak ve düzeni korumakla sorumlu kişidir. Bk. Cevat İzgi, "Kût-vâl," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/503-504.

için kadıdan yazılı bir emir almak zorundaydı. Bu yenilik, keyfi tutuklamaları önlemek için önemli bir adımdı ve adaletin usulüne uygun işlemlerini garanti altına almaya yönelikti.⁷⁷

- 2. Ceza Davalarının Gecikmeden Görülmesi:** Evrengzîb, davaların gereksiz yere uzamasını önlemek amacıyla ceza davalarının hızlı bir şekilde görülmesi gerektiğini belirtti. İlk duruşma tarihinden sonra davada bir ilerleme kaydedilmezse, bir sonraki duruşmalarda Kûtvâl denilen görevli, davaları sonuçlanana kadar mahkûmları ilgili her duruşmada mahkemeye getirmekle sorumluydu. Bu konuyla ilgili Evrengzîb'in şöyle bir fermanı vardır:

هر روز آنجا بفرستند که معامله را به استعجال فیصله نمایند.

"Her gün oraya göndersinler ki mesele hızlıca karara bağlansın."

Bu uygulama, adaletin hızla sağlanmasını teşvik ederek mahkeme sisteminin daha verimli hale gelmesine katkıda bulundu.⁷⁸

- 3. Kanıt Olmadan Sanığın Tutuklanmaması ve Yasal Suçlama Olmadan Hapsedilmemesi:** Evrengzîb, bir kişinin yeterli yasal kanıtı olmadan mahkemelerde gözaltına alınmaması ve geçerli bir suçlama olmadan hapis cezasına çarptırılmaması yönünde bir ferman çıkardı. Fermanın içeriği şöyledir.

هیچ کس بدون حساب در قید نماند.

"Hiç kimse sebepsiz yere gözaltında tutulmasın."

Bu uygulama, temel insan haklarını gözeten bir önlem olarak dikkat çekmektedir. 1679'da İngiliz Parlamento'sunun Habeas Corpus⁷⁹ Yasası'nı çıkarmasıyla aynı dönemde gerçekleşmiş olması, bağımsız hukuk sistemlerinin benzer önlemler almasına dair ilginç bir örnektir.

- 4. İdari ve Hukuki Şeffaflık:** Evrengzîb, hem idari hem de hukuki işlerde açık ve şeffaf bir yönetim istemiştir. Bu, halkın devlet işlerinin nasıl yürütüldüğünü ve yargı süreçlerinin nasıl işlediğini net bir şekilde görebilmesi anlamına gelir. Şeffaflık,

⁷⁷ Muhammed Ali, Han, *Mir'ât-i Ahmedî*, ed. Nevâb Ali, 2. cilt (1930) ve ek, Baroda, 1. cilt (1927-28), 278-282.

⁷⁸ Han, *Mir'ât-i Ahmedî*, 282-283.

⁷⁹ İhzar müzekkeresi hareketi 1679 yılında İngiltere'de çıkarılmış bir yasadır. Hukukçular tarafından insan haklarının gelişiminde önemli bir aşama olarak gösterilir. Kabul edilen bu belge ile idarenin tüm eylem ve işlemleri yargı denetimine tabi hale gelmiş, keyfi tutuklamalar yasaklanmış, tutuklanan bir kimsenin 48 saat içerisinde yargı önüne çıkarılması zorunluluğu getirilmiştir.

kararların adil, açık ve hesap verebilir bir şekilde alınmasını sağlamayı hedeflemiştir. Bu amaçla, Evrengzîb, devletin aldığı hukuki kararlara ilişkin kayıtların görevlilerine, halkın bu kayıtları incelemesine müsaade etmeleri talimatını vermiştir. Bu düzenleme, halkın devletin yönetiminden haberdar olmasını ve denetleme imkanını sağlayarak yönetimdeki şeffaflığı artırmayı hedefleyen bir uygulamadır.

5. Devlet Aleyhine Açılan Davalara Avukat Atanması: Evrengzîb döneminde ilk defa, devlet aleyhine açılan davalarda devleti savunmak için her ilçede “Vekîl-i Serkâr”⁸⁰ veya “Vekîl-i Şer’ ”⁸¹ olarak adlandırılan avukatlar atandı. Vekîl-i Serkâr denilen kişiler, daha çok gayri müslimlerin davalarına eşlik ederken, vekîl-i Şer’ ise Müslümanların davalarında yer alırdı. Ayrıca bu görevlerinin karşılığı olarak bu vekiller günlük belli bir miktar ücret alırken,⁸² yeri geldiğinde yoksul halka ücretsiz hukuki destek sağlama sorumlulukları da bulunmaktaydı. Vekiller, eyaletin baş kadısı (kadî’l-kudât) tarafından atanıyordu ve hukukun korunmasında önemli bir rol oynuyorlardı.⁸³

6. Yazılı Düzenlemeler ve el-Fetâva’l-Âlemgîriyye ’nin Derlenmesi: Evrengzîb, yönetimde düzen ve disiplini sağlamak amacıyla her alanda yazılı kurallar (zevâbıt) tekili (zâbıt⁸⁴) oluşturmuştu. Bu kurallar, devletin işleyişinde rehberlik edecek ayrıntılı düzenlemeler içeriyordu ve Evrengzîb, bu kuralların eksiksiz ve titizlikle uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Bu yazılı düzenlemelerin yanı sıra, İslam hukuku açısından önemli bir eser olan *el-Fetâva el-Âlemgîriyye*’nin derlenmesini de tamamladı. Bu eser, İslam hukukunun bir özeti niteliğinde olup dönemin hukuki ve

80

"Vekîl-i Serkâr" (وكيل سرکار) terimi, Türkçe'de "Devletin Temsilcisi" veya "Devletin Avukatı" anlamına gelir. Bu unvan, genellikle bir kişinin devletin resmi işlerinde, yönetim ya da yargı alanlarında görevli olduğu, devletin çıkarlarını savunan bir temsilci olduğunu belirtir. Özellikle Babürlü İmparatorluğu'nda, Vekîl-i Serkâr, devletin hukukî veya idari işlerindeki temsilci veya sorumlu bir görevlidir. Bu kişi, mahkemelerde ⁸¹ yâ da başka (genel şer’î) terimlerle İslam hukukunda (şeriat) bir kişiyi temsil eden, ya da diğer hukukî işlerde *el-Fetâva el-Âlemgîriyye*’nin derlenmesi için kullanılan bir kişiyi ifade eder. Bu unvan, genellikle bir avukat veya bir hukuk danışmanı anlamına gelir ve İslam toplumlarında, özellikle Babürlü gibi hükümdarlıklarda, dini hukukun uygulanmasında önemli bir rol oynamıştır. Vekîl-i Şer’, şeriat kurallarını ve düzenlemelerini bilen ve bu kurallara dayalı olarak davalarda tarafları temsil eden bir kişiydi. Bk. Han, *Mir’ât-i Ahmedî*, 282-283.

⁸² Han, *Mir’ât-i Ahmedî*, 149.

⁸³ Ahmad, *The Administration of Justice in Medieval India*, ss. 163-4, 191, 218.

⁸⁴ “Zâbıt” kelimesi kaide kural anlamı ifade ettiği için kullanılmıştır. Bk. Mustafa Baktır, “Kaide,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/205-210.

yargısal meselelerinin çözümünde rehber olarak kullanıldı ve Babürlü yönetimi altında sıkça başvurulmuş bir kaynak haline geldi.

7. Temyiz Sisteminin Yeniden Düzenlenmesi: Evrengzîb, yargı sisteminde de reformlar gerçekleştirdi. Özellikle, temyiz sistemine yönelik yenilikler getirdi. Bu doğrultuda, davalı ve davacı tarafların, davalarını doğrudan kendisine getirmeden önce, ilk olarak yerel kadı tarafından çözülmesini zorunlu kıldı. Böylece, hem yerel adalet mekanizmalarını güçlendirmeyi hem de merkezi yönetimin iş yükünü azaltmayı hedeflenmişti. Bu düzenleme, halkın sorunlarını yerel düzeyde daha hızlı bir şekilde çözebilmesi için bir adım olarak değerlendirilebilir.⁸⁵ Evrengzîb'in zikredilen bu reformlarının, adalet sisteminde bağımsızlık, şeffaflık ve insan haklarına saygıyı teşvik eden önemli yenilikler getirdiği görülmektedir. Bu reformlar, onun saltanatının hukuk alanındaki en kalıcı miraslarından biri olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda bu yenilikler günümüz Hindistan ve Pakistan'ındaki bazı hukuk uygulamalarını da şekillendirmiştir.

Evrengzîb Babürlü yargı sisteminde şeffaflık ve bilgi paylaşımını artırmak için üst mahkemelerde alınan kararların kayıt altına alınarak (Mahzarnâme)⁸⁶ adı verilen belgeler halinde hazırlanmasını ve bu belgelerin, daha düşük mahkemelerde görev yapan kadı ve müftülere dağıtılmasını zorunlu hale getirmiştir.⁸⁷ Ancak günümüzde bu kararlara dair yayınlanmış bir kaynağa ulaşmanın mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Bu döneme ait vakalarla ilgili ayrıntılı bilgiyi içeren tek el yazmasının, 1550-1850 yılları arasında verilen yaklaşık elli kararı içeren *Bâkiyat-ı Salihat* adlı metin olduğu söylenmiştir. Bu el yazması eser Farsça olarak yazılmıştır ve her bir karar, mahkeme tarafından mühürlenerek onaylanmış durumdadır. *Bâkiyat-ı Salihat*'ı ilk keşfeden kişi, daha sonra Pakistan'a göç eden ve Batı Pakistan Yüksek Mahkemesi yargıçlarından biri olan Muhammed Basheer'dir. Basheer, kendi yazdığı kitabının ikinci baskısında bu el yazmasını Karaçi Ulusal Müzesi'ne

⁸⁵ Ahmad, *The Administration of Justice in Medieval India*, 266-268.

⁸⁶ Mahzarnâme (محضر نامه), özellikle İslam dünyasında, genellikle resmi bir belgenin veya hukûkî bir açıklamanın yazılı bir kayıdır. Bu belge, bir kişinin belirli bir konuda ifade verdiği, hak iddia ettiği, mağduriyetini veya belirli bir durumu anlatmak için yazılmıştır. Mahzarnameler, bir kişinin hakkını savunmak, mağduriyetini belgelemek veya hukukî bir talepte bulunmak amacıyla kullanılan yazılı metinlerdir. Hindistan'da, bu belgeler genellikle Farsça olarak yazılır ve çoğu zaman birinci tekil şahısla yazılır, yani kişi kendi sözlerini, yaşadığı durumu anlatır. Mahzarnameler, topluluk üyeleri ya da profesyonel kişiler tarafından onaylanır ve İslam hukuku çerçevesinde, kâdînin (İslami hâkim) mühürüyle resmi bir onay alır. Bu belgeler, kişinin haklarını savunmasını ve hukukî süreçlerde yerini sağlamlaştırmasını amaçlar. Bk. Han, *Mir'at-i-Ahmedi*, 140.

⁸⁷ Ahmad, *The Administration of Justice in Medieval India*, 188.

bağışladığını belirtmiştir.⁸⁸ Basheer, kitabının ikinci baskısı sırasında el yazmasını eklemeyi düşünmüş ve kitabın 16. sayfasında, metni yayımlamayı planladığını belirtmiştir. Ancak yazar, daha sonra müzede yaptığı araştırmalar sonucunda el yazmasının katalogda yer almadığını ve mevcut olmadığını tespit etmiştir.⁸⁹ Çalışmamızda kullanmak üzere esere ulaşmak için Farsça, Urduca, İngilizce yapılan araştırmalarımız sonuçsuz kalmış ve bu konuda herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

Babürlü hükümdarı Evrengzîb dönemi adalet ve yargı sistemi için farklı yorumlara rastlamak mümkündür. Konuyla ilgili olarak bazı yazarlar, Babürlü kadılarının rüşvet alıp yolsuzluk yaptığına dair iddialar öne sürmüşlerdir.⁹⁰ Ancak bu iddialar, Evrengzîb dönemine dair pek çok kayıta Babürlü yargı sisteminin tarafsızlığı ve bağımsızlığına yönelik övgülerle çelişmektedir. Avrupalı gezgin hekim Manucci, Evrengzîb'in yargı üzerinde baskı kurmaya çalışsa dahi mahkemelerin bağımsız karar alma iradesine sahip olduğunu gözlemlemiştir. Manucci, bir davada Evrengzîb'in, sanık için idam cezası verilmesini istediği bir durumda mahkemenin bu talebi reddettiğini kaydetmiştir.⁹¹ Bu gibi örnekler, kadınların bağımsız olmadığı yönünde zikredilen yukarıdaki iddiaları zayıflatmaktadır. Bütün bu anlatılanlara ek olarak tarihçi Hâfi Han⁹², Babürlü yargı sisteminin genel olarak bağımsız ve adil bir yapıya sahip olduğunu belirtmiştir. Hâfi Han, Babürlü yönetimi altında mahkemelerin tarafsız davrandığını ve özellikle yüksek mahkemelerde yargı sürecinin adil bir şekilde işletildiğini ifade etmiştir.⁹³ Bu durum Evrengzîb'in yargıya verdiği önem ve hukuk reformlarına duyduğu hassasiyetin bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır.

3.2.2. Mahkemelerin İdari Yapısı

Evrengzîb hükümetinin yargı sistemi, adaletin sağlanmasında merkezi bir rol üstlenecek şekilde düzenlenmişti. Ülke genelinde her köy ve kasabada yerel mahkemeler aracılığıyla adalet sağlanırken daha büyük şehirlerdeki davalar, daha yüksek mahkemelerde

⁸⁸ Muhammad Basheer, Ahmad, *Judicial System of the Mughal Empire* (Karaçi: Pakistan Historical Society, 1978), xiii.

⁸⁹ Ahmad, *Judicial System of the Mughal Empire*, 16.

⁹⁰ M. P. Jain, *Outlines of Indian Legal History* (Bombay: Tripathi, 1966), 46.; Jadunath, Sarkar, *Mughal Administration* (Kalküta: Orient Longman, 1972), 75.

⁹¹ Niccoli Manucci, *Storia do Mogor*, 119.

⁹² Hâfi Hân Muhammed Hâşim Nizâmülmülkî (ö. 1135/1722'den sonra) *Müntehabü'l-lübâb* adlı eseriyle meşhur olan tarihçi ve devlet adamıdır. Bk. Enver Konukçu, "Hâfi Hân," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları,1997), 15/111.

⁹³ Hâfi, Han, *Muntakhab-ul-Lubab*, 216, 550.

görülyordu. Mahkemeler, çeşitli yargı görevlerini yerine getiren yargıçlardan oluşuyordu. Yüksek mahkemelerin başında kadı'l-kudât adı verilen baş yargıçlar yer alıyordu. Bu kişiler, devletin en yüksek yargı yetkisini elinde bulunduruyor ve tüm yargı işlerinden sorumlu oluyorlardı. Mahkemelerde, davaların dinî ve hukuki açıdan değerlendirilmesi için müftüler de bulunuyordu. Müftüler, İslam hukuku konusunda uzmanlaşmış kişilerdi ve genellikle davalara İslami perspektiften bakarak hüküm veriyorlardı. Mahkeme teşkilatında, yerel yönetici olan emniyet sorumlusu (kûtvâl) ve ona bağlı yerel yöneticiler (âmiller) de önemli bir yer tutuyordu. Emniyet sorumluları, şehirdeki güvenliği sağlamakla sorumlu olduğu gibi, mahkeme kararlarının uygulanmasında da görevliydi. Ayrıca, mahkemelerdeki avukatlar (vekîller) de davaları savunuyor ve mahkemelere katılanlara hukuki danışmanlık sağlıyordu. Bu avukatlar, çoğunlukla vekîl-i serkâr veya vekîl-i şer' olarak biliniyordu ve devlet adına çalışıyorlardı. Mahkemeler, davaların hızlı ve doğru bir şekilde çözülmesi için belirli kurallar ve düzenlemelere sahipti. Evrengzîb, mahkemelerin etkin çalışmasını sağlamak amacıyla yukarıda ifade edildiği gibi bir dizi düzenleme getirmiş ve mahkemelere kararlarını önceden belirlenen tarihlerde vermelerini emretmiştir. Bu organizasyon yapısı, adaletin şeffaf bir şekilde ve etkin bir şekilde sağlanmasına yönelikti.

Babür Hükümdarlığının merkezi yönetimi, mahkeme yapısı ve personelinin işleyişini anlamada önemlidir. Hükümdar, ordu ve donanmanın başkomutanıydı ve istişare amacıyla kullanılan bir danışmanlar kuruluna sahipti. Bu kurulun en etkili üyesi ise vezir ya da vekîl-i mutlak olarak bilinen kişiydi. Vezir, günümüz başbakanına benzer bir role sahipti ve diğer bakanlar, hükümdara başvurularını onun aracılığıyla yaparlardı. Gelir, maliye ve tarıma dair hukuki bölümlerden sorumlu vekîl-i mutlak Divan-ı 'A'lâ tarafından denetleniyor ve gelirle ilgili davalarda nihai temyiz mahkemesine başkanlık ediyordu. Askeri yönetim, maaşlar ve muhasebenin sorumluluğu ise mir bahşi denilen kimseye bağlıydı. Adaletin yönetimi, ceza evleri, gümrükler, beytü'l-mâl (devlet hazinesi) ve camiler ise baş kadı olan kâdı'l-kudâtın sorumluluğundaydı. Diğer önemli vezirler ise devlet davalarında başsavcı ve ahlaki denetimden sorumlu kişi olarak yer almıştı.

3.2.3. Divan-ı Mezâlim

İslâm devletlerinde en yüksek idarî-adlî yargı ve denetleme kurumu olarak bilinen Dîvân-ı Mezâlim⁹⁴ hükümdarın başkanlık ettiği davaları ifade etmektedir. Esasen İslam devletlerinin kuruluşundan itibaren davalar, medeni, cezai ve siyasi davalar olarak kategorilere ayrılmıştır. Siyasi ve cezai davalar her zaman halife tarafından görülürken, medeni davalar kâdılar tarafından karara bağlanıyordu. Siyasi ve idari davalar bazen dünyevi bir nitelikte olup, Fukaha tarafından el-Nazar fi'l-Mezâlim olarak tanımlanıyordu. Bu uygulama, “şeriatı göre adaletin yönetimi” anlamında olan siyaset-i şer'iyye olarak bilinir. İslam hukukçuları, İslam hukuk sisteminin sabit ve değişmez yönlerini detaylı bir şekilde açıklamış, toplumun ihtiyaçlarına ve zamanın gerekliliklerine göre değişime açık olan esnek alanların düzenlenmesini ise İslami devletin başı olan padişahın yetkisine bırakmışlardır. Hükümdarın, siyaset şer'iyye olarak adlandırılan bir politika aracılığıyla yerine getirdiği görev işte bu işlevdir.⁹⁵ Hem Ekber Şah hem de Evrengzîb, her haftanın bir gününü bu tür davalara ayırmış ve buna Divan-ı Mezâlim demiştir.⁹⁶

Daru'l-Saltanat denilen başkentte hükümdar, krallığın ilk hâkimi ve adaletin kaynağıydı. Şah Cihan ve Evrengzîb, bu özel mahkemeyi Çarşamba günleri düzenlerdi. O gün, hükümdar, her sabah halkın önüne çıktığı balkondan ya da pencereden doğrudan Divan-ı hâs denilen özel dinleme bölümüne geçer ve adalet tahtına otururdu. Bu uygulama, Ekber Şah tarafından başlatılmış ve Evrengzîb'in hükümdarlığının ilerleyen yıllarında sonlandırılmıştı. Salonda; kadılar, müftüler yani İslam uleması, emniyet yetkilileri, hukuk mahkemesi müdürü ve muhtasibler yer alırdı. Davacılar sırayla hükümdarın önüne getirilir ve şikayetlerini anlatırlardı. Hükümdar, olayları nazikçe soru sorarak anlamaya çalışır, müftülerle istişare eder ve buna göre hükmünü verirdi. Adaletin kaynağı olarak, medeni ve ceza davalarına bakar ve aynı zamanda hükümdarlık içindeki nihai temyiz mahkemesi olarak da görev yapardı. Temyiz mahkemesi olarak, hükümdar, baş yargıç ve baş yargıcın mahkemesinin kadılarından oluşan bir heyetle birlikte, hem hukuk hem de hakikat meselelerini karara

⁹⁴ İslâm devletlerinde en yüksek idarî-adlî yargı ve denetleme kurumudur. Bk. Celal Yeniçeri, “Mezâlim,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/515-518.

⁹⁵ Imran A., Nyazee, *Theories of Islamic Law* (Islamabad: IIIT & IRI, 2005), 111-112.

⁹⁶ Sarkar, *Mughal Administration*, 72.

bağlardı.⁹⁷ Birinci dereceden mahkeme olarak, genellikle kendisine dârûga-î adalet⁹⁸, bir müftü ve bir mir'adl yardımcı olurdu. Ayrıca tüm idam cezaları hükümdar tarafından onaylanmak zorundaydı. Avrupalı seyyahlar, Babür hükümdarlarının her haftanın belirli bir gününde divanı kurarak mahkeme düzenlediklerini anlatmışlardır.⁹⁹

3.2.4. Baş Kadı (Kâdı'l-kudât)

Divan-ı Mezâlîm'in altında, kâdı'l-kudât veya baş kadı mahkemesi yer alıyordu.¹⁰⁰ Baş kadı, hükümdara biat yemini ettirir ve cuma hutbesinin hükümdarın adına camilerde okunmasını emrederek taç giyme töreninin geçerliliğini sağlardı.¹⁰¹ Baş kadının atanması doğrudan hükümdar tarafından yapılırdı. Baş kadı, asli medeni ve ceza davalarını görme yetkisine sahipti. Ayrıca temyiz davalarını dinler ve eyalet mahkemelerinin işleyişini denetlerdi. Baş kadıya bir veya iki önde gelen kadı yardımcı olurdu. Kâdı'l-kudât mahkemesinin altındaki hükümdarlık başkentinin kendi kadısı vardı ve bu kişi, bir eyaletin Baş kadı gibi görev yapıyordu.¹⁰² Başkentteki askeri alanının (karargahın) kendi kadısı vardı ve bu kadıya kadı-ı Asker denirdi. Bu kişi, askerlerin ordusuyla birlikte yer değiştiren bir kadıydı. Bazen bu görevliye kadı-ı ordu da denirdi.¹⁰³ Böylece başkentte, kadı tarafından yönetilen bir alt mahkeme, kâdılkudât tarafından yönetilen bir temyiz mahkemesi ve onun üzerinde Divan-ı Mezâlîm adı verilen Şâhî Mahkemesi bulunuyordu.¹⁰⁴

Yukarıda bahsedilen mahkemelere birçok görevli bağlıydı. Bunlar arasında dârûga¹⁰⁵-i adalet yer alıyordu. Bu kişi, her mahkemede dosyaları alan ve bazen dârûga-i kaçehri¹⁰⁶ olarak da biliniyordu.¹⁰⁷ Müftü, fikhî görüş bildiren, ancak karar vermeyen kişiydi. Baş kadının mahkemesine bağlı olan müftüye, müft-i azam veya sadr-i cihan olarak

⁹⁷ M., Kazim, *Alamghirnamah* (Bibliotheca Indica, Calcutta, 1864-73), 1097, 1102.

⁹⁸ Babürlü devlet teşkilâtında idarî, askerî ve malî yetkilere sahip büyük memurlara verilen unvandır. Bk. Abdülkadir Yuvalı, "Dârûga," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/505-506.

⁹⁹ William, Finch, *Early Travels in India (1608-1611)*, ed. W. Foster (Oxford, 1921), 72-73.

¹⁰⁰ Ebü'l-Fazl el-Allâmî, *The Â-în-i Akbarî*, trans. H. Blochmann (Dehli: Asiatic Society, Calcutta, 1927; yeniden basım, Qausain, Lahore, 1975), I, 185.

¹⁰¹ Niccolao, Manucci, *Mogul India; Or Storia Do Mogor: 1653-1708*, trans. William Irvine (Dehlî: Low Price Publications, 1996). 1/381.

¹⁰² Anwar Ahmad, Qadri, *Justice in Historical Islam* (Lahore, 1974), 120.

¹⁰³ M., Kazim, *Alamghirnamah* (Bibliotheca Indica, Calcutta, 1864), 73.

¹⁰⁴ Wahid, Hussein, *Administration of Justice during the Muslim Rule in India* (Calcutta, 1934), 38.

¹⁰⁵ Dârûga günümüzde savcı anlamına gelmektedir. Bk. Yuvalı, - *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 505-506.

¹⁰⁶ Kaçehri(katchery), Adliye binası demektir.

¹⁰⁷ Ahmad, *The Administration of Justice in Medieval India*, 147.

biliniyordu.¹⁰⁸ Başkentte Muhtesipler, genellikle şeriat davalarında savcı olarak görev yapıyordu. Mir'adl, mahkemeye yardımcı olmak için atanmış idari bir görevlidir. Başkentteki en önemli görevlerden biri, gelir ve maliye işler konusunda nihayi otoriteye sahip olan Divan-ı 'A'lâ makamıydı. Bu konularla ilgili temyiz davaları nadiren eyaletlerden ona gelirdi.

3.2.5. Eyalet Baş Kadısı

Eyaletlerde bir sūbedar¹⁰⁹ denilen kişi bulunuyordu. Bengal ve Guceratta bu kişiye aynı zamanda nazim denirdi. Valinin sorumlulukları arasında eyaletin güvenliğini ve düzeni sağlamak ve eyalet içindeki ordunun başkomutanı olmak yer alırdı. Başlangıçta eyalet valisi için kullanılan unvan sipehsâlâr iken, sonraları sūbedar terimi kullanılmaya başlanmış ve bazen nazım-ı sūbe de kullanılmıştır.¹¹⁰ Ayrıca bu kişi, eyalet içindeki vergi davalarında temyiz mahkemesi görevini de yerine getirirdi. Vali, acil bir iş nedeniyle eyaletten ayrıldığında, geçici bir süre için kendi yerine divan'ı (eyalet baş kadısını) vekil olarak atayabiliyordu.¹¹¹ Babürlü hükümdarlığının son döneminde (1750–1857), özellikle Bengal'da valiler ve ona eşlik eden iki yardımcısı birçok yargı işini üstlenmişti. Ancak vali, yargı işlerini yürütmesi için Dârûga-ı Adalet-i Âliye adı verilen bir yetkili atardı. Fakat bu uygulama 1820'de sona erdirilmişti. Eyalet yargı divanı, kadı-ı sūbe olarak adlandırılan eyalet baş kadısının yönetimi altındaydı. Bu kadı, pâdişâh tarafından atanır ve mahkemenin ilk derece olarak hem medeni hem de ceza davalarına bakma yetkisine sahipti. Ayrıca, eyaletteki en yüksek temyiz mahkemesi olarak görev yapar ve ilçe kadılarından gelen temyiz davalarını incelerdi. Ayrıca, kadı-ı sūbe, vali mahkemesinde daimi bir koltuğa sahipti ve yeni bir valiye yemin töreni düzenlerdi. Başkanlık yapan eyalet kadısının mahkemesine bağlı olan görevliler şunlardı: müftü, fikhî görüş bildiren, ancak karar vermeyen kişidir. Muhtesip, şeriat hukukuna aykırı davranışları denetleyen, özellikle piyasa denetimini ve ahlaki denetimi yapan yetkilidir. Dârûga-ı adalet-ı sūbe, eyalet adaletine dair başvuruları ve davaları yöneten görevlidir. Mir'adl, mahkeme işlerinde yardımcı olan idari görevlidir. Pandit, Hindu dini ve kültürel meselelerde danışmanlık yapan görevlidir. Sevâ Nevis,

¹⁰⁸ Ebü'l-Fazl el-Allâmî, *The Â-in-i Akbarî*, 185.

¹⁰⁹ Bâbürlüler'de şikk, hitta gibi kelimelerle ifade edilen eyaletlere Ekber Şah döneminden itibaren Arapça'da "toprak" veya "buğday yığını" anlamına gelen sūbe adı verilmiş olup ve eyalet görevini üstlayan kişiyide sūbedar denir. Bk. S. Haluk Kortel, "Sūbedar," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/448-449.

¹¹⁰ Han, Ali Muhammad, *Mir'at-i-Ahmedi*, 149.

¹¹¹ Ebü'l-Fazl el-Allâmî, *The Â-in-i Akbarî*, 37.

Mahkeme işlemlerinin ve davaların kaydını tutan kişidir. Vakîye Nigar, Mahkeme kararlarının ve olayların günlük raporlarını yazan görevlidir. Eyalet kadısının mahkemesinin yanı sıra, Divan-ı Sûbe adlı bir divan bulunuyordu. Bu divan, vergi ve mali davalar ile ilgileniyordu. Divan-ı Sûbe’de çalışan görevliler şunlardı: Bu görevliler kâtip durumunda olup merkezî divanın mührü ve hükümdarın fermanı ile tayin edilen pîşkâr, bir dârûga, bir müşrif (hazine görevlisi), defterleri saklayan tahvildâr-ı defterhâne ve veznedar dan ibaretti ve hepsinin birer mansabı vardı.¹¹² Daha alt kademede muâmelât memuru durumundaki mirzanın (kâtip) da halk arasında büyük bir nüfuzu vardı. Divan-ı Sûbenin kitabet/yazı ve idari işlerini yapan görevliler ise bir münşi, Genel yazışmalar ve belgelerle ilgilenen, yazılı işlemleri yöneten bir görevlidir. Huzur katibi, Huzurda (yani resmi toplantılarda veya önemli görüşmelerde) yer alan yazışmaları ve belgeleri tutan görevli. Sûbe katibi, divanla ilgili yazışmaları ve işlemleri düzenleyen görevli. Devletin mülkleriyle ilgili tüm yazışmaları ve kayıtları tutan ve diğer çeşitli işler için görevli, Resmi belgeleri, kararları ve diğer önemli verileri düzenli bir şekilde kayıt tutucular, muhasebeciler ve resmi ilanları yapan, hükümetin duyurularını halka ileten kişilerden oluşuyordu. Temyiz telebinde bulunan davalar genellikle Divan-ı Sûbe giderdi. Ancak bazen başkentte, Divan-ı ‘A‘lâya da gönderilirdi.

3.2.5.1. İlçe Kadısı

Her ilçe (serkâr) da bir kadı bulunurdu ve bu kadı, kadı-ı sûbe’e bağlıydı. Bu kadı, sivil ve cezai yargı yönetiminden sorumluydu ve ilçedeki diğer mahkemelerden gelen temyizleri dinlerdi. Bunun dışında, diğer görevleri arasında suçların soruşturulması, hapisaneleri ziyaret edip orada bulunan mahkûmların davalarını incelemesi, Zekat ve cizye toplama (Evrengzîb’in aynı zamanda camilerin denetimini de ona devretmesiyle birlikte); Cuma ve Bayram namazlarını yönetme; önemli cenazeleri takip etme; ve Müslüman evliliklerini resmi olarak kıyma yer alıyordu. Personeli arasında pîşkâr (günümüzdeki okuyucuya denk gelir); Katip (kanıtları kaydeder ve kadı tarafından dikte edilen kararları yazardı); Sahîb-ul Meclis (mahkemede tanıkların ifadelerini okuyan kişi); Nazir (mahkeme binalarından ve yardımcı personelden sorumlu olan kişi); Defteri (evrak işleri ve kitap ciltleme ile ilgilenen kişi); Sipâhi (genellikle dört ya da beş kişi) mahkemeye bağlı olan kişilerdi; Müçelkâ Nevîs (tarafından veya tanıklardan duruşmaya katılım için taahhütnâme alan bir görevliydi.). Bu

¹¹² A. S. Bazmee Ansarı, “Divan,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/385-386.

görevlerden bazıları, günümüz Hindistan-Pakistan alt kıtasında hala varlığını sürdürmektedir.

İlçe kadı mahkemesine bağlı olarak çalışan çeşitli görevliler bulunuyordu. Bunlar dârûga-ı adalet, mir'adl, müftü, pandit¹¹³ veya şastri, muhtesib ve vekîl-i şer' dir. Burada, Evrengzîb'in ahlaki değerleri denetlemek için muhtesib atadığına dikkat edilmelidir. Muhtesiblerin başında sadr isimli kişi yer alıyordu. Ceza mahkemelerinde kovuşturmayı muhtesibler ve güvenlik memurları yürütüyordu. Devlete karşı açılan davalarda ise her ilçede tam zamanlı olarak görevlendirilen ve vekîl-i serkâr veya vekîl-i şer' olarak bilinen avukatlar savunma yapıyordu. Bu avukatlar, İlçe kadı mahkemesine bağlıydı ve günlük belli bir ücret alırlardı. Ayrıca, fakirlere ücretsiz hukuki tavsiye verir, devlet adına davalar açar ve devletin kararlarının uygulanmasını sağlamakla yükümlüydüler.¹¹⁴ Tarihçi ve gezgin Sir Thomas, Hindistan hatıralarında soliciter¹¹⁵ ifadesine yer vermiştir. Ancak bu, vekîl-i serkârdan çok bir hukuki danışmanı ifade etmek için kullanılabilir.¹¹⁶

3.2.5.2. İdari Diğer Görevlileri

Müslümanların yönetiminde, doğrudan yargı sistemine bağlı olmayan ancak bazı yargısal görevleri yerine getiren daha birkaç önemli görevliler bulunmaktaydı. Bunlar, yargı sürecine belirli bir şekilde dâhil olup, çeşitli idari ve hukuki işlemleri yürütmüşlerdir: Bu görevlilerden biri, bölgedeki dini işleri bölümünden sorumlu kişi Sadr idi. Sadr, sadrû's-sudûr tarafından atanırdı ve birçok sorumluluğu vardı. Bu sorumluluklar arasında, kadılar, muhtesipler, vaizler, imamlar, müezzinler ve mütevalliler (dini vakıf yöneticileri) gibi dini görevlilerin Senedlerini (belgelerini) denetlemek yer alıyordu. Ayrıca, sadr, bölgedeki ve diğer kasabalardaki görevliler ve ulemâlar (din âlimleri) için günlük maaşlar düzenleyen pervaneleri¹¹⁷ (resmi belgeler) çıkarır ve hayır kurumlarına yönelik bağışların ödeme taleplerini onaylardı. Yargısal işlevleri ise genellikle medet-i maaş¹¹⁸ (yardım bağışı) taleplerini çözmekle ve bölge kadısı ile birlikte şeriat hukuk davalarını incelemesiyle

¹¹³ Brahman ve Hindu hukukunda uzman olarak görev yapan görevlinin adı Pandit'tir.

¹¹⁴ Han, Ali Muhammad, , *Mir'at-i-Ahmedi*, 149.

¹¹⁵ Avukat ya da hukuki danışman.

¹¹⁶ William, Foster, ed., *The Embassy of Sir Thomas Roe to India from 1615-19* (Dehli: Munshiram Manoharlal, 1990), 261.

¹¹⁷ Pervane farsça bir kelime olup, bir kişinin resmi işlemlerini veya hükümetin verdiği emirleri ifade eden bir belgedir. Pervane, genellikle bir tür emirname, onay veya izin belgesi olarak kullanılır.

¹¹⁸ Mali sosyal yardım telebinde bulunan ihtiyaç sahipleri.

sınırlıydı. Fevcdâr¹¹⁹, küçük suçları yargılamakla görevli bir başka görevlisiydi. Başlangıçta sadece küçük suçlar için yargılama yapabilme yetkisi vardı, ancak zamanla bu yetkileri genişletildi. Kûtvâl, Bölgenin emniyetinden sorumlu olan kûtvâl, küçük suçlara dair yargı yetkisine sahipti. Genellikle güvenlik ve asayişle ilgilenmiş olmakla birlikte, bazen yerel mahkemelerin kararlarını uygulamakla da görevlendiriliyordu. Amelgüzâr/Emîn¹²⁰, Kira ve vergi davalarına bakan bir diğer görevliydi. Bu kişinin mahkemesi, genellikle tarımsal üretimle ilgili vergiler ve arazi ile ilgili kira sorunlarını çözmekle sorumluydu. Amelgüzârın mahkemesine bağlı olan başka bir görevli (Dârûga-i Kaçehri) mahkeme işlemlerinin düzenini sağlamak ve idari işlerde yardımcı olmakla yükümlüydü. Ayrıca vâkiye Nigar/ vâkiye Nevis/ Ahbar Nevis, görevlisi yukarıda belirtilen mahkemenin işlemlerini günlük olarak kaydeder ve bu raporları padişah'a gönderirdi. Bu raporlar, kadu'l-kudât veya kadı-ı subah tarafından incelenirdi. Bu görevliler, İslami yönetimin adalet sisteminde, yargı işlerinin düzgün işleyişi için kritik bir rol üstlenmiş ve yerel yönetimlerin işleyişine katkı sağlamışlardır.

3.2.5.3. Kadı-i pergene

Pergene¹²¹ (kasaba) içinde başlıca görevli olan kişi, burada belirlenen köylerden sorumlu olan kişi idi. Yargı yetkisi, pergene içinde yer alan köylere kadar uzanıyordu. Bu kişinin yetkileri, ilçe kadısına benzerdi. Ancak pergene kadısı temyiz davalarına bakamazdı. Çünkü ona bağlı alt mahkemeler yoktu. Mahkemesinde çalışan bir dizi görevli bulunuyordu. Bunlar arasında bir müftü, pergene muhtesibi, gerekirse bir dârûga-i adalet ve vekil-i şer' (üç katip ve bir muhasebeciden oluşan bir ekibiyle) bulunuyordu. Bazı pergenelerde, pergene fevcdârı da vardı ve bu kişi ilçe fevcdârı ile aynı yetkilere sahipti. Birkaç ilçede aminler¹²² ya da vergi görevlileri bulunurken, diğer yerlerde ise hiç fevcdâr yoktu ve bu görevleri şıkdârlar¹²³ ya da kûtvâllar üstleniyordu. Ayrıca, bazen yerel toprak sahipleri, pergenelerde hukuki davalarına bakmak için atanıyordu.¹²⁴ Bu mahkemelerin kararlarına itirazlar, ilçe kadısı

¹¹⁹ Babür hükümdarlığında hükümetin idaresinden sorumlu memur, Fevcdâr olarak adlandırılmıştır. Bk. Abdul Karim, "Fevcdâr," *Banglapedia*, (Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003), 6/170.

¹²⁰ "Emîn" veya "amelgüzâr" güvenliğinin sağlanması yanında vergi tahsil eden memurlardır. Bk. A. S. Bazmee Ansarı, "Fevcdâr," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/504.

¹²¹ Fevcdârlar kazanın bir alt birimi olan nahiyelere de (pergene) tayin edilmiş ve bunlar serkâr fevcdârları ile aynı yetkiye sahip kılınmıştır. Bk. Bazmee Ansarı - *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 504.

¹²² "Emînler" güvenliğinin sağlanması yanında vergi tahsil eden memurlardır. Bk. Bazmee Ansarı - *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 504.

¹²³ Sivil işler ve genel yönetimin sorumluluğu "şıkdâr" adı verilen görevliydi. Bk. Bazmee Ansarı - *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 504.

¹²⁴ Han, *Mir'ât-i Ahmedî*, 342.

mahkemesine yapılabiliyordu. Karori¹²⁵ ve amin-i pergene¹²⁶ da pergene içindeki vergi davalarına karar veriyordu.

3.2.5.4. Pañçayet

Müslümanların Hindistan'a gelmesinden çok önce, köylerde küçük medeni ve küçük suç davalarının çözülmesi için oldukça etkili bir sistem mevcuttu. İlk sultanlar, bu sistemi korudular. Köylerde, Pañçayet¹²⁷ adı verilen bir yaşlılar mahkemesi ve comidar¹²⁸ mahkemesi bulunurdu. Bu pañçayetler oldukça aktiftir ve cezalar genellikle kamu humiliation, para cezaları ve dışlanma şeklinde uygulanırdı. Özellikle kast temelli toplumlarda, dışlanma çok ciddi sosyal ve ekonomik sonuçlar doğururdu, bu yüzden pañçayetlerin kararları genellikle yerine getirilirdi. Ciddi suç davaları ise kadı tarafından görülürdü. Pañçayetlerin temel işlevi, anlaşmazlıkları çözmektir; evlilik, toplumsal sorunlar, arazi anlaşmazlıkları, sulama sorunları ve ürün paylaşımı gibi meseleler Pañçayetler tarafından çözülürdü.¹²⁹

Müslüman yönetimindeki Hindistan'daki gayri müslim halkın hukuki ilişkileri, kendi inançlarına dayalı ilkelerle düzenlenirdi. Bir Müslüman ile gayri müslim arasındaki davalarda ise karar, İslam hukukuna göre verilirdi. İki Hindu arasındaki anlaşmazlıklar ise pundit (Hindu dini öğretmeni) kararına bırakılırdı. Pañçayetler, köydeki küçük medeni davalara ve suçların küçük olanlarına bakar, kararlarını halkın önünde verirlerdi. Pañçayet'in verdiği kararlar bağlayıcıydı ve genellikle temyiz hakkı yoktu. Verilen hükümler de genellikle uygulanırdı.¹³⁰ Pañçayet'in başkanı genellikle köyün başkanı (Çaudhri) olarak bilinen kişiydi ve köydeki güvenliği sağlamakla yükümlüydü. Ancak başkanın adı bölgeler arasında değişiyordu. Doğu Hindistan'da bu kişi mukaddem, Batı Hindistan'da patel ve Güney Hindistan'da ise chetty olarak adlandırılırdı. Babürlü devletin son döneminlerinde, bazı alt bölgelerde nâib-i kadı (kadı vekili) tarafından yönetilen alt mahkemeler

¹²⁵ Karori: Belirli bir bölgenin devlet vergileri toplayan görevli.

¹²⁶ Bu mahkeme tüm mali davalar bakıyordu.

¹²⁷ Pañçayet, beş veya daha fazla kişiden oluşan bir kurul anlamına gelmektedir. Bk. Shivnath Banerjee, & Muntasir Mamun, "Pañçayet sistemi," *Banglapedia*, C. 5 (Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003), 198-200.

¹²⁸ Babür döneminde Comidar, Devlet adına çiftçilerden vergi toplama işinden sorumlu kişidir. Bk. Sirajul İslam ve Şirin Akhtar, "Comidar," *Banglapedia*, C. 1 (Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003), 458-464.

¹²⁹ N. E. Baillie, *Digest of Moohummudan Law on the Subjects to which it is Usually Applied in British Courts of Justice in India*, 2. baskı, C. 1 (London: 1875), 174.

¹³⁰ S. A. Q. Husaini, *Administration Under the Mughals* (Dacca: The Paradise Library, 1952), 196.

kurulmuştu.¹³¹ Hint tarihçisi ve akademisyeni olan Jain M.P., Babürlü hükümdarlığının yargı sisteminin sade yapısıyla halkın ihtiyaçlarını etkin bir şekilde karşılamak üzere tasarlandığını savunmaktadır.¹³²

Kadı, ceza davalarında baş yargıç olarak davaları İslam hukukuna göre değerlendirirdi. Müslümanlar arasındaki davalar ve bir tarafın Müslüman olduğu davalar, kadı tarafından görülürdü. Her serkârda (ilçe), kadının yardımcısı olarak nâib-i kadı atanabilirdi. Her serkârda, Kûtuvâl (polis müdürü) birçok görevi üstlenirdi; hem polis şefi hem de belediye görevlisi gibi işlevler görürdü. Doğrudan dini mahiyete sahip olmayan suç davaları ona yönlendirilirdi. Müftü, din alimiydi ve İslam hukuku kitaplarını inceleyerek kadılara danışmanlık yapardı. Her kadının karar vermeden önce bir müftüye danıştığı bilinirdi. Ancak bazı kadılar eğer bir hukuki noktada emin değilse, o davayı müftüye yönlendirir ve ondan fetva alırlardı.¹³³

3.2.5.5. Mir ‘Adl

Mahkeme icra görevlerini yerine getiren bir bölüm vardı. Bu görevden sorumlu olan Babürlüler tarafından mir ‘adl olarak adlandırılırdı. Ekber’in yaveri Ebü’l-Fadl, *Ayin-i Ekberi*’de kadı ve mir ‘adl arasındaki ilişkiyi kısaca “mir ‘adl bulur, ve kadı uygular”¹³⁴ şeklinde özetlemiştir. Bu durumda mir ‘adl, adaletin yanlış uygulanmasını önlemek amacıyla Kadıyı bilgilendirir, bazı kararların infazını üst mahkeme tarafından incelenene kadar erteleyebilirdi. Aynı zamanda davalı ve tanıkların mahkemeye katılımını sağlar, mahkeme kararlarının titizlikle uygulanmasını takip ederdi.¹³⁵

3.2.5.6. Kadı-i Asker

Babürlüler döneminde, orduya özel bir kadı-i asker (ordu mahkemesinin hâkimi) vardı. Bu hâkimiyetin yetki alanı askeri karargâh alanlarıyla sınırlıydı. Bir tarafın kadı-i askerinin yetki alanında, diğer tarafın ise şehirdeki kadının yetki alanında olduğu bir davada, eğer şehir kadısı davayı şehir mahkemesinde görmekte ısrar ederse, kadı-i asker davayı görme

¹³¹ Wahid, Hussein, *Administration of Justice during the Muslim Rule in India*, 70.

¹³² Jain, M. P., *Outlines of Indian Legal History*, 45.

¹³³ Husaini, *Administration Under the Mughals*, 203.

¹³⁴ Ebü’l-Fazl el-Allâmî. *The Â-in-i Akbarî*, 190-191.

¹³⁵ Ebü’l-Fazl el-Allâmî. *The Â-in-i Akbarî*, 191.

yetkisine sahip değildi. Ancak özel olarak tüm bu tür davaları görme yetkisi verilmişse, o takdirde davayı görebilirdi.¹³⁶ Ancak her iki taraf da askerden olup davalarını şehir kadısına götürmek isterse bunu yapabilirlerdi ve şehir kadısı davayı kabul ve reddetme yetkisine sahipti.¹³⁷ Buradan çıkarılabilecek olan sonuç, davanın hukuki içeriği ve uygulanması açısından bir farklılık olmadığıdır. Hem şehir kadısı hem de askeri karargâhın kadısı aynı hukuku uyguluyordu. Bu, askerlik disiplini veya ordu kurallarının ihlali gibi askeri düzenle ilgili bir davadan ziyade, iki birey arasında geçen medeni davalar için de geçerli bir durumdur.

3.2.5.7. Muhtesip

Babürlü hükümdarlığının en önemli kurumlarından birisi hisbe¹³⁸ sistemi altında atanan muhtesiplerdi. Abbâsîler ve Dehlî Sultanlığını yöneten diğer Müslüman hükümdarlar da aynı sistemi uygulamışlardır. Mâverdi¹³⁹, muhtesiplerin çeşitli görevlerini *el-Ahkâmü's-sultâniyye* adlı eserinde açıklamıştır.¹⁴⁰ Muhtesip, teorik olarak İslami ahlak ve davranış kurallarının uygulanmasından sorumluydu. Bir kadı ile muhtesip arasındaki görevlerde çatışma yoktu. Kadı, kendisine getirilen davaları karara bağlamakla yükümlüydü. Muhtesiplerin yetki alanı, tartı ve ölçülerle ilgili uyuşmazlıklar, mallarda sahtekârlık ya da hile ve ödenmeyen ancak üzerinde anlaşmazlık bulunmayan borçlarla ilgiliydi. Ayrıca muhtesiplerin görevleri arasında, kamu huzurunu bozan rahatsızlıkların önlenmesi ve isyancıların işgallerinin engellenmesi, kamuya açık caddelerdeki engellerin kaldırılması gibi görevleri vardı. Tüm şehir ve kasabalarda muhtesipler bulunurdu. Tüm muhtesipler sadrû's-sudûr altında çalışır ve onu atardı.¹⁴¹ *Ayin-i-Ekberi* adlı eserde muhtesiplik sisteminin mevcudiyetine ya da kaldırıldığına dair bir belge yoktur. Ancak bazı geleneksel muhtesip görevlerinin zaman zaman kûtvâla devredildiği görülmektedir.¹⁴²

¹³⁶ Husaini S. A. Q., *Administration Under the Mughals*, 203.

¹³⁷ Ibn-ı Hassan, *The Central Structure of the Mughal Empire* (Oxford: Oxford University Press, 1936), 312.

¹³⁸ İslâm devletlerinde genel ahlâkı, kamu düzenini korumak ve denetlemekle görevli teşkilâtıdır. Bk. Cengiz Kallek, "Hisbe," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/ 133-143.

¹³⁹ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdi (ö. 450/1058) Siyaset ve ahlâk nazariyeleriyle tanınan Şâfiî fakihî âlimidir. Bk. Cengiz Kallek, "Mâverdi," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/180-186.

¹⁴⁰ Ebu'l-Hasan Habib, al-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Ankara: Bedir Yayınları, 2016), 234, 243, 244.

¹⁴¹ Han, Muhammad Ali, *Mir'at-i-Ahmedi*, 250.

¹⁴² I. H., Kureşî, *The Administration of The Mughal Empire* (Yeni Delhi: Atlantic Yayınları, 1990), 206.

3.2.6. Temyiz Süreci

İlk mahkeme tarafından verilen karara itiraz eden davacıların, kararı bir üst mahkemeye taşıması anlamına gelen temyiz ile ilgili olarak, döneme ait farklı kaynaklar incelendiğinde, bugünküne benzer bir biçimde belirlenmiş bir temyiz sürecinden ve kurallarından bahsetmenin mümkün olmadığı net bir şekilde söylenebilir. Ancak açıkça görülen şey şudur ki, alt mahkemelerin kararları üst mahkemeye, oradan da en yüksek mahkemeye götürülebiliyordu. Nihai kararı veren ise padişahın kendisiydi. Bir kadının kararına karşı temyiz, o bölgedeki baş kadıya (sadr) yapılır ve oradan da hükümdarlığın sadrû's-sudûr (kâdî'l-kudât) mahkemesine başvurulurdu. Bu, tüm medeni davalar ve dini karakterdeki ceza davaları için de geçerli temyiz sistemiydi.

Yukarıda anlatılan yargı sürecinde kullanılan yazılı bir kaynak olarak *Mir'at-i Ahmedî Gücerat Tarihi* adlı eserden hükümdarın Gücerat eyaletine gönderdiği fermanlara burada yer verilecektir. Babürlü Devletinin yargı sürecinden bahseden önemli bir eser olması dolayısıyla *Mir'at-i Ahmedî* ya da *Gücerat Tarihi*, devletin hukuki ve idari kurallarına dair en güvenilir açıklamalardan biri olarak kabul edilen Ali Muhammed Han tarafından 1761'de tamamlanmıştır. Nitekim Sir Judanath Sarkar gibi Babürlü hükümdarlığını sert eleştiren bir tarihçi bile bunu çok güvenilir bir eser olarak değerlendirmiştir.¹⁴³ Kitap, eyalet yöneticilerine gönderilen hükümdarlığın fermanlarının tam nüshalarını içermesi nedeniyle, hukuk ve idari kurallar hakkında otantik bir anlatım sunar. Eserde mahkeme personeli, onların görev alanları ve temyiz sistemi hakkında da bazı bilgiler aşağıda sunulmuştur. Çünkü aynı hukuk sistemi hükümdarlığın diğer eyaletlerinde de uygulanıyordu.

Eserde yer alan ve 33 maddeden bir ferman, 16 Haziran 1672 tarihinde Evrengzîb Âlemgîr tarafından Gücerat divanına gönderilmiştir ve burada ceza hukuku hakkında kısa bir özet bulunmaktadır.¹⁴⁴ Fermanda, hırsızlık, yol kesicilik ve cinayet gibi ciddi suçların kadı tarafından karara bağlandığı belirtilmektedir. Ayrıca, İslami hukuka göre cezası belirlenmemiş suçlarda, mahkemeye ta'zir cezası verme yetkisi verilmiştir. Eğer başkalarının ölümüne sebep olan bir suçta kadı, idam cezası verirse, suçlu tutuklanır ve dava padişaha bildirilir. Gelirle ilgili davalar ise gelir memurları tarafından çözüme kavuşturulurdu. Bir kişi, polisin, vergi toplama memurlarının veya özel bir şikayetle kûtvâla getirilmişse, kûtvâl

¹⁴³ Jadunath Sarkar, *Mughal Administration*, 177.

¹⁴⁴ Muhammad Ali, Han, *Mir'at-i Ahmedî*, 278-283.

suçlamayı şahsen araştırmak zorundaydı. Eğer bir dava varsa, mahkemeye başvurulmalıydı. Vergi dairesiyle ilgili bir dava varsa, dava valiye (sûbedar) bildirilirdi. Bu fermanla sûbedar ve (vali) terimleri birbirinin yerine kullanılmıştır. İşlami hukukta cezanın belirlenmediği durumlarda kadının takdir yetkisi olduğunda, kadı için suçlama ya da infaz kararında sûbedarın görüşü önemliydi. Ayrıca sûbedar, gelir davalarıyla da doğrudan ilgileniyordu.¹⁴⁵ Babürlü yönetiminde temyiz süreci hiyerarşik bir yapıya sahipti ve davalar, alt mahkemelerden en yüksek merciye, yani hükümdara kadar yükseltilebiliyordu. Aşağıda temyiz sürecinin ana hatları belirtilmiştir:

a. Alt Mahkemeler: Bir kadı alt mahkemede karar verdikten sonra, bu karar sadr (eyalet baş kadı) düzeyinde bir üst mahkemeye temyiz edilebiliyordu. Bu mahkeme, ilçe kadilerinin ve diğer alt mahkeme yetkililerinin verdiği kararları gözden geçiren, daha yüksek bir düzeydeki yargı organıydı.

b. Eyalet Mahkemeleri: Baş kadıya yapılan başvurunun ardından, eğer dava çözülmemişse ya da daha fazla inceleme gerektiriyorsa, sadri' sudûr veya kd-ul kudât (hükümdarlık baş kadı) mahkemesine ıkarılabiliyordu. Bu üst mahkemeler, daha karmaşık davaları inceleme yetkisine sahipti ve İşlami hukuk ve yönetim konularında nihai kararı veren yetkililerdi.

c. Hükümdar: Temyiz sürecinin son noktası ise hükümdarın kendisiydi. Özellikle isyan gibi ciddi suçlar veya ağır cezalar içeren davalar, nihai onay için hükümdara gönderilirdi. Ayrıca bazı davalar İşlami hukuka tam olarak uymadığı için kadıya takdir hakkı tanınır ve bu durumda karar, hükümdara danışılarak verilirdi.

d. Gucerat Örneği: 1672 yılında Evrengzîb tarafından Gucerat'taki Divan'a gönderilen ünlü bir padişah fermanı, bölgedeki temyiz sürecini belirlemişti. Bu ferman, hırsızlık, soygun veya cinayet gibi ciddi suçların kadılar tarafından işlendiğini, gelirle ilgili davaların ise vergi memurları tarafından ele alındığını açıklıyordu. Eğer bir suçta ceza İşlami hukuka göre belirlenmemişse kadı, kararını vermeden önce sûbedar (vali) ile danışmak zorundaydı.

Genel olarak, Babürlü devletinin temyiz sistemi, karar alma yetkisinin en yetkin ve kıdemli yargı mercilerinde yoğunlaşmasını sağladığı ve nihai karar yetkisinin hükümdara ait olduğu söylenebilir.

¹⁴⁵ Muhammad Ali, Han, *Mir'at-i Ahmedî*, 149.

4. ÂHKÂM-I ÂLEMGÎRÎ'NİN İNCELENMESİ

İslam'ın başlangıcından günümüze kadar Müslümanlar, ulaştıkları her coğrafyada bilgi, ahlak, pratik yaşam ve kültürel miras gibi unsurlar bırakmışlardır. Bu unsurlar, Müslüman toplumlarının kimliğini oluşturan ve onları diğer kültürlerden ayırt eden karakteristik özellikler taşımaktadır. Hindistan alt kıtası (bugünkü Pakistan ve Hindistan), İslami ilimlerin geliştirilmesi ve muhafazası açısından tarihsel olarak önemli bir konuma sahiptir. Bu bölge, İslam ilimlerinin genişleyip derinleşmesi için elverişli bir zemin sunmuş, bu süreçte müfessirler, muhaddisler ve fakihler yetişmiştir. Bölgede İslam ilimlerinin çeşitli dallarında çalışmalar yapılmış, yeni meselelerin çözümüne katkı sağlayan eserler kaleme alınmıştır. Eğitim faaliyetlerini kurumsallaştırmak adına medreseler inşa edilmiş ve bu kurumlar aracılığıyla ilmi birikim nesilden nesile aktarılmıştır. Ayrıca toplumun dini rehberliğini sağlamak amacıyla vaaz ve irşad meclisleri düzenlenmiş, bu meclislerde toplumu yönlendiren önemli tartışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu ilmi ilerlemelerde, İslam âlimlerinin özverili çalışmaları kadar, bazı Müslüman hükümdarların dini hamiliği ve destekleri de kayda değer bir rol oynamıştır. Hükümdarların maddi ve manevi destekleri, İslami ilimlerin teşvik edilmesine ve gelişmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Böylece Hindistan alt kıtası, İslam dünyasında ilmi ve kültürel bir merkez olarak tarih boyunca ayrıcalıklı bir konumda yer almıştır.

Hindistan alt kıtası sınırları içerisinde bugünkü Pakistan, Bangladeş, Afganistan ve Hindistan yer almaktadır. Bunlardan Hindistan farklı medeniyetlerin buluşma noktası olması sebebiyle ayrıca önemlidir. Burada çeşitli ilim dallarında uzmanlaşmış ve farklı inanç ile düşünceleri savunan insanlar bir arada yaşamıştır. Bu kişiler, kendi fikir ve düşünceleri doğrultusunda ilim, sanat, inanç ve dinin yayılmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Bunun yanı sıra, Hindistan topraklarında İslami ilimler ve bilgilerin gelişimi konusunda büyük titizlikle çalışan ve önemli bir çaba sarf eden bir âlimler sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu âlimler, İslam ilimlerinin yayılması ve korunmasında önemli bir görev üstlenmişlerdir. Hindistan'da İslam uleması fıkhıta özellikle Hanefi fihhına mensub olmuş ve bu alanda önemli eserler vermişlerdir. Bölgedeki fakihler hemen her dönemde, fıkıh ilmini öğrenmek ve öğretmek için gayret göstermişler ve medreselerde İslam fikhını zorunlu bir ders olarak okutmuşlardır. Özellikle Hanefi mezhebinin esas alındığı bölgelerde, bir öğrencinin mezun olabilmesi için İslam fikhına özel bir ilgi göstermesi şart koşulmuştur.

Bu bölge İslam medeniyetinin bir parçası haline geldikten sonra, özellikle İslami ilimler alanında çok sayıda önemli eserin yazıldığı bir merkez olmuştur. Hindistan'daki İslam âlimleri, İslam hukukunu Kur'an ve sünnet ışığında derinlemesine ele alarak, asırlarına göre yerel sorunlara çözüm üreten eserler de kaleme almışlar. Bu eserler, Hindistan'daki Müslüman devletlerin yönetim, yargı sistemi, toplumların dinî, hukuki ve sosyal hayatına yön vermiş ve İslam dünyasının farklı bölgelerinde de ilgi görmüştür. Özellikle fıkıh alanında Hindistan, büyük bir birikim ve zenginliğe sahiptir.

Çalışmamızın bu bölümünde ana konumuz olan *Ahkâm-ı Âlemgîri'nin* incelenmesine geçmeden önce *el-Fetâva'l-Âlemgîriyye* ve ondan önceki sürece yer verilecektir. Bu zengin fıkhi mirasın önemli ürünlerinden birisi Evrengzîb döneminde kaleme alınan *el-Fetâva'l-Âlemgîriyye* adlı eserdir. Fakat bu eserin hazırlanmasından önce Babürlü devletinde ve Hindistan alt kıtasında hüküm süren bütün Müslüman hükümdârların saltanatında yargı ve yönetim sisteminde kullanılan temel kaynakları oluşturan fikhî kitaplara sırasıyla değinilecektir.

4.1. el-Fetâva'l-Âlemgîriyye (Evrengzîb Âlemgîr Döneminden) Öncesinde Hindistan Alt Kıtasında Kullanılan Fıkıh Kitapları

Evrengzîb Âlemgîr döneminde kaleme alınan *el-Fetâva'l-Âlemgîriyye*, Hindistan alt kıtasında Müslüman devletlerin hukuk ve yargı sisteminde önemli bir mihenk taşıdır. Ancak bu eserin hazırlanmasından önce, İslam hukukunun uygulanmasına yönelik olarak farklı dönemlerde çeşitli önemli fıkıh kitapları yazılmıştır. Bu eserler, Müslüman yöneticiler tarafından yargı ve yönetim süreçlerinde başvurulan temel rehberler olmuştur. Bu dönemdeki önemli fıkıh kitapları şöyledir:

4.1.1. el-Hidâye

Burhâneddin el-Mergînânî'nin (ö. 593/1197) Hanefî mezhebinin en önemli eserlerinden biri olan *el-Hidâye*, Hindistan'daki fıkıh kitapları arasında uzun yıllar boyunca en çok başvurulan kaynaklardan biri olmuştur. Geniş kapsamı ve sade dili sayesinde kadılar ve

müftüler için pratik bir rehber olarak öne çıkmıştır. Babürlüler dönemi de dahil olmak üzere, bu eser, Hindistan'daki İslam hukukunun temel taşlarından biri olmuştur.¹⁴⁶

4.1.2. Fetâvâ-yı Kâdîhân (el-Fetâvâ'l-Hâniyye)

Kâdîhân (Fahrüddîn Hasan b. Mansûr Özcendî), Hanefî mezhebinin önemli bir âlimidir. Telif ettiği *el-Fetâvâ'l-Hâniyye*, Hanefî fikhının pratik meselelerine dair güvenilir bir başvuru kaynağıdır. Eser, özellikle Hindistan'da kadılar ve müftüler tarafından yargı ve yönetimde kullanılmıştır. Babürlüler döneminde, *el-Fetâvâ'l-Hâniyye* günlük hukukî meselelerde temel kaynak olmuş, farklı fikhî görüşler arasında çözüm sunmuştur. Evrengzîb Âlemgîr döneminde ise bu tür eserlerin derlenmesiyle *el-Fetâvâ'l-Âlemgîriyye* hazırlanmış ve *el-Fetâvâ'l-Hâniyye*, bu büyük projede önemli bir kaynak olarak kullanılmıştır.¹⁴⁷

4.1.3. el-Mebsût

Şemsü'l-Eimme es-Serahsîn'in *el-Mebsût* adlı eseri, Hindistan'daki fikhî düzenlemelere önemli katkılar sağlamıştır. Detaylı hükümler ve kapsamlı içeriğiyle bu eser, Hindistan'daki yargı sisteminde güçlü bir yer edinmiş ve müftülerin başvuracağı temel kaynaklardan biri olmuştur.¹⁴⁸

4.1.4. Zahirü'r-Rivâye Eserleri

İmam Muhammed el-Şeybânî'nin kaleme aldığı ve *Zahirü'r-Rivâye* olarak bilinen eserler, Hanefî fikhının en eski ve güvenilir kaynakları arasında yer alır. Bu koleksiyon, kadılar ve müftüler için temel başvuru kaynağı olmuş, Hindistan'daki yargı süreçlerinde sıkça kullanılmıştır.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Eser hakkında detaylı bilgi için bk. Cengiz Kallek, "El-Hidâye," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/471-473.

¹⁴⁷ Eser hakkında detaylı bilgi için bk. Ahmet Özel, "Kâdîhan," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/121-123.

¹⁴⁸ Eser hakkında detaylı bilgi için bk. Muhammed Hamîdullah, "Serahsî, Şemsüleimme," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/544-547.

¹⁴⁹ Eser hakkında detaylı bilgi için bk. Eyyüp Said Kaya, "Zâhirü'r-Rivâye," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/101-102.

4.1.5. el-Fetâva'l-Gıyâsiyye

el-Fetâva'l-Gıyâsiyye, Hindistan'da yazılmış ilk fetva koleksiyonudur. Eserin yazarı Şeyh Davud bin Yusuf el-Hatîb'dir. Bu eser, hem ilmi hem de kültürel açıdan önemli bir hazine niteliğindedir. *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye* dört ciltten oluşmakta olup, Arapça olarak 7. Hicri yüzyılda, dönemin tanınmış fakihî Şeyh Davud bin Yusuf tarafından yazılmıştır. Eser, Dehlî Sultanı Gıyaseddin Balaban'a ithaf edilmiş ve bu nedenle adı *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye* olmuştur. *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*, Hindistan'da fetvaların derlenip yazıldığı ilk eserlerden biri olarak kabul edilmektedir.¹⁵⁰

4.1.6. Fetâva-i Karahânî (Fıkh-ı Firuz Şahî)

Bu eser, İmam Hümam, Sadru'l-Mille Yaküp Muzaffer Kirami tarafından yazılmıştır. Fetâva, Halaci Hanedanı hükümdarı Celaleddin Firuz Şah Halaci döneminde derlenmiştir. Kitap baştan sona soru-cevap şeklindedir. Cevaplar, Hanefi mezhebine göre verilmiştir.¹⁵¹

4.1.7. Fetâvâ-yı Tatarhâniyye

Fetâvâ-yı Tatarhâniyye, Tatar Hân döneminde kaleme alınan, Hanefî fıkhının geniş bir yelpazede ele alındığı önemli bir eserdir. Bu eser, özellikle yerel uygulamaları düzenleme ve günlük hayatta karşılaşılan fikhî sorunlara çözüm üretme açısından büyük bir öneme sahiptir. Eser, otuz ciltlik hacmiyle Hindistan İslam fıkıh literatürünün en kapsamlı ve detaylı çalışmaları arasında yer alır. Eser, Hanefî mezhebinin önde gelen âlimlerinden Ferîdüddin Âlim b. Alâ el-Enderpetî Dehlevî Hanefî¹⁵² tarafından yazılmıştır. Bu eser, fikhî meselelerde kapsamlı çözümler sunarak, o dönemdeki Müslüman toplumun hukuki ve sosyal hayatına büyük katkılar sağlamıştır.¹⁵³

4.1.8. Fetâva-i Hamadiyye

¹⁵⁰ Ade Çiftçi, "Hanefî Fetva Geleneğinin Önemli Bir Halkası: El-Fetâva'l-Gıyâsiyye." *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35 (Nisan 2020): 533-563.

¹⁵¹ Muhammad Ishâk Bhattî, *Bar-i Sağîr Pâku Hind me 'Ilm-i fikh*, (Lahor: Muhammad Eşref Dâr Publishers, 1973), 61.

¹⁵² Hindistanlı Hanefî fakihlerinden Âlim b. Alâ'dır (ö. 786/1384). Bk. Ferhat Koca, "el-Fetâva't-Tatarhâniyye." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/ 446-447.

¹⁵³ *Urdu Dâiretü'l-Ma'ârifü'l-İslâmiyye*. Lahor: Pencap Üniversitesi press, 1985, 15/139.

Fetâva-i Hamadiyye, Arapça olarak yazılmış bir fıkıh el yazmasıdır ve Hanefi mezhebine ait meselelere yer vermektedir. Eserin yazarı, eserin önsözünün sonunda, kitabın adını *Kitabü'l-Hamadi* koyduklarını ve bu eserin iyi insanlar arasında popüler olmasını, uygulanabilir bir rehber niteliği taşımasını ve insanları temel hedeflere yönlendiren bir bağ kurmasını arzu etmiştir. *Fetâva-i Hamadiyye*, 9. Hicri yüzyılda yazılmıştır.¹⁵⁴

4.1.9. Fetâva-i İbrahim Şahî

Fetâva-i İbrahim Şahî, Ahmed b. Muhammed Nizam el-Cilani tarafından 10. Hicri yüzyılda yazılmış bir fıkıh eseridir ve Hindistan'ın çeşitli kütüphanelerinde el yazması olarak bulunmaktadır. Hanefi mezhebi meselelerini ele alan eser, adını Dehlî Sultanı İbrahim Şah'dan alır ve dönemin İslam hukuku hakkında detaylı çözümler sunan önemli bir kaynaktır. Yazarı Ahmed bin Muhammed Nizam el-Cilani, Hanefi fikhında derin bilgiye sahip bir alim olarak tanınmaktadır.¹⁵⁵

4.1.10. Fetâva-i Emîniyye (Emîniyye)

Fetâva-i Emîniyye, 978 Hicri yılında yaşamış olan Muhammed Emin bin Ubeydullah Mümin Abadi tarafından yazılmış bir Hanefi fıkıh eseridir. 12. veya 13. Hicri yüzyılda kaleme alınan bu el yazması, evlilik, mehir, zinet gibi hukuki meseleleri ele almaktadır. Arapça yazılmış eser, 143 yaprak olup, nesih ve nesih-talîk hatlarıyla yazılmıştır. Eser, yazarın İslam hukukuna olan derin bağlılığını belirten bir mukaddime ile başlamakta ve hukuki meseleler hakkında detaylı hükümler sunmaktadır.¹⁵⁶

4.1.11. Fetâva-i Bâbüri (Mübeyyen)

Babürlü Hanedanının kurucusu Babür, Hanefi fikhı hakkında derin bilgiye sahipti. Onun *Mübeyyen*¹⁵⁷ adında bir fıkıh eseri yazdığı bilinmektedir. Yine Babür, dini ilimler ve fıkıh

¹⁵⁴ Muhammad Ishâk Bhattî, *Bar-i Sağîr Pâku Hind me 'Ilm-i Fikh*, 126.

¹⁵⁵ Muhammad Ishâk Bhattî, *Bar-i Sağîr Pâku Hind me 'Ilm-i Fikh*, 169-195.

¹⁵⁶ Muhammad Ishâk Bhattî, *Bar-i Sağîr Pâku Hind me 'Ilm-i Fikh*, 197.

¹⁵⁷ Babürlü Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı (1526-1530). Bk. Enver Konukçu, "Bâbüri." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/395-396. ; "Mübeyyen" eserin içeriği eklediğimiz çalışmada genel olarak anlatılmıştır. Bk. Ahmet, Aydın, "Bâbürlü Dönemi Fıkıh Çalışmalarının İlk Örneklerinden Biri Olarak Bâbüri'nin Mübeyyen Der Fikh'ı", *Usul İslam Araştırmaları* 28/28 (Ekim 2017), 149-182, <https://doi.org/10.56361/usul.508330>.

konularına olan ilgisi nedeniyle, fıkıh meselelerini içeren bir kitabın Farsça yazılmasını arzu etmiştir. Onun bu isteğine binaen Şeyh Nurüddin, *Hidaye*, *el-Kafi*, *Şerh Vekaye*, *Şerh Muhtasarü'l-Vekâye* ve *Fetâva-i Kazi Han* gibi eserlerden yararlanarak, şer'i meseleleri derleyip bir araya getirmiştir. Ortaya çıkan bu esere *Fetâva-i Bâbüri* adı verilmiştir. *Mübeyyen* de denilen eser, Zahîrüddîn Muhammed Bâbü'r'ün Hanefî fikhî üzerine yazdığı bir çalışmadır. *Mübeyyen*, fıkıh meselelerini açıklamak ve İslam hukuku konusunda rehberlik yapmak amacıyla yazılmıştır.¹⁵⁸

4.2. el-Fetâva'l-Âlemgîriyye

Hindistan alt kıtasına, Babürlüler ve diğer Müslüman devletler döneminde, yukarıda bahsedilen eserler, yargı ve yönetim işlerinde başvurulmuş en önemli kaynaklar olmuştur. Ancak zamanla bu eserlerdeki farklı görüşler ve zayıf rivayetler arasında ortaya çıkan karmaşa, yeni bir düzenlemeyi gerekli kılmıştır. Bu ihtiyaca cevap olarak Evrengzîb Âlemgir, bu eserlerin tümünü gözden geçirerek daha sistematik bir kaynak oluşturulmasını istemiştir. Bu çerçevede, Evrengzîb'in talimatları doğrultusunda *el-Fetâva'l-Âlemgîriyye* adlı kapsamlı fetva külliyyatı hazırlanmıştır. *el-Fetâva'l-Âlemgîriyye*, Hindistan'daki İslam hukukunu daha düzenli, sistemli ve uygulanabilir bir hale getirmiş, dönemin müftüleri ve kadıları için önemli bir başvuru kaynağı olmuştur.

Babürlü hükümdarlığının altıncı padişahı Evrengzîb'in hayatında hükümdarlık vasfı ve İslami ilimlere olan derin bağlılığı iki temel yön olarak öne çıkar. Bu bölümde, özellikle onun dinî yönü ve *el-Fetâva'l-Âlemgîriyye* adlı eserin yazımı ve düzenlenmesine olan katkıları ele alınacaktır. Evrengzîb'in talimatıyla hazırlanan ve *el-Fetâva-i Hindîyye* olarak da bilinen bu eser, İslam hukuku alanında önemli bir çalışmadır. Hindistan'ın önde gelen ulemâsından oluşan bir kurul tarafından derlenen bu eser, şeriat hükümlerini kapsamlı bir rehber olarak sunmaktadır. Evrengzîb'in amacı, İslam hukukunun Hindistan alt kıtasında uygulanabilir bir çerçeveye kavuşturulmasını sağlamaktır. *el-Fetâva'l-Âlemgîriyye*, dönemin tanınmış Hanefî âlimlerinin hazırladığı fetvaları içermekte ve İslam hukukunun farklı alanlarında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Bu eser yalnızca Hindistan'da değil, tüm İslam dünyasında İslam hukukunun uygulanması ve anlaşılması için önemli bir referans

¹⁵⁸ "Mübeyyen" adlı eser hakkında bk. Ömer Faruk Akün, "Bâbü'r." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/ 396-400.

niteliği taşımaktadır. Evrengzîb'in bu girişimi, onun dindar bir Müslüman olarak İslam ilimlerine olan bağlılığının bir yansımasıdır.

Hindistan ve Pakistan alt kıtasında Müslümanların kolayca fetva alabileceği, şer'î hükümleri tek bir kaynaktan öğrenebileceği derli toplu bir eser mevcut değildi. Önde gelen âlimler ve mezhep imamları, meseleleri Hanefî fikhına göre değerlendirip fetvalar verirlerdi ve İslami hayat, Hanefî fikhının bir yansıması olarak yaşanırdı. Ancak fıkıh kitaplarında ve fetva derlemelerinde yer alan meseleler, âlimler arasındaki görüş ayrılıkları nedeniyle zayıf rivayetler ve farklı görüşlerin karışmasıyla bir bütünlükten uzaklaşmıştı. Bu durum, birçok müftünün zayıf rivayetlere dayanarak fetvalar vermesine ve bu fetvaların uygulanmasına yol açıyordu.¹⁵⁹ Ayrıca âlimlerin fıkıh konusundaki görüş ayrılıkları nedeniyle bu meseleler fıkıh kitapları ve fetva derlemelerinde dağınık bir şekilde yer almıştı ve bir kişi fıkıh alanında tam bir uzmanlık kazanmadıkça ve çok sayıda detaylı kitaba erişmedikçe doğru bir şekilde ve açıkça fetva alması neredeyse imkânsızdı.¹⁶⁰ Bu karışıklığı gidermek isteyen Âlemgir, ilmi birikime sahip âlimleri bir araya getirerek özel kütüphanesindeki fıkıh kaynaklarını esas alıp güvenilir bir eser hazırlamalarını emretti.

Eserin fikhın meselelerine dair muteber fetvalara uygun şekilde olmasını arzu ediyordu. Böylece kadılar ve müftüler, çeşitli kaynakları tarama zahmetinden kurtulacak ve güvenilir bir referans kaynağına sahip olacaktı. Bu bağlamda telif edilen *el-Fetâva'l-Hindiyye*, içinde yer alan meselelerin Hanefî fikhına göre tercih edilen (râcih) ve fetva verilen (müftî bih) olan meseleler ya da (zâhirü'r-rivâye)¹⁶¹ kabul edilen meselelere dayanması sebebiyle fikhî ve ilmî yönden oldukça değerlidir. Bu, kitabın fikhî bir otorite olarak kabul edilmesinin başlıca sebeplerindendir. Bir diğer önemli neden ise *el-Fetâva'l-Âlemgîriyye* 'nin, Hanefî fikhının en önemli ve dikkate değer kaynaklarının bir özeti olmasıdır.

¹⁵⁹ Muhammad Ishâk Bhattî, *Bar-i Sağîr Pâku Hind me 'Ilm-i Fikh*, 268.

¹⁶⁰ Seyyid Sabahüddîn Abdurrahmân, *Bezm-i-Timuriyye*, 2/89.

¹⁶¹ Zâhirü'r-rivâye, Hanefî mezhebi literatüründe İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin yazdığı ve mezhebin temelini teşkil eden, delil açısından kuvvetli ve güvenilir bulunan altı önemli eseri ifade eder. Bu eserler, mezhebin temel meselelerini içermesi nedeniyle "mesâilü'l-usûl" olarak da adlandırılmıştır. "Zâhir" kelimesinin İslamî ilimlerde "delil açısından güçlü" anlamında kullanılması, bu eserlerin güvenilirliği ve kapsamlılığıyla "açık, güçlü rivayetler" olarak anılmasını sağlamıştır. Bk. Eyyüp Said Kaya, "Zâhirü'r-Rivâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 44/101-102.

4.3. Ahkâm-ı Âlemgîrî

Bu tez çalışmasının amacı *Ahkâm-ı Âlemgîrî* adlı eserin incelenmesi ve İslam hukuku açısından değerlendirilmesidir. Çünkü günümüzde Evrengzîb'in yönetim sistemi hakkında özellikle onun gayri müslimlere karşı uyguladığı siyaset ve politikayla ilgili bir çok eleştiri yöneltilmektedir. Müslüman bir hükümdar olarak Evrengzîb hakkında zalim bir müslüman hükümdar portresi çizilerek Babürlü devletinin çökmesine sebep olduğu iddia edilmektedir. Bu çalışmada İslam dininin Hindistan bölgesinde yayılmasına büyük bir katkı sağlamasının yanı sıra İslami hükümleri ehl-i sünnete uygun şekilde tatbik etmek için çabalayan Evrengzîb'e dair Hamîdüddin Han'ın Ahkâm-ı Âlemgîrî adlı eseri hukuki ve siyasi bir vesika olarak tahlil edilmeye çalışılacaktır. Esere dair her ne kadar dört nüshadan zikredilmişse de ulaşılabilen tek nüsha olan Hamîdüddin Han Bahadır'ın nüshası dikkate alınmıştır. Aşağıda bu nüshalara dair açıklamalara yer verilecektir.

4.3.1. Ahkâm-ı Âlemgîrî'nin Nüshaları

Esere dair dört nüshadan söz edilebilir. Eserin iki nüshası William Irvine'nin¹⁶² özel koleksiyonunda bulunmaktadır. William Irvine, Avrupa veya Hindistan'daki diğer kütüphanelerde bulunmadığı bilinen ve o zamana kadar herhangi bir tarihçinin henüz kullanmadığı bu iki nüshayı 252 olarak numaralandırdığı 1903 ve 340 olarak numaralandırğını ise 1905 yıllarında Jadunath Sarkar'a¹⁶³ ilmi araştırma yapması için vermiştir. Ancak bu iki nüshadan 340 nolu nüsha (1905), daha önce (1903) gönderdiği 252 numaralı nüshanın sadece bir kopyası olduğu yine Sarkar tarafından karşılaştırılarak ifade edilmiştir. J. Sarkar bu iki nüshaların transkriptini çıkarıp bir arada derlemiştir.

Bu nüshalardan birisinde eserin adı *Nimçe-i Âlemgîrî* (Âlemgîr'in Kılıcı) olarak geçtiği için eserin Hamîdüddin Han Bahadır Nimçe'nin¹⁶⁴ kaleminden çıktığı düşünülmüştür. Jadunath Sarkar, diğer nüshalardan üçüncüsünün yaprakları düzensiz bir şekilde bir araya getirilmiş olan Evrengzîb'in mektuplarını 3388 numarayla Hindistan Ofis Kütüphanesi'nde Farsça el yazmalarının arasında bulmuştur. Dördüncüsünün ise Rampur'da (Rohilkhand) bulunduğunu ve ilk iki nüshaya içerik ve düzenleme bakımından aynı olmakla beraber daha

¹⁶² Emekli Hindistan Sivil Servisi (I.C.S.) üyesi ve son dönem Babür İmparatorluğu tarihçisi.

¹⁶³ Sir Jadunath Serkâr (1870–1958), Babür İmparatorluğu üzerine uzmanlaşmış tanınmış bir Hint tarihçiydi.

¹⁶⁴ Hemiduddin Han hakkında *Maâsırü'l-Ümerâ'* da da değinilmiştir. 1/605-611.

doğru ve kullanışlı mahiyeti olduğunu ifade etmiştir. Bu dördüncü nüshayı Sarkar, 1907'de Rampur'da emekli bir hâkim olan Abdusselam Han Bahadır'ın elinde olduğunu ve çalışması için bir kopyasını vermiştir. Nüsha Ahkâm-ı Âlemgîrî'nin yalnızca diğer nüshalarda olmayan yeni bir mektubu¹⁶⁵ kapsayan ancak farklı bir düzenlemeye sahip olan *Şerh-i-dest-hat-i-Âlemgîrî* şeklinde farklı bir isme sahiptir.¹⁶⁶ Bu nüshaları birbiriyle karşılaştırılarak Farsça metin düzenlenmiş, kitabın tasnifi ve düzenlenmesi Jadunath Sarkar tarafından yapılmıştır. Daha sonra bu metin Mevlevî Halid Hasan Kadiri ve yenilerde Dr. Muhammed Yemin tarafından Urduca'ya çevrilmiştir.

Ahkâmı Âlemgîrî ile aynı isme sahip olmakla birlikte başka bir içeriğe sahip olan bir eserden daha söz edilmektedir. Eseri derleyen Inayetullah Han b. Mirza Şükrullah Han Keşmiri'dir. Ancak Evrengzîb Âlemgîrî'in çeşitli olaylarıyla ilgili emirlerinin bir arada toplayarak *Nimçe-i Âlemgîrî* adıyla Hamîdüddin Han tarafından yazılan eser, aynı konuları içeren Inayetullah Han b. Mirza Şükrullah Han Keşmiri tarafından aynı isimle yazılan eserden bazı farklılıklar içermektedir.¹⁶⁷

İnayetullah Han'a ait bu eserin yazımı şöyle gerçekleşmiştir: Evrengzîb'in ölümünden sonra (1707'de) son yaveri (saray münşisi) ve devlet işleri konusunda yetenekli ve aynı zamanda en sevdiği müridi İnâyetullah Han Keşmiri ve Muhammed Müstaid Han'dan Evrengzîb'in hükümdarlık tarihine dair derli toplu bir eser yazması istenildi. Bu işi yapabilmesi için devlet arşivleri kendisinin hizmetine sunuldu. 1710'da tamamlanan ve adı *Me'âsir-i-Âlemgîrî* olan kitapta arşiv belgelerinden alıntılar yapıldı. Daha sonra bu uzun eserin kısa bir özetini İnâyetullah Han Keşmiri *Ahkâm-ı Âlemgîrî* olarak adlandırdı. Bu ikinci *Ahkâm-ı Âlemgîrî* Hamîdüddin Han'ın eseri ile isim benzerliği sebebiyle karıştırılmıştır. İnâyetullah'a ait eserde dönemin sadece bazı önemli olayları ve hükümleri mektup halinde derlenmiştir.

¹⁶⁵ Bu nüshadaki mektup çalışmasını yapmakta olduğumuz eserde 51. Mektup olarak geçiyor.

¹⁶⁶ Irvine'den alınan 252 nolu nüsha, 340 nolu nüsha, Hindistan Ofisi Kütüphanesinde bulunan No. 3388 ve Rampur kopyası ile birlikte dört nüsha olarak karşılaştırması yapılarak çalışmasını yapmakta olduğumuz eser tasnif edilmiştir. Bu derlemede Irvine'nin 252 nolu nüshası esas alınmıştır.

¹⁶⁷ Nüşâhi Ârif, *Alt kıtada (Hindistan, Pakistan, Bangladeş) yayınlanan Farsça eserlerin bibliyografyası*, cilt 4. 2019.

4.3.2. Ahkâm-ı Âlemgîrî'nin Müellifi Hamîdüddin Han Bahadır

Müellif'in tam adı Hamîdüddin Han'dır. Evrengzîb'in döneminde yaptığı faaliyetler sebebiyle hükümdarın övgüsüne mazhar olmuş; Bahadır Âlemgîr Şahî (Âlemgîr'in En Cesur Askeri) ve "Nimçe-i Âlemgîrî" (Âlemgîr'in Kılıcı) gibi ünvanlar almıştır. Serdar Han Kûtval'ın¹⁶⁸ oğlu ve Bâki Han Kalmak Çile-i Şah Cihanî'nin¹⁶⁹ torunudur. Evrengzîb'in son döneminde Hindistan hükümdarlığının bazı işlerin yönetimini üstlenmiştir. Saray maliyesi ve yüksek düzeydeki idari işler onun sorumluluğuna verilmiştir. Padişah tarafından, isyanların bastırılması, kalelerin fethedilmesi gibi önemli görevler için gönderilmiş, düşmanları mağlup ederek ve ganimet elde ederek dönmüştür. Bu hizmetleri sebebiyle halk arasında da "Nimçe-i Âlemgîrî" lakabıyla anılmıştır. Başlangıçta Hamîdüddin Han'ın babası Şah Cihan dönemi devlet erkânından olan İnyet Hüsrevî'den faydalandığı için, Hamîdüddin Han da hizmet ve sadakati sayesinde şeref ve onur kazandı. Evrengzîb'in tahta çıkışının 28. yılında, Hamîdüddin Han babasının yerine geçerek darugalık¹⁷⁰ görevine atandı. Evrengzîb'in 32. cülüs yılında ise, babasının vefatından sonra dönemin savaşlarda kullanılan bineği olan fillerin bakıldığı filhane denilen darugalığına getirildi. Sarayda saygın bir konumda olduğu için, sürekli olarak görevdeki rütbesi yükseldi.¹⁷¹

Hamîdüddin Han, Hindistan bölgesinde yer alan Ekluç'da isyancı bir esirin¹⁷² getirilmesi için görevlendirildi. Bu esir, Han Zaman Haydarabadî'nin gayretiyle, oğlu ve babasıyla birlikte esir alınmıştı. Hamîdüddin Han, Şahî emri doğrultusunda, isyancıyı Bahadırgra'dan alıp, onu zincire vurarak şehir meydanında develere bindirerek yola getirmiştir. Sonrasında, isyancıyı Şahî huzuruna sundu. Evrengzîb'in tahta çıkışının 32. yılında, Hamîdüddin Han "Han" unvanını aldı. Babasının vefatından sonra, onun yerine kûtvallık görevine ve diğer önemli hizmetlere atanarak, bu görevleri üstlendi.

Evrengzîb'in tahta çıkışının 37. yılında, Muizzüddîn'in hizmetindeki bazı kişiler, Fazıl Ali Han'ın divanına kötü davranarak büyük bir kargaşa yarattı. Bu yüzden Hamîdüddin Han'a, bu grubun kötü davranışlarını cezalandırma emri verildi. Hamîdüddin Han, grubu cezalandırmaya gitti ve o kişileri cezalandırdı. Evrengzîb'in tahta çıkışının 39. yılında,

¹⁶⁸ Bâbürlü sarayında önemli memuriyet ve hizmetlerde bulunan devlet adamı.

¹⁶⁹ Bâbürlü sarayı Şah Cihân döneminde önemli memuriyet ve hizmetlerde bulunan devlet adamıdır.

¹⁷⁰ "Daruga" Babürlü devlet teşkilâtında idarî, askerî ve malî yetkilere sahip büyük memurlara verilen unvan.

¹⁷¹ Şahnevâz Han, *Maâsırü'l-Ümerâ*, (ed.) Kadiri, Mohammed Ayyub, (Dehli: Aşfaq Ahmed, 1968), 1/600.

¹⁷² Marataların lideridir(Racası), Evrengzîb döneminde ona vergi ödemekten inkar ederek isyan etmiştir.

Hamîdüddin Han, İslampur'da orduyu iki bin kişiye çıkararak büyük bir ilerleme kaydetti. Aynı yıl, bir isyancılar grubu, Kasım Han, Hane Zâd Han ve diğer yüksek rütbeli devlet adamlarını soyarak, onları Gadhi Dhandheri'de kuşatmıştı. Hamîdüddin Han, büyük bir orduyla bölgeye ulaşarak, talan edilen emirleri kurtarıp, onlara gerekli yardımı sağladı. Evrengzîb'in tahta çıkışının 42. yılında, Hamîdüddin Han, önemli görevler üstlenerek şahî hammâmî (gasılhane) gibi önemli bir göreve atanmış, ardından mücevherhane (cevâhirhane) görevini de almıştı. Bu yıllar boyunca, Hamîdüddin Han'ın hizmetleri ve ödülleri sürekli arttı. Sonunda, "Han Bahadır" unvanını kazanarak, beş bin süvarilik bir rütbeye terfi etti. Ayrıca, ona davul (neğare)¹⁷³ çalınması için özel bir izin de verildi. Evrengzîb'in son dönemlerinde, Hamîdüddin Han, sarayda büyük bir nüfuz elde ederek yüksek bir rütbeye ulaşmıştı. O, sahip olduğu yakınlık ve itibarı sayesinde başkalarına yer bırakmamıştı. Fakat yine de bu rütbe ile Amîr Han'ı geçmesi mümkün olmamıştı. Aynı şekilde, İnayetullah Han da uzun süre sarayda bulunmasına rağmen böyle yüksek bir makama ulaşamamıştı.¹⁷⁴

Hamîdüddin Han, derviş kıyafetleri giyerek mürşidi ve koruyucusunun türbesini temizleme görevini üstlendi. Ayrıca bu bölgede kendisi için bir konak inşa ettirdi; bu konak, günümüze kadar onun adıyla anılmaya devam etmektedir. Muhammed Azam Şah, Ahmednager'dan Evrengabad'a ulaştığında, önceki imtiyazlarını tekrar iade etti. Hindistan'a yapılan yolculukta, Bahadır Şah ile savaş kaçınılmaz hale geldiği için onu da beraberinde götürdü. Rivayet edilir ki, yolculuk sırasında Muhammed Azîm'in doğudan Ekberâbâd'a ulaştığı haberi geldiğinde, Muhammed Azam Şah şöyle dedi: "Büyük bir musibet Âgra'ya indi." Bunun üzerine Hamîdüddin Han şu cevabı verdi: "İsmi Azam'ın bereketiyle bu bela defolacaktır." Savaş günü şiddetli bir çarpışmanın ardından mağlubiyet belirtileri görülmeye başlandı. Bu sırada vali Zülfikar Han savaş meydanından çekilmişti. Onu takip ederek o da geri çekildi ve bu esnada bir ok yarası aldı. Daha sonra Gevâliyâr'dan dönerek Bahadır Şah'ın inayetiyle tekrar eski itibarını kazandı ve kendisine değerli taşlarla süslenmiş bir âsa hediye edildi ve Gûrzberderân'ın yönetimi (dârûgalığı) gibi önemli bir konuma yükseldi. Bahadır Âlemgîrî unvanına layık görüldü ve Huld Menzil (Evrengzîb'in halefi olan hükümdarın lakabı) döneminin sonuna kadar itibar içinde hayatını sürdürdü.¹⁷⁵ Son olarak Ahkâm-ı Âlemgîrî müellifi Hamîdüddin Han, Evrengzîb'in yakınında bulunması sebebiyle

¹⁷³ Özel bazı törenlerde rütbeli özel kişiler için çalınan alet.

¹⁷⁴ Müstaid Han, *Me'âsir-i Âlemgîrî*, (trc. Jadunath Sarkar), New Delhi 1986, 399-407.

¹⁷⁵ Şahnevâz Han, *Maâsirü'l-Ümerâ*, 606-609.

onun siyasi, idari ve dini düşüncelerini ve dönemin toplumsal hayatındaki olumsuzlukları kaleme almıştır.

4.3.3. Ahkâm-ı Âlemgîrî'nin Muhtevası

Ahkâm-ı Âlemgîrî'nin nüshaları ve müellifi ile ilgili verilen bu bilgilerden sonra eserin mahiyetine dair bilgi verilecektir. Ancak bundan önce belirtmek gerekir ki *Ahkâm-ı Âlemgîrî* adlı eserin tam olarak ne zaman yazıldığı ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁷⁶

Ahkâm-ı Âlemgîrî Evrengzîb'in hükümdarlığı döneminde meydana gelen bazı olayları ve hükümleri, Âlemgîr yönetiminin sosyal ve politik yönlerini tanımak için bir kaynak niteliğindedir. Fakat eser sadece verilen hükümlerin kısa bir özetini içermesi sebebiyle bu hükümleri tam olarak anlamak için yeterli olmayabilir. Bu sebeple *Meâsir-i Âlemgîrî* gibi yardımcı kaynaklar ile döneme ait kapsamlı ve detaylı diğer eserlere müracaat edilmesi gerekir. Âlemgîr'in hükümdarlığı hakkında bilgi veren birçok kitap olmasına rağmen *Meâsir-i Âlemgîrî*'nin bu kapsamlı ve detaylı anlatımı sebebiyle kendisine has bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Bu eserin dışında diğer bir önemli kaynak Mir Ali Askeri tarafından yazılan "*Vakia't-i-Âlemgîrî* veya *Zafer Name-i-Âlemgîrî*" sayılabilir. Fakat bu kitap Âlemgîr saltanatının sadece beş yılını içermektedir. İkincisi, "*Fetuhat-i-Âlemgîrî*" dir ki bu eser Âlemgîr saltanatının ilk otuz dört yılını içermektedir. Yine Âlemgîr saltanatının tam bir anlatımını da kapsayan "*Nûsha-i Dilgûşa*" adlı eser de bu kaynaklar arasındadır.

Âlemgîr'in saltanatını ve erken yaşamını tanıtan ve analiz eden bizzat kendisi tarafından yayınlanan ve devlet arşivlerinde ve özel koleksiyonlarda saklanan mektuplar ve resmi emirler de bu kaynaklar arasındadır. Hamîdüddin Han Nimçe tarafından *Ahkâm-ı Âlemgîrî* ve ya *Nimçe-i Âlemgîrî'dir*. Âlemgîr'in Kabil Han (padişah yaveri) tarafından yazılan ve Muhammed Sadık tarafından derlenen diğer mektupları "*Âdab-ı Âlemgîrî*" başlığını vermiştir.

¹⁷⁶ Bununla birlikte *Âdab-ı Âlemgîrî* (1703-1704 telif tarihi) adlı eserin 1280. sayfasında dönemin zikredilen bazı olaylarına dair bilgi verildikten sonra daha detaylı bir bilgi için bu esere müracaat edilebileceği söylenerek atıf yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla eser, bu tarihten önce tamamlanmış olmalıdır. Sâdik Matlabî Anbâlî, *Âdab-ı Âlemgîrî*, edt: Abdülhafîr Çaudhrî (Lahor: İdâre-i Tahrîkât, 1971), 1280.

Babür döneminde yazılan ve yukarıda isimleri zikredilen yerel kaynaklar dışında Avrupalı yazarlara ait birçok seyahatname de mevcuttur. Bunlardan Âlemgîr hükümdarlığı döneminde meşhur gezginler “Francies Bernier”¹⁷⁷ ve “Jean Baptiste Tavanier”¹⁷⁸ Hindistan’a seyahat edip deneyimlerini ve Âlemgîr dönemi tarihi olaylarını kaydederek eserler meydana getirmişlerdir. Evrengzîb öncesi Ekber döneminde de sonraki nesillere aktarmak istedikleri bilgileri resmi bir tarih kaydı verme ve arşiv oluşturma eğilimi vardı. Burada amaç döneme dair yazılan yanlış kayıtları ve yapılabilecek olan yanlış yorumları engellemektir. Böylece Babür dönemine ait kapsamlı kitaplar meydana gelmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır.

Esasen *Ahkâm-ı Âlemgîrî*’de yer alan “ahkâm” ifadesi daha çok, kendisine mektup yoluyla sorulan sorulara verdiği cevapları içermektedir. Ancak eserde bu mektupların tamamına değil sadece 72 tanesine yer verilmiştir. Bu hükümlere paralel olarak Evrengzîb’in yönetimi altındaki emirlik ve beyliklere gönderdiği ferman kalıbındaki bazı mektuplar da ele alınmıştır. Bu kitap vasıtasıyla Âlemgîr’in hükümdarlığı sırasında tam bir sosyal, politik ve ekonomik zemin çizilmiştir. Ayrıca kendi devrindeki İslam Hukuku -siyaset ilişkisi, Müslüman ve gayri müslim tebaaya tatbik edilen hükümlerden yola çıkılarak yansıtılmıştır. Aynı zamanda kitabın okurları Âlemgîr’in erken yaşlarındaki cesaretini, olaylar karşısındaki tutumlarını, tahta çıkışını ve ülkeyi nasıl yönettiğini anlama imkânını da elde eder. Eserin muhtevasına gelince; *birinci bölümü* şehzadelik dönemini, *ikinci bölümü* hükümdarlık döneminde oğulları ve torunlarıyla ilişkisini, *üçüncü bölümü* devlet adamları ve askerlerine yönelik fermanları, *dördüncü bölümü* ise Şia ve Hindulara yönelik uyguladığı siyasi politikalar ile olaylar karşısında verdiği hükümleri içermektedir. Şimdi eserde yer alan mektuplar; tarihsel, siyasal, hukuki, idari, içtimai, kültürel, askeri ve mali yönlerden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

4.3.3.1. Tarihi ve Siyasal Bağlam

Ahkâm-ı Âlemgîrî, Babürlüler’in en uzun süre tahta kalan hükümdarlarından biri olan Evrengzîb’in siyasi ve idari anlayışını ortaya koyan önemli bir eserdir. Evrengzîb, Osmanlı ve Safevî devletleri gibi merkezîyetçi bir yapıya sahip Babür imparatorluğunun en sert ve

¹⁷⁷ Travels in the Mughal Empire, eserin yazarı ve 17. yüzyılda Fransız doktor ve Avrupalı bir gezgindir.

¹⁷⁸ Jean-Baptiste Tavernier (1605-1689), 17. yüzyılda yaşamış ünlü bir Fransız gezgin, tüccar ve yazar olarak tanınır. Avrupa’dan Asya’ya yaptığı kapsamlı seyahatlerle dönemin ticari, kültürel ve siyasal ortamına dair önemli bilgiler sunmuştur.

disiplinli hükümdarlarından biri olarak bilinir. Eserde kendi döneminde öne çıkan en önemli siyasal gelişme, Hindularla olan ilişkiler ve Marathalar başta olmak üzere çeşitli isyanlarla mücadeledir. Hindular ve diğer gayrimüslim topluluklarla kurulan ilişkilerde önceki Babür hükümdarlarından farklı bir yol izleyen Evrengzîb, cizye vergisini tekrar yürürlüğe koyarak devletin İslami kimliğini vurgulamış ve şeriata dayalı bir yönetim anlayışını benimsemiştir. Ancak bu durum, özellikle Hindu tebaası arasında hoşnutsuzluğa yol açmış ve Rajputların zaman zaman isyan etmesine neden olmuştur. Bu gelişmelere dair yazışmalar ve verdiği hükümler mektuplara yansımıştır.

Ayrıca Evrengzîb'in hükümdarlık süresi boyunca, Babür Devleti'nin sınırlarını koruma ve genişletme çabaları hız kesmemiştir. Kuzey Hindistan'da Rajputlarla, Güney Hindistan'da Marathalarla ve batıda Perslerle olan ilişkiler devletin iç ve dış politikalarını belirlemiştir. Ahkâm-ı Âlemgîrî'de, hükümdarın bu olaylara verdiği tepkiler, alınan kararlar ve devletin istikrarını sağlamak için atılan adımlar detaylıca ele alınmıştır. Evrengzîb'in uyguladığı politikaların Babür Devleti'nin geleceğine nasıl etki ettiği, yönetim anlayışının seleflerinden nasıl farklılaştığı ve uzun vadeli sonuçları değerlendirilmektedir.

Elli ikinci mektupta Evrengzîb Kabil'deki valisine bir mektup göndererek tebaası olan Pers ve Hindulara karşı tedbirler almasına dikkat çekmektedir. Bu metin, Evrengzîb'in diplomatik becerilerini ve dikkatli düşünme yeteneğini yansıtan bir örnek sunuyor. İran ile ilişkilerde temkinli bir yaklaşım sergileyen ve stratejik zekâsını ön plana çıkaran Evrengzîb, Perslerin dostane görünümüne karşı dikkatli olmayı öğütüyor. Bu yazıda, sadece Perslerin zekâsına dair bir uyarı bulunmakla kalmıyor, aynı zamanda düşmanlık olmasa bile stratejik hamlelerin dikkatle izlenmesi gerektiği vurgulanıyor. Evrengzîb'in, Amir Han'a hitaben yazdığı yazıda, Perslerin zaaflarının ve güçlü yönlerinin ince bir şekilde ele alındığı görülüyor. Ayrıca, Hintliler ile Persler arasındaki zihin farkları ve farklı gezegenlerin etkileri üzerinden yapılan benzetmeler, dönemin astrolojik inançlarını da yansıtmaktadır. Evrengzîb burada Perslerin zekâsına duyduğu saygıyı dile getirirse de aynı zamanda onlara karşı dikkatli olunması gerektiğini belirtir. Sonuç olarak, bu metin, dönemin diplomatik iklimini ve Evrengzîb'in Perslere karşı olan temkinli yaklaşımını başarılı bir şekilde ortaya koyuyor. Ancak metnin bazı kısımlarındaki astrolojik açıklamalar, modern bir bakış açısıyla gereksiz veya anlamını

kaybetmiş gibi görünebilir. Yine de metnin dönemin inançlarını ve Evrengzîb'in dünya görüşünü yansıtmaya açısından önemli olduğu söylenebilir.¹⁷⁹

4.3.3.2.Hukuki ve İdari Konular

Tezimizin konusu olan hukuki meseleleri içeren mektuplar ve hükümler de eserde öne çıkmıştır. Evrengzîb, diğer Babür hükümdarlarından farklı olarak şeriat hukukunu kesin bir biçimde uygulamaya koymuş ve bu doğrultuda birçok reform gerçekleştirmiştir. Ahkâm-ı Âlemgîrî, hükümdarın hukuki alandaki emirlerini içeren bir eser olup, İslam hukukunun devlet yönetimindeki rolünü anlamak için önemli bir kaynaktır. Hukukun, toplumun farklı kesimlerine nasıl uygulandığını, idari süreçler ve adalet mekanizmasının nasıl işlediğini detaylı bir biçimde ele almaktadır.

Evrengzîb'in fetvalar ve hukuki emirler aracılığıyla devlet idaresini nasıl yönettiği eserde detaylı şekilde aktarılmaktadır. Örneğin, Hindu tüccarların ekonomik faaliyetleri, toprak mülkiyeti, askerî suçlar ve devlet görevlilerinin yetki sınırları gibi konulara dair verdiği kararlar belgelenmiştir. Ayrıca, şeriatın uygulanmasında hangi mezhepsel farklılıkların göz önünde bulundurulduğu ve farklı hukuk okulları arasında nasıl bir denge sağlandığı da tartışılmaktadır.

Eserde, Evrengzîb'in adalet sistemini güçlendirmek için kadıların görev ve sorumluluklarını sıkı denetim altına aldığı da görülmektedir. Kadıların bağımsız ve tarafsız karar vermelerini sağlamak adına, yetkilerinin kötüye kullanımına karşı ağır cezalar öngörülmüştür. Ayrıca, bazı yönetici ve devlet adamlarının yolsuzluk yaparak halkı sömürmesini önlemek için çeşitli düzenlemeler getirilmiş, devlet yetkililerine hesap verebilirlik yükümlülüğü getirilmiştir.

Evrengzîb bir devlet adamı ve bir yönetici olarak devlet işlerinde ortaya çıkan düzensizliklere -müsebbibi bir şehzade ya da bir devlet memuru olsa da- herhangi bir ayırım gözetmeksizin müdahale eder. Evrengzîb bu tür müdahaleleri dinî, ahlakî ve siyasî yönden bir zorunluluk olarak görür. Yönetim işleri ile ahlaki değerler arasındaki ilişkinin vazgeçilmez olduğunun farkındadır ve bu bağın kopmasını devletin çöküşüne giden bir yol olarak değerlendirir.

¹⁷⁹ Han - Sarkar, Ahkâm-ı Âlemgîri, 167.

Evrengzîb, devlet memurlarının kişisel çıkarlarının siyasi kararlarını etkilemesine müsaade etmez. Örneğin *Ahkâm-ı Âlemgîrî*'nin 39. mektubunda şu olay anlatılır: Bir devlet görevlisi, Evrengzîb'e bir dilekçe sunar. Bu dilekçede maliye işlerinden sorumlu hazinedârlık makamına İran asıllı (*Şii mezhebine mensup*) kişiler yerine kendisi gibi ehl-i sünnet inancına mensup birisinin atanmasının uygun olacağını söyleyerek görev talebinde bulunmuştur. Bu kişi şöyle demiştir: “*Bu eski hizmetkâra bir Bahşîlik makamı ihsan edilirse, bu, hem dinin (Sünni mezhebinin) güçlenmesine vesile olacak ve hem de Şii görevlilerden işlerin alınmasını sağlayacaktır.*” Evrengzîb'in bu tür durumlarda karar alırken kişi ya da mezhep farklılığı ayırtetmeksizin hareket etmesi, onun ahlaki ve siyasi hassasiyetini gözler önüne serer. Böylesi bir tavır onun devlet düzenini sağlam temeller üzerine kurma çabasının göstergelerinden birisidir. Evrengzîb, bu dilekçe üzerine şu şekilde cevap yazar: “*Dilekçe sahibinin eski hizmetleriyle ilgili söyledikleri gerçeğe uygundur ve imkânlar dâhilinde bu hizmetler takdir edilmiştir. Ancak İranlılar (Şiiler) hakkında yazdıklarına gelince, bu konuda şunu düşünmek gerekir: Dünya işleriyle dinin (mezhebin) ne ilgisi vardır ve yönetim işlerinde mezhep ayrımcılığının ne gibi bir yeri olabilir? Kur'ân-ı Kerîm'in “Sizin dininiz size, benim dinim bana”¹⁸⁰ ilkesi gereğince hareket edecek olsaydık, o zaman tüm Hindu emirleri ve onların çevresindekileri de görevden almamız gerekirdi. Ehliyet ve liyakat sahibi kişilerin görevden alınması, akıllı kimseler tarafından kınanan bir davranıştır.”¹⁸¹ Bu, devlet işleriyle ilgili yetkinliğin ön planda tutulması ve rızık kazanımında gösterilen titizliğin bir nişanesidir. Ayrıca Evrengzîb'in devlet işlerinde geniş bir bakış açısına sahip olduğu, şeriata bağlılığı ve mezhep taassubundan uzak durduğuna dair ipuçları da çıkarılmaktadır.*

On yedinci mektupta anlatıldığına göre; devlet adamlarından Şeyh Sadullah Han, Parla Kalesi'nin¹⁸² kuşatması esnasında, kalenin sulh ile alınabileceğini söyleyerek Evrengzîb'e sulh yapma teklifinde bulunur. Fakat şehzade gençliğin verdiği heyecan ve Sadullah Han'ın önüne geçme arzusuyla kalenin savaş yoluyla alınmasının daha iyi olacağını savunur. Evrengzîb Şeyh Sadullah Han'ın sulh teklifini daha uygun bulur. Bunun üzerine oğlu öfkelenerek, “Hükümdar bir kölesinin¹⁸³ istişaresine mi kulak asıyor” diyerek toplantıda bu

¹⁸⁰ el-Kafirun 109/6.

¹⁸¹ Han, Hamîdüddin, çev. ve ed. Sir Jadunath Sarkar, *Ahkâm-ı Âlemgîrî* (Kalkütta: M. C. Sarkar & Sons, 1925), 156-157.

¹⁸² Parli Kalesi, Satara'nın 4 mil uzağında olup, Evrengzîb tarafından 30 Nisan – 9 Haziran 1700 tarihleri arasında kuşatılmıştır (Müstaid Han. *Me'âsir-i Âlemgîrî*, 425-428).

¹⁸³ Urduca bir kelimedir.

görüŖe karşı çıkar. Evrengzîb Ŗehzadenin bu tavrına, “Evet huzurumda iki kölem var. İkisinden birisini dinledim” diyerek oğluna yerini hatırlatır ve onu başka bir karargâha gönderir. Olayın Ŗehzadenin tecrübeli bir devlet adamını aŖađlaması ve kendini soyu sebebiyle üstün görerek, düşüncesinin yanlışlığına rağmen savaŖ konusunda ısrar ederek divanın ortasında idareye bir başkaldırı ve baş eğdirme hareketinde bulunması sebebiyle meydana geldiği anlaşılır. Burada Evrengzîb’in bir siyaset adamı ve bir baba olarak tavrı oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca Evrengzîb daha önce isyan eden oğlu Ekber gibi olmaması için Ŗehzadeyi tedbiren, ordu komutanı Siyadet Han ile birlikte karargâha göndermiştir. Bu durum Evrengzîb’in merkezi otoriteyi koruma çabasının da bir göstergesidir. Diğer yandan Ŗehzade karargâha ulaŖtıđında bulunduğu özel çadırındaki bal mumunun azlığından Ŗikâyet ettiğinde babasından, kendi maaŖından kesilmesi Ŗartıyla veresiye olarak bal mumu gönderilmesini talep edince Evrengzîb, veresiye olarak devlet işlerinin yürütülemeyeceğini ve ancak peŖin ödenmesi durumunda bal mumunun gönderilebileceği cevabını verir. Bunun üzerine Ŗehzade 1200 rupi göndererek bal mumu satın alır.¹⁸⁴

Otuzuncu mektupta ise hükümdarın devlet erkânı içerisinde devlet düzenini koruma ve her devlet adamının rütbesine uygun davranmasını sağlama konusundaki kararlılığı vurgulanır. BeŖbin kişilik bir ordu komutanı olan Dekkenli Ceng-cu Han’ın kendisinden rütbece daha alt seviyede olan Nusret Ceng ile devlet teamüllerini çiğneyerek aynı Ŗekilde davranması, devlet hiyerarŖisini bozabilecek bir girişim olarak değerlendirilmiştir. Hükümdar, bu durumu devlet kaidelerine uygun bir Ŗekilde ele almıŖ ve her bireyin görev ve rütbesine göre hareket etmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Bu yaklaşım, Babür hükümdarlığında disiplinin ve hiyerarŖinin ne kadar önemli olduğunu gösterir.¹⁸⁵ Ayrıca Nusret Ceng, komutası altındaki Dekkenli Zindan Han Dekkani için verilen rütbeyi yetersiz bulmuŖ, devlet hiyerarŖisine ve sadakate olan bağlılığını vurgulayarak rütbesinin daha fazla yükseltilmesini talep etmiştir. Hükümdar Evrengzîb ise, Ŗehzadelik döneminde bölgede valilik yapması münasebetiyle Dekkenli askerlerin geçmiŖteki potansiyel ihanetine dikkat çekmiŖ ve tecrübelerine dayanarak bu konuda temkinli bir tutum sergilemeyi tercih etmiştir. Ayrıca mektupta geçen hükümdar için "canını feda etme" ifadesini retorik bir söylem olarak değerlendirmiş ve gerçekte sadakatin sadece söz ile değil eylem ile de gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir. Hükümdar, Kufe halkının Hz. Hüseyin’e ihanetini örnek vererek sadakat konusundaki tutumunu ifade

¹⁸⁴ Han - Sarkar, Ahkâm-ı Âlemgîri, 142-143.

¹⁸⁵ Han - Sarkar, Ahkâm-ı Âlemgîri, 151.

etmiştir. Bu yaklaşım, halkını bir küçümseme şeklinde değil, devlete olan güveni ve düzeni koruma şeklinde anlaşılmalıdır.¹⁸⁶

Otuz ikinci mektup da bu olayla benzer bir biçimde değerlendirilebilir. Ehli beytten seyyid Hasan Ali Han ve kardeşi Hüseyin Ali Han bir savaştan başarı kazanarak dönmüşlerdi. Hükümdar onlara, başarılarını kutlamak için bir miktar ödüller verdi ve rütbelerini de kısmen artırdı. Nitekim hükümdar Peygamber soyundan gelmeleri sebebiyle seyyidlere önem vermişse de seyyidlerin devlet içerisinde görev almaları ve terfi etmesiyle ilgili temkinli bir yaklaşım sergilemiştir. Hükümdar Evrengzîb, seyyidlerin yüksek rütbelere ve başarılarla ulaşmış olsalar da beşer olmalarının unutulmaması gerektiğini vurgulayarak kibire düşmelerinden ve bu durumun devlet düzenini bozabileceğinden endişe etmişti. Bu sebeple o, "*Barha seyyidlerine rahatlık tanımak, onun başlangıcıdır*" diyerek, seyyidlerin aşırı rahatlık ve terfi ile "*Benden daha üstün kimse yok*" şeklinde bir anlayışla hareket etmesi durumunun hem dünyevi hem de uhrevi kötü sonuçlara yol açabileceğini belirtti. Diğer taraftan onları tamamen ihmal etmek de halk arasındaki nüfuzları sebebiyle devletin işlerini zorlaştırabilirdi. Bu yüzden hükümdar, seyyidlerin ödüllendirilmeleri gerektiğini kabul etmekle birlikte, onların terfi taleplerine aşırı bir şekilde onay vermenin, devletin geleceği için tehlikeli olacağına dikkat çekti.¹⁸⁷ Hatta sekizinci mektupta yer alan Evrengzîb'in vasiyetinde, ehli beytten olanlara saygıda kusur edilmemesini, bununla birlikte Barha seyyidlerine dikkat edilmesini tavsiye ettiği ve kendisinden sonrakileri bu konuda uyardığı görülür.¹⁸⁸ Evrengzîb'in gerek hanedan soyundan gerekse seyyid soyundan olmaya değil ehliyet, liyakat ve cesarete önem vererek bu özellikleri ile dikkat çeken devlet adamlarına nasıl ödüller verdiğine dair bir olay da otuz üçüncü mektupta geçmektedir. Babür yönetiminde devlet adamlarından birisi olan Mir Şihabuddin'in (Gâzîüddîn Han Bahadır Firuz Ceng) Hükümdar Evrengzîb tehlikeli bir keşif görevine kimsenin talip olmaması üzerine görevi gönüllü olarak üstlenmesini takdir etmiş ve onu bu cesareti sebebiyle ödüllendirmiştir. Bu durum, Babür sarayındaki liyakat esaslı yükselme anlayışını ortaya koymaktadır. Şihabüddin'in başarısı, onun ailesi aracılığıyla değil kendi çabasıyla yükseldiğini göstermektedir. Evrengzîb'in, görev sonrası yazdığı şiirsel cevap ise sadakat ve sabır vurgusuyla onun yönetim anlayışını yansıtır. Mir Şihabuddin'in hikâyesi, Evrengzîb döneminde bireysel başarıların ve sadakatin ödüllendirilerek devlet düzeninin

¹⁸⁶ Han - Sarkar, Ahkâm-ı Âlemgîri, 151.

¹⁸⁷ Han - Sarkar, Ahkâm-ı Âlemgîri, 151-152.

¹⁸⁸ Han - Sarkar, Ahkâm-ı Âlemgîri, 134-135.

sürdürüldüğünü kanıtlayan bir örnektir.¹⁸⁹ Fakat hemen ardından otuz dördüncü mektupta Gâzîüddîn Han Firuz Ceng¹⁹⁰'in, yaptığı büyük bir hata sebebiyle cezalandırıldığına da yer verilmektedir. Buna göre Gâzîüddîn Han, divanda herhangi bir şer'i delil olmaksızın bir adamı infaz etmiş bunun üzerine hükümdar Evrengzîb, Firuz Ceng'e hitaben yazdığı mektubunda, infazın Kur'an'ın emirlerine aykırı şekilde gerçekleştiğini ve bunun ciddi sonuçları olabileceğini vurgulamıştır. Kan bedelinin (diyet)¹⁹¹ kabul edilmemesi durumunda, kısas uygulamasının gündeme gelebileceğini ifade eden hükümdar, adaletin ve had¹⁹² cezalarının uygulanmasında merhamete yer olmadığını belirtmiştir. Bu olay, Babür yönetiminin hukuki prensiplere bağlılığını ve hükümdarın adaleti sağlamadaki kararlılığını göstermektedir. Sonuç olarak, bu durum, İslam hukukunun devlet yönetimindeki etkisini ve Evrengzîb'in adalet konusundaki hassasiyetini öne çıkarmaktadır.¹⁹³

Otuz yedinci mektupta kurduğu merkezi-idari sisteme aykırı olarak Han-ı Cihan Bahadır'ın Lahor valiliği sırasında bölge halkına baskı yaptığı ve yasadışı uygulamalarda bulunduğu hükümdara ulaşmıştır. Evrengzîb bu durumu öğrendiğinde merkezi temsil ettiğine dair valiye görevini hatırlatarak onu uyarmış ve halkın refahını koruma konusundaki kararlılığını göstermiştir. Evrengzîb, konuşmasında Han-ı Cihan'ın yönetim tarzını sadece insani değil, aynı zamanda dini prensiplere de aykırı bulduğunu ifade etmiştir. Bidat (yasadışı uygulama) kavramını özellikle vurgulaması, onun yönetimde İslami kuralların dışına çıkılmasına izin vermeyeceğini belirtir. Ayrıca, kullandığı şiirsel ifade, zulmün sadece uygulayıcısına değil, onun bıraktığı mirasa da zarar verdiğini ima eder. Şiirde geçen hayattayken kartalın gücü olan kanatlarının bir gün ok olarak kendisine yöneleceği gibi, geçmişteki kötü eylemlerin de gelecekte böyle bir etkisinin olacağı anlamına gelir. Bu yaklaşım, Evrengzîb'in yönetimde hem dini hem de ahlaki ilkeleri bir arada gözettiğini ve zulüm karşısında ödünsüz olduğunu ortaya koyar. Ayrıca, halkın haklarının korunması ve adil bir yönetimin sağlanması, onun hükümdarlık anlayışının temel taşlarından birisidir.¹⁹⁴

Otuz sekizinci mektupta ise devlet adamına idare konusunda mutedil ve dengeli olmaya dair tavsiyelerde bulunur. Hükümdar'ın filozof Platon'un, büyük İskender'e yazdığı bir

¹⁸⁹ Han - Sarkar, Ahkâm-ı Âlemgîri, 152-153.

¹⁹⁰ Firuz Ceng'in, Haydarâbâd'ın ilk Nizamü'l-Mülk'ü olan Mir Kamerüddin'in babası olduğu ve Evrengzîb'in en yüksek iki komutanından biri olduğu belirtilmiştir.

¹⁹¹ Diyet ise mirasçıların, cezadan feragat etme karşılığında aldıkları tazminatı tanımlamaktadır.

¹⁹² "Had" kavramı, cezaların ilahi emirlere uygun olarak uygulanmasını ifade etmektedir.

¹⁹³ Han - Sarkar, Ahkâm-ı Âlemgîri, 153.

¹⁹⁴ Han - Sarkar, Ahkâm-ı Âlemgîri, 154.

mektuptan alıntı yaparak verdiği tavsiyeler, onun hem ilmi düzeyi hem de siyaset ilmine vukufiyeti açısından önemlidir. Evrengzîb bu dengeyi şöyle bir iktibasla açıklamıştır: *'Yönetim sert olmalı, ama zalimce değil; nazik olmalı, ama zayıfça değil.'* Bu soylu kişi böyle bir politikaya sıkı sıkıya bağlı olmalıdır. Devlet adamı yalan ve hileden anlamasa da yönetim, ilm-i siyaset yapmadan yürümez. Hadis şeriflerde buyrulmuştur ki: *'Savaş bir hiledir.'* Fıkıh ilminin birçok unsuru vardır ve hükümet sanatı da bu kapsamda yer alır."

Bu sözü zikrettiği olaya göre, devlet adamlarından birisi olan Serbülend Han, Buhara kökenli önemli bir aileden gelmesine ve saygı görmesine rağmen, bazı sözleri Şii inançlarına işaret ettiği için Evrengzîb'in tarafından eleştirilmiştir. Ancak Han, bu durumun geçmişiyle ilgili bir etki olduğunu ve bu inancı benimsemediğini söylemiştir. Hükümdar, bu açıklama karşısında sessiz kalmıştır. Fakat Serbülend Han'ın, şii inancına mensup bir Persli beyi Kabil valiliğine tavsiye etmesi üzerine hükümdar, bu kişinin geçmişe olan meylinin devam ettiğini fark etmiş ve ehil olmamasına rağmen inancını paylaşması sebebiyle bu önerdiği kişiyi reddetmiştir. Sonuç olarak mektub; hükümdarın adalet, yönetim ilkeleri ve stratejileri hakkındaki derin düşüncelerini yansıtmaktadır. Yönetim sanatının yalnızca dürüstlük değil, aynı zamanda zekâ ve planlama gerektiren bir ilim olduğunu vurgulanmıştır.¹⁹⁵ Hükümdar Evrengzîb'in bu yanıtı, bir hükümdarın rahatlığa kapılmaması, sürekli mücadele ve çalışmayla meşgul olması gerektiği yönündeki inancını ortaya koymaktadır. Ayrıca, dünyevi bağlılıkların tehlikelerine dikkat çekerek, liderlerin dünyevi işlere mesafeli bir duruş sergilemesini ve ölüme her an hazır olmasını öğütlemektedir. Bu ifadeler, Evrengzîb'in görev bilincini, dünyevi arzulara karşı disiplinini ve sürekli mücadele anlayışını güçlü bir şekilde yansıtmaktadır.¹⁹⁶

Öyle ki kırk yedinci mektupta Evrengzîb'in hastalığında dahi çalışmaya devam etmesine değinilmiştir. Normal zamanlarda Cuma günleri için yaptığı tatil düzenlemesinden, hastalığına ve Cuma gününe denk gelmesine rağmen seferden vazgeçmemesi, onun azmini ve kararlılığını gözler önüne sermektedir. Bu davranışı, bir hükümdarın zorluklara rağmen irade göstermesi ve aldığı kararların arkasındaki mantıksal gerekçeyi açıklama becerisini yansıtmaktadır. Böyle bir tavır, hem liderlik hem de planlamada esnekliğin önemine işaret etmektedir.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Han - Sarkar, Ahkâm-ı Âlemgîri, 154-155.

¹⁹⁶ Han - Sarkar, Ahkâm-ı Âlemgîri, 161.

¹⁹⁷ Han - Sarkar, Ahkâm-ı Âlemgîri, 162.

Elli dokuzuncu mektup Evrengzîb dönemindeki ifade özgürlüğüne bir örnek teşkil etmesi açısından önemlidir. Üst düzey devlet adamlarından birisinin oğlu olan Kamgar Han, şair Mirza Nimet Han hakkında kendisiyle ilgili sert eleştiri içeren şiirlerini delil göstererek şikâyette bulunur. Evrengzîb, başvurunun üzerine şu yazıyı ekledi: "Bu yanlış bir istektir. Onu cezalandırmak size daha büyük bir utanç getirecektir. Bu saf ve basit fikirli kul, beni kendi alayına ortak etmek istiyor, böylece hakkında ne derse desin, benim adıma da lekeleyip dünyada beni kötölesin. Daha önce de benimle dalga geçmişti, o zaman da ona ödülünü artırdım ki bir daha yapmasın; ancak buna rağmen o, yine aynı şekilde hicivlerine devam etti. Dilini kesmek veya boynunu vurmak mümkün değildir. Duygularımızı bastırmalı ve diğerleriyle uyum içinde yaşamalıyız" der. Bu mektupta Evrengzîb'in, Kamgar Han'ın başvurusu üzerine Nimet Han'ı cezalandırmama kararı verdiği görülmektedir. Evrengzîb, hiciv ve alaya karşı sabırlı ve akıllıca bir yaklaşım sergileyerek, bu tür davranışlara karşı duygu kontrolü ve uzlaşmanın önemini vurgulamaktadır. Ayrıca bu diyalog, dönemin edebi atmosferinde önemli bir yeri olan hiciv ve toplum eleştirisi temalarını yansıtmaktadır.¹⁹⁸

Altmışınca mektupta ise hükümetin içindeki dedikodunun ve söylentilerin ne denli yıkıcı sonuçlar doğurabileceği vurgulamaktadır. Dedikodu yalnızca kişisel bir ayıp değil aynı zamanda devletin siyasi ve toplumsal düzenini sarsabilecek bir ihanet olarak görülmüştür. Şehzade Muhammed Azam'ın en yakın yaveri olan Muhammed Bey, başka devlet adamlarının arkasından kötü sözler sarfediyor ve dedikodu yapıyordu. Ayrıca bu sözleriyle şehzadeyi olumsuz etkileyerek devlet adamlarına karşı olumsuz düşünceler beslemesini sağlıyordu. Evrengzîb'in olayın kendisine intikali sonrasında Muhammed Bey gibi kötü bir subaya hemen müdahil olması, sadakat ve dürüstlük konusundaki politikalarıyla örtüşüyordu. Bu olay, Babürlü sarayındaki iftiranın yıkıcı gücünü hatırlatan önemli bir örnektir ve Evrengzîb'in hükümetinin dürüstlüğünü koruma konusundaki kararlılığını pekiştirir.¹⁹⁹

Altmış ikinci mektup Bihar eyaleti divanında hazır bulunan yüksek mertebeli bir devlet adamının muhtesib Abdurrahim'i açık bir biçimde aşağıladığı ve dışarı attığı durumu yansıtır. Bu davranışı diğer yazıcıları gerçekleri yazmaktan caydıracağı ve valilere bağımlı hale getireceği için Evrengzîb'e haber verilmiştir. Hükümdar olay karşısında gücün yalnızca

¹⁹⁸ Han - Sarkar, Ahkâm-ı Âlemgîri, 172.

¹⁹⁹ Han - Sarkar, Ahkâm-ı Âlemgîri, 172.

Allah'a ait olduğunu belirterek, adaletin korunması gerektiğini vurgulamış ve haberciye görevden alma, valiye ise rütbe ve cagir değişikliği cezaları vermiştir. Bu olay yönetimde disiplinin sağlanmasının ve yüksek statüdeki bireylerin sorumluluklarının önemini göstermektedir.²⁰⁰

4.3.3.3.Aile ve Saray İlişkileri

Ahkâm-ı Âlemgîrî, Evrengzîb'in ailesi ile olan ilişkilerini de geniş bir şekilde ele almaktadır. Tahta geçmeden önce kardeşleriyle yaşadığı mücadeleler ve babası Şah Cihan ile olan çatışmaları eserde detaylandırılmıştır. Özellikle tahta çıkma sürecinde kardeşleriyle olan rekabeti, saray içi entrikalar ve taht mücadelesinin dinamikleri dikkat çekicidir. Ayrıca hükümdarın haremî ve kadınlarla olan ilişkileri de Ahkâm-ı Âlemgîrî'de ele alınmaktadır. Saraydaki kadınların eğitimi, servet yönetimi ve siyasi gücü gibi konular eser içerisinde incelenmiştir. Evrengzîb, önceki Babür hükümdarlarının aksine, kadınların devlet yönetimindeki etkisini sınırlandırmış ve haremî siyasal işleyiş üzerindeki rolünü azaltmıştır.

Yine kırk sekizinci mektupta anlatıldığına göre; akrabası Mirza Tefahhûr, hükümdar Evrengzîb'in baş veziri Esed Han'ın torunu ve kızı Kameru'n-Nisa Begam'ın oğlu olarak soylu bir ailede yetişmesine rağmen, genç yaşta kötü alışkanlıklar edinerek ahlaksız ve zorba bir tavır sergilemeye başladı. Dehlî'de çarşı esnafını yağmalıyor, özellikle Hindu kadınlara yönelik onur kırıcı davranışlarda bulunuyordu. İlâveten kadınlar nehirde yıkanırken onlara saldırıyor, bu durum halk arasında büyük korku ve öfkeye yol açıyordu. Bunun üzerine başvezir hükümdara bir mektup yazarak kırbaç cezası verilmesini ve bu cezanın ailesi adına bir rahatlama sağlayacağını önerdi. Evrengzîb ise, "Başka kimse, teyze oğlumun oğlunu cezalandıramaz. Eğer ömrüm yeter ve Dehlî'ye dönersem, onu kendi ellerimle cezalandıracağım," diyerek duruma bizzat müdahale etme kararlılığını ortaya koydu. Bu sözleri, Evrengzîb'in adalete olan bağlılığını ve zorbalığa karşı tavizsiz duruşunu net bir şekilde gösterdi. Bu olay, Evrengzîb'in kendi aile üyelerine bile adalet duygusunu koruduğunu ve halkına olan sorumluluğunu yerine getirdiğini göstermektedir. Halkı koruma göreviyle hareket eden Evrengzîb, soy bağının adaletin önüne geçmemesi gerektiğini ve zulme göz yummayacağını bir kez daha ilan etti.²⁰¹

²⁰⁰ Han - Sarkar, Ahkâm-ı Âlemgîri, 173.

²⁰¹ Han - Sarkar, Ahkâm-ı Âlemgîri, 162-163.

Yirminci mektupta ise kadınlara verdiği değeri ifade eden şöyle bir olay vuku bulmuştur: Bu bölüm, Evrengzîb'in oğlu şehzade Muhammed Azam'ın eşi Nûr-i Nisâ Begüm ile yaşadığı bir anlaşmazlık nedeniyle cezalandırılmasını ele almaktadır. Şehzade, Ahmedâbâd'daki saray bahçesine bir ziyaret gerçekleştirdiğinde harem sorumlusu olan eşi Nûr-i Nisâ Begüm'ü yanına almamıştır. Bunun üzerine Nûr-i Nisâ Begüm şehzadenin bu yolculuğunu engellemek istemiş ve hükümdarın izni olmaksızın çıkması durdurulmuştur. Şehzade bu duruma öfkelenmiş ve eşi Nûr-i Nisâ'yı meclisinden kovmuştur. Durumu öğrenen hükümdar Evrengzîb, eyaletteki memurlara ve üst düzey idarecilere, şehzadenin dışarı çıkmasını veya halkla görüşmesini engellemeleri talimatını vermiştir. Ertesi gün, şehzade Azam, kız kardeşi aracılığıyla hükümdara bir af dilekçesi göndermiştir. Ayrıca, nazir (maliye görevlisi) ve harem sorumlusu eşinin mühürleriyle onaylanmış bir uzlaşma anlaşmasını da iletmiştir. Hükümdar Evrengzîb, bunun üzerine cezayı hafifletmiş ve şehzadeye ait mülkleri elinden almaktan vazgeçmiştir. Ancak, benzer hataların tekrarlanmaması için 50.000 rupi para cezasını, şehzadenin maaşından kesilmek üzere belirlemiştir. Bu olay Evrengzîb'in disiplin anlayışını ve adaletli yönetim tarzını yansıtmaktadır. Aile hukukuyla ilgi olarak düşünülebilecek bu olayda Evrengzîb'in oğluna karşı gelinini savunması ve bir harem sorumlusu olması sebebiyle devlet disiplinini korumaya yönelik tavrı önemlidir.²⁰²

Aile hukuku ile ilgili bir diğer olay da yirmi yedinci mektupta geçmektedir. Buna göre Evrengzîb'in torunlarından Bidar Baht ile eşi Şemsü'n-Nisa arasında bir gerginlik meydana gelmiştir. Bidar Baht'ın eşine karşı soğuk tavırları ve hakaretleri, özellikle asil bir aileden gelen Şemsü'n-Nisa'ya yönelik aşağılayıcı ifadeler kullanması, Evrengzîb tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Evrengzîb, torununa kendi tecrübeleri üzerinden ders vererek, devletin içindeki saygı ve otoritenin aile ilişkilerine nasıl yansımaları gerektiğini anlatmaktadır. Eşine hoşgörülü ve sabırlı olmasını öğütlemesi, aile içindeki değerlerin korunmasının önemini gösterir. Ayrıca, Şemsü'n-Nisa'ya Bidar Baht'ın tebaası olması dolayısıyla kendisinin kölesi olduğuna yönelik sözlerine karşı Evrengzîb torununa, "sen de benim tebaasın ve kölemsin" imasında bulunur. Evrengzîb'in, torununa örnekler vererek yaptığı müdahale, sadece bir aile meselesi değil, aynı zamanda hükümdarlık içindeki disiplinin bir parçasıdır. Bu olay, Babür hükümdarlığında devlet yönetiminin aile içindeki ilişkilere de titizlikle uygulandığını ve ailevi değerlerin siyasi işleyişle nasıl iç içe geçtiğini gösterir. Evrengzîb, ailenin ve asil

²⁰² Han - Sarkar, Ahkâm-ı Âlemgîri, 144-145.

kimliklerin saygınlığını koruyarak, hem devletin saygınlığını hem de iç ilişkilerin düzenini sağlamayı amaçlamıştır.²⁰³

Kırk altıncı mektuba da konu olan Evrengzîb'in iyi bir hükümdarın daima çalışması gerektiğine dair örnekliliği önemlidir. Baş vezirin Bicâpur ve Hayderâbâd fethedildikten sonra hükümdara bir mektup sunarak iki büyük krallık fethedildiğinden hükümdarlık sancaklarının Hindistan'a geri dönülmesinin ve bir süre dinlenilmesinin uygun olacağını belirtmesi üzerine hükümdar, şu şekilde yanıt verdi: *“Senin gibi her şeyi bilen bir hizmetkârın böyle bir dilekte bulunmasına hayret ediyorum. Eğer isteğın, insanların yapılacak iş kalmadığını düşünmesi ise bu gerçek dışı olur. Bu fani hayatta tek bir nefes bile kaldığı sürece, çalışmadan ve gayretten kaçış yoktur.”* Şah Cihan'ı örnek göstererek şöyle devam etti: *“Şah Cihan eğer Dehlî ve Agra'da kalmayı tercih etmeseydi ve sürekli seferlerde olsaydı, işleri bugün geldikleri duruma düşmezdi. Eğer nezaket gereği böyle bir istekte bir daha bulunmazsan ve kaleleri ele geçirmek için yapılan seferlerin zorluklarına katlanabilirsen, gelecekte kalelerin kuşatılmasına yöneleceğim”* dedi.

4.3.3.4.Ekonomi ve Mali Politikalar

Evrengzîb'in ekonomik politikaları, devletin sürdürülebilirliğini sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Ahkâm-ı Âlemgîrî'de, devlet gelirlerinin nasıl artırıldığı, vergi sisteminin nasıl düzenlendiği ve ekonomik istikrarın nasıl sağlandığı gibi konular detaylıca işlenmiştir. Eser, cizye vergisinin tekrar yürürlüğe girmesi, toprak vergilerinin düzenlenmesi ve rüşvetle mücadele gibi konuları ele almaktadır. Evrengzîb, ekonomik kaynakları verimli kullanarak savaş masraflarını dengelemeye çalışmıştır. Aynı zamanda ordu maaşları ve halkın refahı için alınan ekonomik tedbirler de eserde yer almaktadır. Ticaret yollarının güvenliği için alınan önlemler, pazarlardaki denetimler ve esnaf teşkilatlarının düzenlenmesi gibi konular da Ahkâm-ı Âlemgîrî'de geniş yer bulmaktadır.

Evrengzîb'in devletin mali ve ekonomik durumunun yanında güvenliğini de korumaya yönelik bir diğer icraatından daha söz etmek mümkündür. Oğullarının kendi ihtiyaçları ile devlete ait sorumlulukları birbirinden ayırması konusundaki titizliğine de işaret eden olay yirmi birinci mektupta şöyle anlatılır: Hükümdar Evrengzîb'in oğlu şehzade Muhammed

²⁰³ Han - Sarkar, Ahkâm-ı Âlemgîri, 149.

Azam Şah'ın yönettiği Ahmedâbâd eyaletine 80 mil mesafede, Surat yolu üzerinde bir grup isyancı Maratha bazı tüccarları soymuştur. Bu olay şehzade Azam'a bir mektub aracılığıyla bildirilmişse de şehzade, olayın Surat'ta Emanet Han'ın sorumluluğundaki bir bölgede gerçekleştiğini belirterek kendisini olaydan sorumlu görmemiştir. Durumu inceleyen hükümdar Evrengzîb bu mektubun cevabı olarak, şehzade Azam'ın rütbesinden beş bin kademe düşürülmesine ve tüccarların uğradığı zararın şehzadenin gelirinden tahsil edilmesine karar vermiştir. Evrengzîb, başka bir görevli olması durumunda öncelikle soruşturma ve tahkik yoluna gittiği halde, bu hatayı yapan bir şehzade olduğu için olayda doğrudan ceza verilmesini uygun görmüştür. Ayrıca hükümdar, şehzadeyi kendisini Emanet Han'ın alt seviyesinde düşünmesi sebebiyle eleştirerek, bu davranışın kendisine yakışmadığını ifade etmiştir. Bu eleştiriyle Evrengzîb, Babürlü mirasına sahip çıkmanın sorumluluk gerektirdiğini ve şehzadenin ülkede meydana gelen tüm olaylardan kendisini sorumlu tutması gerektiğini vurgulamaktadır. Son olarak, hükümdar, "Bilgeligi olmayan bir insanın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur" anlamına gelen bir beyitle, bilgelikten yoksun kişilerin çözüm üretme veya yardım etme potansiyelinden yoksun olduğunu dile getirmiştir. Bu olay, Evrengzîb'in oğullarına karşı disiplinli ve sorumluluk odaklı yaklaşımını yansıtmaktadır.²⁰⁴

Yine kırk üçüncü mektupta da yine seyyidlerin çalışmaksızın ve sadece seyyid olmaları sebebiyle kazanç beklentilerine dikkat çekilmektedir. Olaya göre devlet adamı Mûhlîs Han, Sultan Mahmud adında Meşhed'in kutsal şehrinden gelen soylu bir seyyid için hükümdara bir dilekçe sundu. Dilekçede, zor durumda bulunan Sultan Mahmud'a yarı nakit maaş, yarı cagîr (doğal ürün veya toprak yardım) verilmesi talep ediliyordu. Mûhlîs Han, Sultan Mahmud'un bu zor durumunu gerekçe göstererek yardım talebinde bulunuyordu. Hükümdar, dilekçeye şu şekilde cevap yazdı: *"Yaptığımız iyilikler bize fayda sağlar, işlediğimiz günahlar ise kendi sorumluluğumuzdur. O Seyyid'in salahını ve takvasını çok iyi biliyorum. Ancak, kendisi herhangi bir görevde bulunmamaktadır. Bir kimse, yaptığı hizmetin karşılığında aldığı maaş meşru kabul edebilir. Bu da iyi ve erdemli bir davranıştır.*

"Ayak parmak uçlarınızla düğümü çözemerseniz bile,

Lakin rızkın düğümleri ancak ayakların çabasıyla çözülür."

Hükümdar burada, çalışmanın ve emeğin önemini vurgulamış, kazancın helal ve meşru yollarla elde edilmesinin erdemine dikkat çekmiştir. Aynı zamanda, hizmet ve çaba olmadan

²⁰⁴ Han - Sarkar, Ahkâm-ı Âlemgîri, 145.

maaş ya da yardım talep edilmesinin doğru bir yaklaşım olmadığını ifade etmiştir. Bu açıklama, Evrengzîb'in adalet ve çalışma ahlakına verdiği önemi göstermektedir.²⁰⁵

4.3.3.5.Sosyal ve Kültürel Konular

Toplumun farklı kesimlerini kapsayan sosyal düzenlemeler, dini bayramlar ve geleneksel kutlamalarla ilgili alınan kararlar eser içinde incelenmektedir. Özellikle, dinî pratiklerin düzenlenmesi ve halk arasındaki ahlaki kurallara riayet edilmesi, Evrengzîb'in toplumsal yapıyı nasıl şekillendirdiğini göstermektedir.

Onuncu mektupta Evrengzîb'in oğlu Bahadır Şah'a idarecilikle ilgili verdiği öğütler yer alır. Evrengzîb'in halk arasında yumuşaklık ve sertlik dengesini kurması konusunda verdiği öğütleri, hükümdar olmanın sadece gücün yönetilmesi değil, aynı zamanda sosyal, psikolojik ve idari dengenin korunması gerektiğini gösterir. Hükümdarın güç sahibi olmakla birlikte, liderlik ve yönetim becerisi arasındaki dengeyi gözetmesi gerektiğini ortaya koyar.

Ruka 'ât-ı 'Âlemgîrî'de bir mektupta ise Mekke-i Mükerreme'nin yöneticisinin, Hindistan'ın zenginliği hakkında duyduğu bilgiler doğrultusunda her yıl kazanç sağlamak amacıyla bir elçi gönderdiğinden bahsedilmektedir. Evrengzîb bu gönderilen "hediye"nin gerçekten ihtiyaç sahiplerine ulaşip ulaşmadığının kontrol edilmesi gerektiğini vurgular. Eğer bu mümkün olamazsa, gönderilen paranın Hindistan'daki fakirlere dağıtılmasının da uygun olacağına işaret eder. Ayrıca, Allah'ın kutsal tecellisinin her yerde olduğu inancına atıfta bulunarak, bu tür hayır işlerinin doğru bir şekilde gerçekleştirilmesine işaret eder.²⁰⁶ Bu mektup sosyal adalet dengesinin sağlanması açısından önemlidir.

4.3.3.6.Askeri ve Dış Politika

Evrengzîb'in savaş stratejileri ve diplomatik ilişkileri, Babür İmparatorluğu'nun siyasi gücünü koruma ve genişletme amacı taşımaktadır. *Ahkâm-ı 'Âlemgîrî*'de, Maratha savaşları, Dekken Seferi ve Rajputlarla olan mücadeleler geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Hindistan'ın çeşitli bölgelerindeki askeri eylemler ve fetihler, Evrengzîb'in otoritesini pekiştirme çabaları çerçevesinde anlatılmaktadır.

²⁰⁵ Han - Sarkar, *Ahkâm-ı 'Âlemgîrî*, 159-160.

²⁰⁶ Evrengzîb *'Âlemgir*, *Ruka 'ât-ı 'Âlemgîrî*, Mektup No: 174.

Elli sekizinci mektupta Evrengzîb, iyi bir hükümdarda bulunması gereken siyasi zekâyâ dikkat çekilmektedir. Bengal'den beklenen gelir gecikmesi sebebiyle topçu birliklerinin maaşları 14 aydır ödenmemiş, güvendiği dört binbaşı Evrengzîb'e yol boyunca, "Adamlarımız artık sözümüzü dinlemiyor ve ayaklanmak istiyorlar" diyerek şikâyette bulunmuşlardı. Bunun üzerine Evrengzîb maaşların yarısının harem hazinesinden ödenmesini ve kalanının Hayderâbâd eyaletinin gelirinden karşılanmasını emretti. Ancak binbaşılardan ikisi bu emre itiraz ederek emri altında oldukları kimseyi esir alarak isyan etmeye kalkıştı. Durum derhal Evrengzîb'e bildirildi. Evrengzîb harem hazinesinden maaşlarının tamamının ödenmesini emretti. Maaşlarını verdikten sonra Evrengzîb dört binbaşuya onur elbiseleri vererek, emri altında oldukları kişi yüzünden bunların yaşandığını söyledi. Bir hafta sonra, isyan eden iki bin başıya Haydârâbad eyaletine gidip altı aylık maaşlarını önceden almaları için ferman yazdı. Ancak maaşların bölünerek günlük ödemeler yapılması talimatını verdi. Diğer iki isyancıları, maaşların bu şekilde ödeneceğini öğrendiklerinde rahatladılar. Sonrasında Evrengzîb, diğer iki komutanın Evrengabad'a gitmesini ve oradaki hazineden altı aylık maaşlarını almalarını emretti. Fakat on gün sonra Haydârâbad'a giden ilk iki isyancı komutanın Haydârâbad Kalesi'nde hapsedilmesini ve kendilerine verilen tüm paranın geri alınmasını talep etti. Evrengabad'a gönderilen diğer iki komutan için de Devletabad Kalesi'nde hapsedilme ve maaşlarının geri alınması talimatını verdi. Bu olay, Evrengzîb'in kararlı bir yönetici olduğunu, askeri düzeni sağlamak için her türlü kararı alabileceğini ve ihanete karşı sert bir tutum sergilediğini göstermektedir. Hem orduyu hem de yöneticilerini disiplin altında tutmaya yönelik etkili bir liderlik örneği sergilemiştir.²⁰⁷

4.3.3.7.Din ve Mezhep Politikaları

Ahkâm-ı Âlemgîrî, Evrengzîb'in dinî liderlerle olan yazışmalarını ve mezhep politikalarını detaylı bir şekilde ele almaktadır. Hükümdarın Şii ve Sünni gruplar arasındaki dengeyi sağlama çabaları, tarikatlar ve medreseler üzerindeki denetimi ve din adamlarına verilen destek gibi konular eserde incelenmektedir. Evrengzîb'in İslami hükümleri uygulama noktasındaki titizliği, devletin dini kimliğini güçlendirmek adına attığı adımları ortaya koymaktadır.

²⁰⁷ Han - Sarkar, Ahkâm-ı Âlemgîrî, 171.

Ahkâm-ı Âlemgîrî, sekizinci mektupta, Evrengzîb'in şöyle yazdığı görülür: "Bu günahkâr günahlara boğulmuş kişinin naaşı, temiz ve kutsal olan İmam Hüseyin'in türbesinin örtüsüyle sarılarak defnedilsin. Çünkü günah denizinde boğulanlar için bu dergâhtan rahmet ve mağfiret dilemekten başka bir yol yoktur. Bu büyük saadetin vesilesi olan (İmam Hüseyin'in türbesinin örtüsü), yüce padişahın oğlu, değerli şehzade Ali'nin yanında bulunmaktadır." Aynı yerde şu ifadeler de yer alır: "Kur'ân-ı Kerîm'in yazımından biriktirilmiş olan 305 rupi, şahsıma aittir. Vefat ettiğim gün bu para fakirlere dağıtulsun. Bunun sebebi, Şia mezhebine göre Kur'ân yazımından ücret almanın caiz olmadığı şüphesidir. Bu parayı kefen ve defin masraflarında kullanmayın."²⁰⁸

Yine otuz beşinci mektupta Gâzîüddîn Han Firuz Ceng'in farklı mercilere gönderdiği emirlerinde "keramet-bünyad emriyle" ifadesini kullandığını Evrengzîb farketmiştir. Onun yönetim anlayışıyla bu ifade çelişmektedir. Çünkü *keramet-bünyad* ifadesi, hem "lütufkâr" hem de "keramet gösteren" anlamlarına gelebilir. Evrengzîb, bu ifadeyi ikinci anlamda ele alarak, Firuz Ceng'in emirlerinin kerametli bir güce dayandığını ima ettiğini ve sufi gelenekten gelen bir kimse olmas sebebiyle otoritesini Allah'a dayandırmaya çalıştığını düşünür. Elbette Evrengzîb İmam Rabbani'nin halefi olan (oğluna) bağlılığı bulursa da bu yaklaşımı reddeder ve gücün yalnızca Allah'a ait olduğunu vurgular. Evrengzîb, Firuz Ceng'in manevi geçmişini dikkate alarak bu tür ifadelerin yanlış anlaşılmalara yol açabileceği konusunda uyarıda bulunur. Ayrıca, adaletin ve doğru yolda kalmanın önemini özellikle vurgular. Tövbe edenin affedileceğini ancak aynı hatalara geri dönülmesi durumunda cezalandırılacağını belirtir. Bu yaklaşım, liderliğin yalnızca Allah'a bağlılık ve doğrulukla sürdürülebileceği mesajını net bir şekilde iletmekte aynı zamanda Evrengzîb'in İslam hukukuna olan sıkı bağlılığını yansıtmaktadır.²⁰⁹

Elli beşinci mektup, hükümdar Evrengzîb'in dini hassasiyetlerini göstermesi açısından ilginç bir örnek olarak zikredilebilir. Zira olaya göre komutan Rûhullah Han, İslampûrî kalesinin zayıf olduğunu ve onarıma ihtiyaç duyduğunu padişaha bildirir. Ancak Evrengzîb, zayıf haldeki bir yer için "İslampûrî" ifadesinin kullanılmasına karşı çıkararak bunun yerine kalenin eski adı "Brahmapuri"nin kullanılmasını önerir. Ayrıca kalenin zayıflığının beden zayıflığına benzer olduğunu belirterek, dünyaya fazla değer vermemek gerektiğine dikkat

²⁰⁸ Han - Sarkar, *Ahkâm-ı Âlemgîrî*, 135.

²⁰⁹ Han - Sarkar, *Ahkâm-ı Âlemgîrî*, 153-154.

çeker. Rûhullah Han, kale onarımı için mimarların inceleme yapmasını önerse de padişah önceki cevabının göz ardı edildiğini ifade ederek, harabe olan kaleyi onarmaktan önce, harabe halindeki kendi düşüncelerinizi onarmaya odaklanın demiştir. Padişah, eğer sağ kalırsa kalenin onarımını düşüneceğini ancak mal ve çocukların düşman olabileceği ayetini hatırlatarak şehitlerin parasının israf edilmemesi gerektiğine de vurgu yapar.²¹⁰

Yetmiş ikinci mektup Evrengzîb'in cizyenin (gayrimüslimlerden alınan vergi) uygulanmasındaki tavizsiz duruşunu ortaya koymaktadır. Hindu tebaadan gelmesi beklenen maddi bir fayda karşılığında onların cizye vermemeyi teklif etmesini Evrengzîb reddetmiştir. İslami yönetim altında gayrimüslimlere uygulanması öngörülen bu verginin kaldırılması taleplerine karşı koyarak dini hukuk prensiplerine sıkı sıkıya bağlı olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca bu mektup padişahın gayrimüslimlerin desteğiyle sağlanacak ekonomik faydayı kabul etmeyerek din ve devletin ayrılmaması gerektiği görüşünü benimsediğini, ekonomik gerekçelerle dini prensiplerden sapmaya karşı olduğunu ortaya koyar. Bu tür dini vergilerin toplanmasındaki istikrarlı duruşu, onun yönetim felsefesinin merkezinde dinin yer aldığını gösterir.²¹¹

Babür hükümdarlığında savaş esirlerine karşı uygulanan hukuki anlayışı ve mezhepler arası farklılıkların yargı süreçlerine etkisini göstermesi açısından yetmiş birinci mektup önemlidir. İçerisinde Müslüman ve Hinduların bulunduğu bir grup savaş esnasında düşman safına geçmek üzereyken yakalanır. Evrengzîb, bu kişilerin cezalandırılması için kadı ve müftülerden fetva ister. Fakat verilen fetva yalnız hapis cezası şeklinde Hanefi mezhebine dayalı bir hüküm olduğu için bununla yetinmeyerek devletin çıkarını koruyacak daha kapsamlı bir karar alınmasını istemiştir. Bu isteği doğrultusunda diğer mezheplerin görüşlerini de dikkate alacak şekilde yeni bir karar alınmış ve el-Fetâva'l-Âlemgîriyye adlı hukuki kaynaktan faydalanılarak esirlerin idamı kararlaştırılmıştır. Padişahın farklı mezhep görüşlerini içeren bir hukuk anlayışını savunması, İslam hukukunun esneklik potansiyelini ve onun yönetimdeki işlevselliğini yansıtır. Bununla birlikte burada mezhep çeşitliliğinden istifade ederek savaş gibi kritik anda ülkesine ihanet edenleri en ağır şekilde cezalandırmak istemesi padişahın tutarlı bir yönetim anlayışına sahip olduğunu gösterir.²¹²

²¹⁰ Han - Sarkar, Ahkâm-ı Âlemgîri, 169.

²¹¹ Han - Sarkar, Ahkâm-ı Âlemgîri, 178-179.

²¹² Han - Sarkar, Ahkâm-ı Âlemgîri, 179.

5. SONUÇ

Evrengzîb Âlemgîr, Hindistan'ın dini-siyasi tarihinde derin izler bırakmış önemli figürlerden birisidir. Babür hükümdarlığı'nın en uzun süre tahtta kalan hükümdarı olan Evrengzîb, kendi döneminde ülkesini sosyo-kültürel, dini-siyasi ve iktisadi alanlarda zirveye taşımıştır. Adaleti, dini emir ve değerlere bağlılığı ile tanınan Evrengzîb, yönetim anlayışını da bunlar üzerine inşa etmiştir. Kur'an-ı Kerim'i ezberlemesi, ilim ve sanata düşkünlüğü, hat sanatı ve tasavvufa olan bağlılığı ve sade yaşam tarzı onu diğer hükümdarlardan ayıran özelliklerindedir. Aynı zamanda devlet yönetiminde ehliyet ve liyakata öncelik vermesi, toplumsal reformlar gerçekleştirmesi ve halkın refahını önceleyen projelerle adından söz ettirmesi şöhretinin Hindistan'ı aşarak asırlarca devam etmesini sağlamıştır.

Evrengzîb'in medreseler açması, öğretmenlere maddi destek vermesi ve dini bilgilerin yaygınlaştırılması için çalışmalar, yaparak halkın eğitim seviyesini yükseltmeye yönelik ciddi adımlar atması oldukça önemlidir. Ayrıca halkının ahlaki ve dini değerlerle aydınlatılmasını sağlaması, ahlaki yozlaşmaya karşı önlemler alması, toplumsal düzeni koruma kararlılığını göstermektedir. Yine Evrengzîb'in döneminde ortaya taht mücadeleleri ile uğraşarak siyasi birliği ve merkezi otoriteyi sağlaması hükümdarlığın istikrarını sağlama amacına dayanmaktadır. Nitekim o, yarım asırlık hükümdarlığında Hindistan'ı birleştirmiş ve güçlendirmiştir. Sonuç olarak Evrengzîb siyasi yeteneği sayesinde yarım yüzyıldan fazla ülkesinin gerileme ve çöküşünü geciktirmeyi başarsa da kendisinden sonraki dönemler için sağlıklı bir ahlâkî ve siyasî temele sahip bir müessese kuramamış olması sebebiyle vefatının hemen ardından siyasi, idari, ahlaki ve dini problemler baş gösterdi. Bu problemler ülkenin hükümdarlığının kısa bir sürede yok olmasının ve Hindistan alt kıtasının sömürgeleşmesinin yolunu açmıştır. Ancak Evrengzîb'i değerlendirirken, dönemin siyasi ve dini koşullarını, aynı zamanda kendi ilke ve değerlerini göz önünde bulundurmak önemlidir. Zira Babürlü hükümdarlığının yargı sisteminin merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte bozulması ve adaletin uygulanması konusundaki karmaşa özellikle, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin Bengal'deki hâkimiyetinin artması, Hindistan'ın hukuk yapısının köklü bir şekilde değişmesine yol açtı. Bu süreç, Hindistan'daki yargı ve yönetim sisteminin dönüşümünü simgelerken, aynı zamanda Babürlü hükümdarlığının çöküşünün temel sebeplerinden biri olmuştur.

Çalışmaya konu olan dönemin önemli fıkıh eserlerinden birisi olan el-Fetâvâ-yı Hindiyeye ve Hint alt kıtasındaki fıkıh çalışmaları, hem tarihsel gelişim hem de mezheplerin etkisi açısından önemli bir araştırma alanıdır. Dehlî Sultanlığı ve Bâbürlüler dönemlerinde Hanefî mezhebinin yaygınlaşması, bu mezhebin fıkıh edebiyatına kattığı yenilikler ve bu süreçteki iftâ faaliyetlerinin rolü, dönemin fıkıh literatürüne önemli katkılar sağlamıştır. el-Fetâvâyı Hindiyeye, farklı tarihî ve coğrafi şartlar altında özgün bir hale gelmiştir. Bu eser, özellikle kazâ ve iftâ alanındaki detaylı bölümleriyle önemli bir başvuru kaynağı olmuştur. el-Fetâvâyı Hindiyeye, günümüzde birçok fıkıh otoritesi ve fetva kurulu tarafından muteber bir kaynak olarak kabul edilmektedir.

Çalışmamızın konusu olan Ahkâm-ı Âlemgîrî ise, Evrengzîb Âlemgîr'in hükümdarlığı boyunca verilen önemli hükümleri ve uygulanan siyaseti derleyerek İslam hukukunun Hindistan'daki pratik izlerini ortaya koyma açısından önemli bir kaynaktır. Hamîdüddin Han tarafından kaleme alınan bu eser, Evrengzîb'in yönetimi sırasında Müslüman ve gayrimüslimlere yönelik uyguladığı adil hükümleri ve İslam hukukunun nasıl tatbik edildiğini anlatmaktadır. Kitap, yalnızca hükümdarın adaletini yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda Hindistan'da İslam dininin yayılması ve ehl-i sünnete uygun şekilde İslam hükümlerinin uygulanması noktasında önemli bir kaynak teşkil eder.

Ahkâm-ı Âlemgîrî'de Evrengzîb'in son dönem düşünceleri, sufi kişiliği, devlet yönetimine dair anlayışı ve toplumsal yapıya ilişkin perspektifleri derinlemesine ortaya koyulmuştur. O, eserde yer alan vasiyetinde, hem dini hem de dünyevi sorumlulukları ele alarak, kişisel ve ve siyasi tecrübelerini sonraki hükümdarlara aktarır. On iki maddelik vasiyet, sadece bir hükümdarın sahip olduğu deneyimlerin aktarılması değil, aynı zamanda devletin düzenini sağlamak için benimsemesi gereken temel ilkeleri ortaya koyması açısından da önemlidir. Bunlar arasında; sadelik, hizmetkârların korunması, bürokratik hiyerarşi ve liyakat ve güçlü bilgi akışı sıralanabilir. Bu unsurlar, merkezi otoriteyi güçlendirmeye ve devletin uzun süreli sürekliliğini sağlamaya yönelik bir yaklaşımı yansıtır. Ayrıca, bu vasiyet, toplumsal düzeni korumak için dinî kuralların da sıkı bir şekilde uygulandığını, özellikle dini öğretilerin devlet işlerinde nasıl yer bulduğunu gösterir. Evrengzîb'in askerî strateji konusundaki öğütleri, özellikle Türk askerlerinin stratejik önemine ve Persler ile dikkatli ilişkiler kurma önerisi dikkat çekicidir. O, bu şekilde dönemin askeri ve politik yapısına dair derin bir anlayış sergiler. Ayrıca, devletin haber alma ve güvenliğini sağlama konusundaki vurgusu, merkezi yönetimin işleyişinin temel taşlarından biri olarak istihbarat ve bilgi akışını görmesini sağlar.

Bu öğütlerin, günümüzde de geçerliliği olan politik yönetim için temel ilkeler oluşturduğunu söylemek mümkündür. Metnin sonunda, güçlü liderlik ve bireysel kararların dikkate alınması gerektiği mesajı verilir. Sonuç olarak eser, İslam dünyasındaki yönetim anlayışı, bürokratik işleyiş, sosyal adalet ve askeri stratejiler gibi pek çok alanda derin bir düşünsel zenginliğe işaret etmekle kalmaz aynı zamanda Evrengzîb'in özellikle gelecekteki hükümdarlara, yönetimin ve iç disiplinin önemini hatırlatır.

Mesela Evrengzîb'in Bahadır Şah'a hükümdarlıkla ilgili verdiği öğütleri içeren kısımda; bir hükümdarın gücünü koruması için denge, disiplin ve doğru görev dağılımının önemini vurgulanmaktadır. Evrengzîb, hükümdarın halkına karşı mutedil olması gerektiğini ve bir hükümdarın iktidarını sürdürebilmesi için güçlü bir liderlik ve toplumsal denetimin gerekliliğini ortaya koyar. Yine eserde hükümdarın sürekli olarak halkıyla ve devletiyle yakın temas içinde olması gerektiğine dair önemli mesajlar vardır. Eserde yenilik vurgusu, idari ve askeri anlamda sıkı bir denetim ve sürekli bir varlık gösterme gerekliliğini ifade eder. Hükümdarın görev dağılımı yaparken, her bireyin yeteneklerine göre görevler vermesi gerektiğini öğütler. Bu, adaletli ve verimli bir yönetim için önemli bir ilkedir.

Eserde Evrengzîb'in örneğinde hükümdar olmanın sadece gücün idaresi değil aynı zamanda sosyal, psikolojik ve idari dengenin korunması anlamına geldiği belirtilir. Hükümdarın güç sahibi olmakla birlikte, liderlik ve yönetim becerisi arasındaki dengeyi gözetmesinin gerekliliği ortaya koyulurken zikredilen ilkeler, yönetim anlayışının dinamik yapısını ve idari işleyişin düzgünlüğünü sağlamaya yönelik kapsamlı bir rehber niteliği taşır. Ayrıca Evrengzîb'in merkezi yönetimi koruma çabasına dair işaret edilen zaman zaman katı tutumları dönemin siyasi-dini karmaşası ve taht kavgaları gibi aile içi problemleri çerçevesinde düşünülmelidir. Dolayısıyla eser bir hukuki ve siyasi vesika olarak aynı zamanda dini-ahlaki değerlerin de bir yansıması şeklinde karşımıza çıkar. Zikredilen özellikleri sebebiyle Ahkâm-ı Âlemgîrî, Türk-İslam hukuk tarihi açısından son derece önemlidir. Tezimizin bu alanda yapılacak akademik çalışmalara mütevazı bir katkı sağlayacağını umuyoruz.

KAYNAKLAR

- Abdulrehman, Mevlana Sabahüddîn. *Salâtîn-i Dehlî ke 'Ahd-i Hindistân se Muhabbat ve Şeftengî ke Cezbât*. Lekhno: Urdu Akademisi, 1983.
- Ahmad, Muhammad Basheer. *Judicial System of the Mughal Empire*. Karaçi: Pakistan Historical Society, 1978.
- Ahmad, Muhammad Basheer. *The Administration of Justice in Medieval India*. Aligarh: The Aligarh Historical Research Institute, 1941.
- Ahmet, Aydın. “Bâbürlü Dönemi Fıkıh Çalışmalarının İlk Örneklerinden Biri Olarak Bâbür’ün Mübeyyen Der Fıkh’ı”. *Usul İslam Araştırmaları* 28/28 (Ekim 2017), 149-182. <https://doi.org/10.56361/usul.508330>.
- Akün, Ömer Faruk. “Bâbür.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/ 396-400. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ali et-Tantâvî. *Ricâlu mine't-Târîh*. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2011.
- Ansarı, A. S. Bazmee. “Divan.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/385-386. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Ansarı, A. S. Bazmee. “Fevcdâr.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/504. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Baillie, N. E. *Digest of Moohummudan Law on the Subjects to which it is Usually Applied in British Courts of Justice in India*. 1 Cilt. London, 2. Basım, 1875.
- Baktır, Mustafa. “Kaide.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/205-210. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Banerjee, Shivnath, & Mamun, Muntasir. “Pançayet sistemi.” *Banglapedia*. 5 Cilt. Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003.
- Bhattî, Muhammad Ishâk. *Bar-i Sağîr Pâku Hind me 'Ilm-i Fikh*. Lahor: Muhammad Eşref Dâr Publishers, 1973.
- Cihangîr, Nûrriddîn. *Tuzuk-i Cihangîrî*. Çev. ve der. A. Rogers ve H. Beveridge. 1 Cilt. London, 1625.
- Çiftçi, Ade. “Hanefî Fetva Geleneğinin Önemli Bir Halkası: El-Fetâva'l-Gıyâsiyye.” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35 (Nisan 2020): 533-563.
- Ebü'l-Fazl el-Allâmî. *The Â-in-i Akbarî*. Çev. H. Blochmann. Dehli: Asiatic Society, Calcutta, 1927; yeniden basım, Qausain, Lahore, 1975.
- El-'Afânî, Seyyid bin Hüseyin. *Tartîb al-Afvâh bi Zikr Man Yudallihim Allâh*. Dâr Mu'âz bin Cebel, 2006.

- El-Allâmî, Ebü'l-Fazl. *Ekbernamah*. Translated and edited by H. Beveridge. Calcutta: Biblioteca Indica, n.d., reprinted New Dehlî, 1993, 387.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. 'İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. Neşir: Muhammed Züheyr b. Nasr. b.y.: Dârû Tavki'n-Necât, 1422/2001. "el-İmân", 88 (No. 6959).
- el-Cûzcânî, Ebû Amr Minhâcüddîn Osmân b. Sirâciddîn Muhammed. *Tabakât-ı Nâsırî*. Trans. & ed., H. M. Elliot & John Dowson. Lahor: Sang-e-Meel yayınevleri, 2006.
- el-Hasanî'ul-Nedvî, Seyyid Ebu'l-Hasan Ali. *el-Muslimûn fi'l-Hind*. Londra: Dâr İbn Kesîr, 2010.
- el-Kafirun 109/6.
- el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Habib. *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*. Ankara: Bedir Yayınları, 2016.
- Evrengzîb Âlemgîr. *Ruka 'ât-ı 'Âlemgîrî*. Ed. Seyyid Necîb Eşref Nedvî. Azamgarh: Matba Ma'ârif, t.y.
- Finch, William. *Early Travels in India (1608-1611)*. Ed. W. Foster. Oxford, 1921.
- Foster, William, ed. *The Embassy of Sir Thomas Roe to India from 1615-19*. Dehlî: Munshiram Manoharlal, 1990.
- Foster, William. *Early Travels in India*. London: Oxford University Press, 1921.
- Halim, Md. Abdul. *The Legal System of Bangladesh*. Dhaka: The CCB Book Center, 2008.
- Hamîdullah, Muhammed. "Serahsî, Şemsüleimme." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/544-547. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Han, Hâfî - Elliot, H. M. - Dowson, John. *Muntakhab-ul-Lubab*. 1 Cilt. Calcutta: Bibliotica Indica, 1874; reprinted, Lahore: Sang-e-Meel Publications, 2006.
- Han, Hamîdüddin, çev. ve ed. Sir Jadunath Sarkar. *Ahkâm-ı Âlemgîri*. Kalkütta: M. C. Sarkar & Sons, 1925, 156-157.
- Han, Hamîdüddin. *Ahkâm-ı Âlemgîri*. Urdu çev. Mevlevi Halid Hasan Kadir. Lahor: İdare-i Sekâfeti İslamiyye, 1993.
- Han, Muhammed Ali. *Mir'ât-i Ahmedî*. Cilt 1. Mumbai: Matba Fathul Karim, 1889.
- Han, Muhammed Ali. *Mir'ât-i Ahmedî*. 2 Cilt. Baroda: 1. cilt, 1927-28; 2. cilt, 1930. Ed. Nevâb Ali.
- Han, Müstaid. *Me'âsir-i 'Âlemgîrî*. Çev. Jadunath Sarkar. New Delhi: 1986.
- Han, Müstaid. *Me'âsir-i 'Âlemgîrî*. Çev. Muhammed Fida Ali Talib. Haydarabad Dekken: Camia Osmaniye Sarkar-ı Âlî, 1932.

- Han, Şahnevâz. *Maâsırü'l-Ümerâ*. Cilt 1, editör: Kadiri, Mohammed Ayyub. Dehlî: Aşfak Ahmed, 1968.
- Hunter, William Wilson. *Rulers of India*. Oxford: The Clarendon Press, 1908.
- Husaini, S. A. Q. *Administration Under the Mughals*. Dakka: The Paradise Library, 1952.
- Hussein, Wahid. *Administration of Justice during the Muslim Rule in India*. Calcutta, 1934.
- Ibn, Hassan. *The Central Structure of the Mughal Empire*. Oxford: Oxford University Press, 1936.
- İslam, Sirajul ve Akhtar, Şirin. “Comidar.” *Banglapedia*. 1 Cilt. Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003.
- İzgi, Cevat. “Kûtvâl.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/503-504. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Jain, M. P. *Outlines of Indian Legal History*. Bombay: Tripathi, 1966.
- Kallek, Cengiz. “El-Hidâye.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/471-473. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kallek, Cengiz. “Hisbe.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/133-143. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kallek, Cengiz. “Mâverdi.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/180-186. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Karim, Abdul. “Fevcdâr.” *Banglapedia*. 6/170. Dakka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003.
- Kaya, Eyyüp Said. “Zâhirü'r-Rivâye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/101-102. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kazim, M. *Alamghirnamah*. Bibliotica Indica, Calcutta, 1864.
- Koca, Ferhat. “el-Fetâva't-Tatarhâniyye.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/446-447. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Konukçu, Enver. “Bâbü.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/395-396. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Konukçu, Enver. “Cihangîr.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/538-539. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Konukçu, Enver. “Hâfi Hân.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/111. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Konukçu, Enver. “Halacîler.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/227-228. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- Konukçu, Enver. “Kutubşâhîler.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/500. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Kortel, S. Haluk. “Seyyidler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/77-78. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kortel, S. Haluk. “Sûbedar.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/448-449. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kortel, S. Haluk. “Tuğluklular”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/333-336. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kureşî, I. H. *The Administration of The Mughal Empire*. Yeni Delhi: Atlantic Yayınları, 1990.
- Kureşî, I. H. *The Administration of the Sultanate of Dehlî*. Karaçi: Pakistan Historical Society, 1958.
- Lane-Poole, Stanley. *The Coins of the Moghul Emperors of Hindustan in the British Museum*. Londra: Order of the Trustees, 1892.
- Manucci, N. *Storia do Mogor*. Ed. & trans. W. Irvin, R. A. S. vol. 6/119. London: 1907-08.
- Manucci, Niccolao. *Mogul India; Or Storia Do Mogor: 1653-1708*. Çev. William Irvine. Dehlî: Low Price Publications, 1996.
- Matlabî Anbâlî, Sâdık. *Âdâb-ı Âlemgîrî*. Editör: Abdülğafûr Çaudhrî. Lahor: İdâre-i Tahrîkât, 1971.
- Mevlâna Abdülhay el-Hasenî - Ebu Yahya İmam Han. *Nüzhetü'l-Havâtır Behçetü'l-Mesâmi ve'n-Nevâzır*. Çev. 6/737. Lahor: Makbul Akademi, 1965.
- Mevlânâ Kamer-ül-Zaman Allahâbâdî. *Ekvâl-i Selef*. 2/233. Allahâbâd, Hindistan: Mektebe Dârü'l-Ma'ârif, 1996.
- Mitchell, C. Paul. *Sir Thomas Roe and the Mughal Empire*. Karaçi: Mehran Printers, 2000.
- Miyân, Seyyid Muhammed. *Hindustan Şahân-ı Mughaliye ke Ahd-i Hindistân*. Dehlî: Mektebe-i Burhân, 1978.
- Muhammed Denderolvî. *Mümin Kavim Apnî Târîh ke Â'îne meyn*. Dehlî, Hindistan: Nizâmî Kitap Depo, Palanpûr, Gucerât, 1998.
- Muhammed Zekâullah. *Evrenzîb Âlemgîr (Moğol Tâc-dâr Hâlât aur Vâkı'ât ke Â'îne meyn)*. Lahor: İlm u' İrfân Yayıncıları, 2014.
- Mübârekpûrî, Kâdî Attâr. *Hindustan mae Arabun ki Hakoomataen* (Urdu). Karaçi: Mekteb-i'Ârifîn, 1967.
- Müftî Gulâm Sarver Lahorî. *Hâzinat-ul-Asfiye*. Kanpur, Hindistan: Munşî Neval Kişor, 1894.

- Nedvî, Ebulhasan Ali. *Tarih-i Davet ve Azimet*. 5 Cilt. Leknevi: Meclis-i Tahqiqat ve Neşriyat-i İslam, 1979.
- Nedvî, Seyyid Ebu Zafer. *Muhteser Târih-i-Hind*. Azamgarh: Darül Müsennifin Şibli Akademisi, 1936.
- Nizami, Khaliq Ahmad. "Dekken." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9/112-113. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Nûrüddîn Cihangîr Padişâh. *Tüzük-i Cihangîrî*. Çev. Mevlânâ Seyyid Ahmed Ali Rampûrî. Katkı: İdâre-i Edebiyât-i Urdu. Lahor: Sang-e-Meel Publications, 1967.
- Nyazee, Imran A. *Theories of Islamic Law*. Islamabad: IIIT & IRI, 2005.
- Özcan, Azmi. "Sûrîler," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37/541-542. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özcan, Azmi. "Şîr Şah" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 39/179. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özel, Ahmet. "el-Âlemgîriyye." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989.
- Özel, Ahmet. "Kâdîhan." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/121-123. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Qadri, Anwar Ahmad. *Justice in Historical Islam*. Lahore, 1974.
- Sarkar, Jadunath. *Mughal Administration*. Calcutta: Orient Longman, 1972.
- Seyyid Muhammed Miyân. *Ulemâ-i Hind kâ Şândâr Mâzî*. 1 Cilt. Dehlî: M. Brothers, 1857.
- Seyyid Sabahüddîn Abdurrahmân. *Bezm-i-Timuriyye*. 3 Cilt. Azamgarh, Hindistan: Matba Ma'arif, 1973.
- Sıddıquî, İqtıdar Husain. "Gurlular." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/217-218. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Sıddıquî, İqtıdar Husain. "Gurlular." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/217-218. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Smith, Vincent A. - Jackson, A. V. Williams. *History of India, in Nine Volumes: Volume 5 – The Mohammedan Period as Described by its Own Historians*. 5 Cilt. 2008.
- Şahin, H. Hilal. "Hindistan'da Dul Olmak "Sati Uğruna Diri Diri Yakılan Kadınlar"". *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 9/9 (Sonbahar 2017), Kadın Özel Sayısı, 61-73.
- Şehâbî, İntizâmullâh. *Târih-i Milleti Selâtin-i Hind*, 2 Cilt. Delhi: Nedvetü'l-Musannifin, 1957.

Şevket Ali Fehmî. *Hindustân Par Moğol Hükûmet*. Dehlî, Hindistan: Dîn Dünyâ Yayıncılık Şirketi, t.y.

Şeyh Muhammed İkrâm. *Rûd-ı Kevser*. Dehlî: Edebî Dünyâ Urdu Bazar, t.y.

Urdu Dâiretü'l-Ma'ârifü'l-İslâmiyye. 8/202. Lahor: Pencap Üniversitesi, 1978.

Urdu Encyclopedia of Islam. 15/139. Lahor: Pencap Üniversitesi press, 1985.

Urdu Encyclopedia of Islam. “Fazl-ı İmâm” maddesi. 15/372. Lahor: Pencap Üniversitesi press, 1985.

Whitehead, R. B. “Some Notable Coins of Mughal Emperors of India, Part II.” *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*. 6 Cilt. 1926: 361-416.

Yeniçeri, Celal. “Mezâlim.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/515-518. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.

Yuvalı, Abdülkadir. “Dârûga.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/505-506. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.